

Smartphones i arbejdslivet

Oplevelsen af tilgængelighed og tidspres

Kandidatafhandling

Cand.merc.(fil.)

Rasmus Adser Larsen

Mathias Adam Munch

Vejleder: Rasmus Johnsen

Aflevering: 4/3-2014

Antal anslag/normalsider: 209.865/ 92,25 normalsider

Navn på censor:

Abstract

In this master's thesis we examine how smartphones have influenced the modern business world. The focus is on how time-pressure and availability is experienced and perceived when you own a smartphone with access to work related e-mails. The research is carried out through a case study at Nestlé with interviews of four employees who all have experience with e-mails through their smartphones. We begin the thesis with a diagnosis of a time famine society, which is presented through the theory of Hartmut Rosa's social acceleration. We see that possibilities generate imperatives faster than the modern person can keep up with. What we find is two dominating feelings that occur when the smartphone is used: Time pressure and availability.

We continue the research on how these feelings are perceived by presenting different theories on the phenomenology of feeling. This is conducted through the works of Thomas Fuchs, Matthew Ratcliffe and Jan Slaby. When analyzing the interviews we find that the smartphone exposes its users to disruptions, which can cause feelings of time-pressure. Furthermore, it challenges the employees' possibilities of letting go of work-related issues when they are not at work, which causes a demanding attention to stay in sync with the rest of the organization.

We reach the conclusion that the smartphone exposes its users for affective time-pressure, generated by the many disruptions that emerge when the smartphone demands our attention. We argue that today's knowledge worker is experiencing a dominating feeling of being available. Furthermore, we argue that the feeling of being available is so fundamental that it does not depend on whether the smartphone is nearby or not. Thus, the feeling of being available does not go away when you remove or limit the use of the smartphone. The feeling of constant availability generated by smartphones has become so strong that it is addictive and self-limiting to its users.

Indholdsfortegnelse

Abstract	1
Indledning	4
Problemformulering	7
Metode	9
Teoretisk metode	9
Empirisk metode.....	11
Valg af målgruppe i interviews	13
Vægt på smartphone	14
Work-life balance-problematik.....	15
Baggrund for empirien	15
De fire kvalitative interviews.....	16
Kapitel 1: Samfundsdiagnose	20
Modernisering og Social acceleration.....	20
Social acceleration og tidsmangel.....	23
Tidsmangel i arbejdet og i fritiden	27
Multitasking	30
Kapitel 2: Tidspresets fænomenologi	34
Implicit tid	34
Eksplicit tid.....	36
Kroppen i eksplicit tid.....	37
Desynkronisering	39
Tidspres.....	40
Kapitel 3: Kropslig fremkomst af tidspres	44
Hvor sidder følelsen tidspres?.....	46
Tidspres udenfor arbejdstiden.....	47

Kropslige følelser fremkaldt af smartphonen.....	48
Kapitel 4: Eksistentielle følelser og mulighedsrum	51
Tilgængelighed og tidspres.....	51
Eksistentielle følelser.....	52
Eksistentielle følelser er pre-intentionelle	52
Eksistentielle følelser bestemmer muligheder.....	55
Følelser som situationer i mulighedsrum	56
Kapitel 5: Tilgængelighed.....	60
Tilgængelighed: En måde at befinde sig på.....	61
Eksistentielle følelser og tilgængelighed.....	64
Grænser for tilgængelighedens mulighedsrum	68
Teknologiske begrænsninger ved tilgængelighedens mulighedsrum.....	71
Afbrud som præmis for tilgængelighedens mulighedsrum	74
Kapitel 6: Toget kører	79
Tilgængelighedens mulighedsrum: Toget kører.....	80
Forhold til tilgængelighed.....	84
Kapitel 7: Håndtering af tilgængelighed	88
Muligheden for at forberede sig.....	89
Forventninger og signal om tilgængelighed.....	92
Regler og teknikker er en del af mulighedsrummet.....	95
Tilgængeligheden øger mængden af e-mail	99
Diskussion	103
Er tilgængelighed og tidspres produktivt?	103
Produktivitet og privatliv	106
Konklusion	108
Litteraturliste	113

Indledning

Virksomheder giver i dag i stigende grad deres medarbejdere smartphones. På den måde giver virksomhederne deres medarbejdere mere fleksibilitet, og medarbejderne kan have deres arbejde tilgængeligt, når de selv har behov for at have det. Men hvad har smartphonens indtog gjort ved arbejdslivet? Vi ved, at smartphones er en teknologi, som man benytter alle vegne, og man ser, at folk er helt optagede af smartphonen, når de kører i bus og tog, når de sidder på café, og sågar når de går eller cykler. Alle tomrum udfyldes ved at hive smartphonen frem. Når man er sammen med venner og bekendte har man sin smartphone med, og et opkald, en sms eller en mail kan afbryde enhver samtale. Folk føler sig nøgde uden smartphonen, og den kontakt som smartphonen skaber til andre mennesker. Det ses i en sådan grad, at hvis de mister den, skynder de sig ind på sin computer og skriver på de sociale medier for at gøre opmærksom på, at man stadig er tilgængelig derigennem, så de ikke også mister kontakten til omverdenen. Men når smartphonen er så stor en del af vores privatliv, hvad sker der så, når smartphonen også giver adgang til arbejdet? Smartphonen er for mange mennesker blevet en løsning til at få mest muligt ud af tiden.

Der synes at være en opfattelse af, at tid som ressource er blevet knap. Man hører alle steder om, at man skal nå alt muligt, og alle har travlt. Vi har aldrig haft flere valgmuligheder og udfoldelsesmuligheder, men noget tyder på, at vi lader os presse af disse muligheder i et sådant omfang, at vi føler, at vi mangler tid. Men det er modsætningsfyldt at sige, at vi mangler tid. Man kan argumentere for, at levetid ikke er en knap ressource, fordi vi aldrig har levet længere, end vi gør i dag. Den

gennemsnitlige skandinaver har 30.000 døgn at leve i.¹ Vi lever længere, og arbejdet er samtidig blevet mindre fysisk krævende. Endvidere har vi en teknologisk og økonomisk udvikling, der betyder, at vi burde have bedre mulighed for at udnytte tiden, men hvorfor er det så en udbredt opfattelse, at vi mangler tid? Der tegner sig således følgende paradoks: Vi har mere tid – hvorfor føler vi, at vi har mindre tid? Der synes at være opstået et nyt felt af tidsrelaterede følelser: Et felt, hvor mulighederne sætter nye standarder for, hvordan vi oplever tid. Den største udfordring ved dette pres er den menneskelige kapacitet. Mennesket bliver en flaskehals, når den teknologiske udvikling gør det muligt at løse flere opgaver, end mennesket kan overskue at løse på en gang.

Smartphonen synes at være blevet svaret på ovenstående samfundsproblem. Vi mangler tid, og med smartphonen kan vi nå mere på mindre tid. Efterhånden bliver alt tænkt ind i smartphonen, som kan alt muligt. Det var revolutionerende at få en mobiltelefon med opkald og sms, men hvor revolutionerende har det været at få en smartphone med opkald, sms, mail, vækkeur, netbank, kamera, GPS, facebook, spil og underholdning, adgang til internettet, kalender osv.? Smartphonen er blevet et instrument, vi ikke kan leve uden, og et redskab, der hjælper os med at nå alt det, vi gerne vil nå. Smartphonen kan hjælpe os med en masse praktiske gøremål, men hvad gør den ved os? Hvordan er vores bevidsthed og beslutninger bundet til smartphonen? Man ser ikke længere nogen printe en rutevejledning ud for at finde vej. I stedet tænder man smartphonen på vejen. Det bliver fremhævet, at man er 'langsom', hvis man ikke har app'en mobilepay, og derfor er nødt til at logge ind på netbank via en computer for at overføre penge. Man ser heller ikke mange sende postkort længere. Derimod ser man, at folk bliver revet ud af sociale sammenhænge, fordi smartphonen bipper og kræver opmærksomhed. Man ser også, at folk tvinges

¹ Jönsson, Bodil. *Ti tanker om tid: Til dig der har alt – undtagen tid*. s.11

til at løse arbejdsrelaterede problemer i fritiden, fordi der modtages en mail på smartphonen.

Selv Hendes Majestæt Dronningen fremhæver i sin nytårstale, at vores tilværelse kompliceres og er udfordret af den nye teknologi, som især smartphonen repræsenterer:

Vores moderne liv giver os mange fordele, som vi ikke ville være foruden. [...] Men udviklingen har også sin pris.

Det er, som om nærværet går tabt i vores fortravlede tid. Alle de hjælpemidler, som skal gøre tilværelsen lettere, gør den også mere kompliceret og stiller stadig større krav til os, om hvad vi skal opnå og overkomme.²

Tilgængelighed til information og tilgængelighed til venner og bekendte er blevet mere avanceret med udviklingen inden for smartphones, men hvad gør tilgængeligheden ved vores bevidsthed? Som Dronningen fremhæver, stiller den teknologiske udvikling til stadighed nye krav til os som mennesker. Fascinationen over, hvad det nye kan, kan nogle gange dække over, hvilke krav og forpligtelser udviklingen medfører. Smartphonen gør en tilgængelig, men kan derfor også hele tiden afbryde, samtidig med, at tilgængeligheden også skaber mange muligheder. Det er derfor svært at sige, om det er godt eller skidt at have tilgængelighed til information og altid at kunne komme i kontakt med andre.

Det at være tilgængelig gennem sin smartphone har nogle personlige konsekvenser for den enkelte, da denne form for tilgængelighed overlader til den enkelte til selv at styre smartphonens muligheder. Blandt andet gør smartphonen, at man har mulighed for at arbejde hele tiden, hvis man har en arbejdsrelateret smartphone. Derfor er arbejdslivet et af de steder, hvor denne den enkelte selv bliver nødt til at sætte grænser.

² HM Dronning Margrethe II. "Hendes Majestæt Dronningens Nytårstale 2013."

Problemformulering

Problemformuleringen tager udgangspunkt i en undren over, hvad smartphonen har gjort ved arbejdslivet, hvilket også søges besvaret i afhandlingen. Den centrale problemstilling, vi ønsker at undersøge og besvare, er:

Hvordan opleves tidspres og tilgængelighed, når vidensarbejdere benytter smartphones med arbejdsmail?

Da målet med afhandlingen er at undersøge, hvilken indflydelse smartphones har på medarbejdere, ønsker vi først og fremmest at undersøge, hvor og hvordan følelsen af tidspres er opstået i samfundet. Smartphonen synes at være blevet svaret på at imødekomme denne følelse af tidspres. Men hvilke elementer i samfundet gør, at vi føler, vi mangler tid? Pointen henter vi fra den tyske filosof Hartmut Rosa, som har udviklet en generel samfundsdiagnose, der beskriver en grundlæggende mangel på tid. Det moderne samfund er fyldt med imperativer, der fordrer, hvad vi skal gøre og ikke skal gøre. Desuden genereres disse imperativer så hurtigt, at man aldrig kan følge med, og man ledes derfor ud i en mangel på tid i forsøget på at følge med. Rosa mener derfor, at alle er udsat for tidsmangel. For at præcisere, hvem der hyppigst er udsat for tidspres, tager vi fat i Oriel Sullivan, som peger på, at det er karrierkvinder, der er udsat for det største tidspres.

Vi tager udgangspunkt i vidensarbejderen, fordi det er interessant at se på, hvilke løsninger vidensarbejderen anvender for at udnytte tiden bedst muligt. Her er smartphonen helt central og gennemgribende for, hvordan den moderne vidensarbejder strukturerer sit arbejde. Men hvad er konsekvensen af, at vidensarbejderen er udsat for tidsmangel, når løsningen findes ved at anvende en

smartphone? Hvordan er e-mails uden for arbejdstiden med til at føre til tidspres? E-mails er i dag blevet den hyppigste kommunikationsform mellem og inden for virksomheder med en stor mængde kontorarbejde, hvilket gør e-mail til det medie, der bruges allermest tid på i arbejdet. Smartphonen gør det muligt at tage arbejdsmails med sig på farten og med sig hjem, hvorved arbejdet kan klares uden for den normale arbejdstid og uden for arbejdspladsen. En konsekvens af denne sammensmeltning mellem arbejde og fritid synes at være, at der opstår tidspres. Derudover har smartphonens indtog gjort vidensarbejderen tilgængelig 24/7 og dermed nedbrudt grænserne mellem arbejds- og privatliv.

Til at udvikle et sprog for, hvordan tidspres opstår gennem smartphones, har vi valgt at tage udgangspunkt i den tyske filosof Thomas Fuchs, som fænomenologisk har beskæftiget sig med, hvordan tid opleves. Fuchs kan derfor anvendes til at forklare, hvordan man specifikt oplever et tidspres. Vi foretager en fænomenologisk undersøgelse for at kunne besvare, hvordan det ser ud for den individuelle bevidsthed, og for at blive i stand til at undersøge, hvordan arbejdsrelaterede følelser af tidspres opstår og opleves af det enkelte individ. Igennem undersøgelsen ser vi, at den tilgængelighed, smartphonen skaber, er med til at skabe muligheden for, at tidspres føles. For at undersøge tilgængeligheden fænomenologisk tager vi udgangspunkt i den engelske filosof Matthew Rattcliffe, som beskriver en type følelser, kaldet eksistentielle følelser, der er så grundlæggende, at de ofte fremtræder som diffuse måder at befinde sig. Via teorien peger vi i retningen af, at det rent faktisk er tilgængeligheden, som ofte er årsagen til, at der opstår et tidspres, men også, at tidspres er en af effekterne ved tilgængeligheden. For at undersøge flere effekter af den tilgængelighed smartphonen skaber, inddrager vi den tyske filosof Jan Slaby for at beskrive, at følelser definerer, hvilke muligheder man har for at handle. Derved kan vi vise, hvordan man befinder sig, og hvilke muligheder man har, når man er tilgængelig, og vise hvad det gør ved en selv og ved ens arbejde.

Metode

Opbygningen af afhandlingen er fordelt over syv kapitler, hvor teori og empiri løbende introduceres, som analysen skrider frem. Der er således ikke et separat teoretisk hovedafsnit, men flere mindre kapitler, hvor teorien præsenteres, for at kunne føre analysen videre. De metodiske valg, vi har foretaget i forhold til valg af teori og empiri, udlægges i dette afsnit. Derefter præsenteres der kort en baggrund for metoden, som hjælper til at præcisere, hvilken organisatorisk kontekst afhandlingen tager udgangspunkt i.

Teoretisk metode

Teorien tager udgangspunkt i en samfundsdiagnose på baggrund af Hartmut Rosas begreb om social acceleration. Det giver os mulighed for at basere den videre teori og analyse på et fast grundlag, der viser, at visse elementer af samfundet er accelereret i nyere tid. Rosas teori om social acceleration peger på, at tidsmangel er en generel tendens i samfundet, baseret på en analyse af kapitalismen, samfundsstruktur og kultur i senmoderniteten. Der er sket en samlet social acceleration på baggrund af en acceleration af social forandring, teknologisk acceleration og acceleration af, hvilke muligheder man har, og hvilke man vælger. Rosa træder ind i Frankfurterskolens tradition, der er kendetegnet ved tværfaglige samtidsdiagnoser, der analyserer patologier i det moderne samfund. Med baggrund i samtidsdiagnosen forholder vi os til denne samfundspatologi ved at undersøge, hvordan tidspres opleves.

Med afsæt i samfundsdiagnosen tager vi fat på en fænomenologisk metode. Fænomenologi defineres: "Læren om det, som viser sig ... for en bevidsthed."³

³³ Lübcke, Poul (ed). *Politikens Filosofi Leksikon*. s.v. "Fænomenologi".

Fænomener præsenterer sig i det enkelte individs bevidsthed og er derfor en subjektiv selverfaring. Derfor kan vi med fænomenologien specifikt undersøge, hvordan tidspres og tilgængeligheden som fænomener viser sig for bevidstheden, altså hvordan de opleves. Først gennemgår vi fænomenet tidspres, hvilket vi teoretisk gør med udgangspunkt i den tyske filosof Thomas Fuchs. Fuchs tager udgangspunkt i Edmund Husserls fænomenologi, hvori det beskrives, hvordan temporalitet viser sig i bevidstheden. Med dette som udgangspunkt for at beskrive tidsoplevelser kan vi se på nyere teoretikers udvikling af, hvordan tidspres beskrives teoretisk. Husserls fænomenologi har den begrænsning, at den ikke går ud over a priori grundoplevelser, men kun når dertil, hvor subjektet træder frem. Fænomenologien er derfor fri for psykologisk analyse. Vi afviger fra dette ved at følge Fuchs' argumentationsrække om, hvordan tid opleves. Han differentierer imellem Husserls passive, implicite tidsoplevelse, og en aktiv, eksplicit tidsoplevelse. Denne adskillelse kan teoretisk forklare, hvordan tid opleves, og især hvordan tidspres præsenterer sig i form af afbrydelser, der udløser tidspres. Men der er ikke tale om en ontologi, der beskriver, hvordan vi egentlig befinder os, blot en teoretisk adskillelse, som man ikke nødvendigvis foretager i praksis, og som ikke i alle tilfælde forekommer således, som det beskrives af Fuchs. Men med udgangspunkt i teorien om, at tidspres opstår, når man oplever afbrydelser, kan vi analysere følelsen af tidspres og vise, hvordan den har kropslige fremkomster.

Efter analysen udvider vi det teoretiske felt ved at inddrage den engelske filosof Matthew Ratcliffe, der beskriver en overordnet fænomenologisk kategori af følelser, som han kalder eksistentielle følelser. De er kendetegnet ved at være grundlæggende for, hvordan man befinder sig i verden, men er ikke følelser, der har en rettet, og de er derfor ofte svære at definere præcist. Sådanne følelser er afgørende for, hvordan man oplever verden, hvilke følelser man har, og hvilke muligheder man synes at have. Via teorien om eksistentielle følelser kan vi analysere en gruppe af diffuse følelser, som er afgørende for, hvordan man befinder sig i verden.

For at uddybe, hvordan følelser er afgørende for, hvilke muligheder man har, tager vi fat på den tyske filosof Jan Slaby, der fænomenologisk beskriver, at følelser kan ses som situationer i mulighedsrum. Det betyder, at følelser åbner for en række muligheder for at handle, tænke og føle, imens andre muligheder virker perifere eller helt afskæres. Med Slabys teori kan vi analysere, hvordan mulighedsrummet definerer og begrænser vores muligheder for at handle, føle og agere.

Når Fuchs, Ratcliffe og Slaby beskæftiger sig med forskellige fænomenologiske aspekter, kan vi ved at kombinere dem udvikle et sprog for, hvordan tidspres og tilgængelighed opleves. Desuden kan vi med teorien om eksistentielle følelser analysere, hvordan tilgængelighed opstår som en måde at befinde sig. Teorien om, hvordan følelser er situationer i mulighedsrum, kan udvide undersøgelsesfeltet, og vi kan derved analysere, hvordan tidspres og tilgængelighed fænomenologisk opleves og viser sig for bevidstheden.

Der viser sig en udfordring ved at analysere empirien med Ratcliffe og Slaby, fordi Ratcliffe skelner mellem eksistentielle følelser og andre følelser, hvor Slaby anvender følelser som et samlet begreb for alle følelser, uagtet intentionalitet. Udfordringen dukker op i analysen af tilgængelighed, fordi tilgængelighed har aspekter, der både passer ind i kategorien af eksistentielle følelser, men samtidig også kan tilskrives en rettedhed og styrer, hvilket mulighedsrum man er situeret i. Når vi ser på tilgængelighed som et fænomen, beskriver vi derfor både en sammenhæng med eksistentielle følelser og med et mulighedsrum.

Empirisk metode

Metoden for, hvordan empirien bliver udlagt i denne afhandling, er i høj grad styret af valget af teori. Den fænomenologiske teori har i princippet allerede besvaret, hvordan fænomenerne opleves, og empirien anvendes derfor som en måde at eksemplificere teorien og på mange måder anskueliggøre implikationer ved teorien.

Gennem det teoretiske valg har vi kunnet påvise, at vi er nået til en tilstand i samfundet, hvor man altid er tilgængelig for arbejdet, fordi smartphonen potentielt altid kan afbryde en. Ved hjælp af empirien kan vi undersøge, hvordan afbrydelser kan føre til tidspres, hvordan tidspres føles, og senere, hvordan det opleves at være tilgængelig, og hvilke muligheder det giver interviewpersonerne.

Empirien i afhandlingen er indsamlet via fire kvalitative interviews med medarbejdere i Nestlé. "De kvalitative interviews' fortrin er deres åbenhed. Der er ingen standardteknikker eller regler for en interviewundersøgelse, der baseres på ustandardiserede, kvalitative interviews."⁴ Interviewstrukturen er tilpasset undersøgelsesfeltet og baseret på en forudgående teoretisk viden, således at der foretages semistrukturerede interviews, der er kendetegnet ved: "en række temaer, der skal dækkes, såvel som forslag til spørgsmål. Men på samme tid hersker der åbenhed over for ændringer af spørgsmålenes rækkefølge og form, således at man kan forfølge de svar, interviewpersonerne giver, og de historier, de fortæller."⁵ Interviewguiden er derfor struktureret som en kombination af korte, indledende ja/nej-spørgsmål, mere åbne, afdækkende spørgsmål og en række åbne tematiske spørgsmål, der tjener til at få interviewpersonen til at præcisere eller spore sig ind på emnet uden at lede dem for meget. Men der er stor åbenhed i strukturen og plads til udsving og uddybende spørgsmål. Styrken ved valget af netop denne form er, at man undervejs i interviewene kan gribe interessante udsagn og sikre, at de bliver uddybet fyldestgørende samtidig med, at der er en række forslag til spørgsmål, der virker som guideline for interviewet.

Vi ved, at der er en tendens til, at interviewpersoner forsøger at svare det, de forestiller sig, interviewerens gerne vil høre. Ved på forhånd at strukturere åbne spørgsmål har vi forsøgt at undgå, at interviewpersonerne forsøger at forudsige,

⁴ Kvale, Steinar. *Interview*. s.92

⁵ Kvale. *Interview*. s.129

hvad vi gerne vil høre dem svare, og i stedet fokuserer på deres egne oplevelser og udsagn, da det er disse, vi ønsker kommer frem i empirien.

En af risiciene ved at bygge interviewet op omkring temaer, der er baseret på teori, er, at de valgte temaer ikke nødvendigvis er relevante i forhold til den pågældende interviewpersons referenceramme. Vi forsøger derfor at opbygge rækken af spørgsmål således, at der begyndes med simple spørgsmål, og derigennem langsomt via åbne og uddybende spørgsmål får vi interviewpersonerne til at reflektere over de temaer, vi ønsker afdækket. En anden risiko ved dette er, at interviewpersonerne bliver for ansporet af teorien i samtalen og derfor bliver guidet i sine svar for at imødekomme spørgsmålene.

Valg af målgruppe i interviews

Mange undersøgelser peger på, at kønsroller har en indflydelse på øget tidspres. Med et stigende antal kvinder på arbejdsmarkedet stiger antallet af stressramte kvinder drastisk. Den moderne kvinde skal både kunne passe en husholdning, have børn og samtidig styre en travl karriere. Tidspres vil naturligt være presserende for dem med mange forskellige ting i kalenderen, såsom mødre med mindre børn, der samtidig har egen karriere. Undersøgelser viser, at stress hyppigst sker for "particular socio-economic and demographic groups – in particular, those who are more highly educated, in higher-status jobs and in dual career households."⁶ En anden undersøgelse viser, at 88 % af alle forældre bekræfter, at de har følt tidspres.⁷ Derfor er par, og især kvinder, med børn, hvor begge partnere har karrierer med

⁶ Sullivan, Oriol. "Busyness, Status Distinction and Consumption Strategies of the Income Rich, Time Poor." s.7

⁷ Larsson, Jörgen & Sanne, Christer. "Self-help Books on Avoiding Time Shortage." s.215

arbejdsuger på fuldtid eller derover, også den mest udsatte gruppe i forhold til at føle tidspres, da indgrebet i mængden af fritid er større end for andre grupper.⁸

Valget af interviewpersoner er også afgrænset til, hvad der kan betegnes som vidensarbejdere. Vidensarbejderens arbejdsliv er præget af en høj grad af selvledelse, og opgaver defineres som målsætninger i stedet for præcist beskrevne og kontrollerede arbejdsgange. Udfordringen i at lede vidensarbejderen er at definere, hvad en opgave går ud på, hvad den bør indeholde, og hvornår den er afsluttet.⁹

Vores interviewpersoner er derfor begrænset til højtuddannede, karriereorienterede, unge kvinder mellem ca. 30-45 år og fuldtidsansatte. Tre ud af de fire interviewpersoner har børn, og de er alle enten gift eller har kæreste, der ligeledes arbejder fuldtid eller derover.

Vægt på smartphone

I afhandlingen fokuseres der meget bevidst på smartphones frem for almindelige mobiltelefoner, der kun kan ringe og sende SMS. Nestlé tilbyder begge typer telefoner som arbejdstelefoner til deres medarbejdere. Smartphones har mulighed for at have e-mail opsat direkte på telefonen og samtidig være tilknyttet en data-plan, så man kan modtage data, heriblandt e-mails, på farten. Alle interviewpersonerne har en firmabetalt Apple iPhone med arbejdsmail tilknyttet.

iPhone har også mulighed for at have 'push' mails, der gør, at en e-mail automatisk bliver overført på telefonen, så snart den bliver afleveret. Ofte er denne push-funktion sat op således, at brugeren får en notifikation fra smartphonen, fx i

⁸ Sullivan. "Busyness, Status Distinction and Consumption Strategies of the Income Rich, Time Poor." s.7; Jacobs, Jerry A. & Gerson, Kathleen. *The Time Divide – Work, Family and Gender Inequality*. s.39

⁹ Grunden til, at vi undersøger vidensarbejderen, er, at denne er kendetegnet ved at være et aktiv for organisationen. Vidensarbejderen producerer værdi gennem sin viden og dannelse. Det er typisk svært at erstatte vidensarbejderen, og dennes produktivitet har stor indflydelse på organisationens værdiskabelse. cf Drucker, Peter F. "Knowledge-Worker Productivity: The Biggest Challenge." s.7-8

form af en tone eller vibrationer, hvilket henviser til, at der er kommet en ny e-mail. Ingen af interviewpersonerne havde denne funktion tilsluttet, så for at modtage e-mails skal de åbne mailapplikationen på telefonen og derigennem hente nye e-mails ned på telefonen. Der er derfor en mindre forskel mellem, hvordan en e-mail afbryder i forhold til eksempelvis tekstbeskeder (SMS) eller telefonopkald.

Work-life balance-problematik

Afhandlingens formål er ikke at udlægge en work-life-problematik, men afhandlingen tager afsæt i, at det er en nærværende problematik i det moderne arbejdsliv. Grundet afhandlingens fokus på arbejdsmails uden for arbejdstiden, hvad der helt grundlæggende også er et spørgsmål om work-life balance, vil afhandlingen bære præg af og kunne ses som et bidrag til diskussionen om denne problematik. Det er med andre ord et bevidst valg ikke at lade afhandlingen besvare de spørgsmål, der relaterer sig til, hvorledes medarbejderne i Nestlé får et bedre forhold mellem deres arbejds- og privatliv. På den anden side vil der helt naturligt være momenter, hvor problematikken kommer klart til udtryk, fx når interviewpersonerne er pressede mellem et ønske om fritid, men en forventning om at arbejde.

Baggrund for empirien

Empiri-metoden er gennemgået i ovenstående afsnit. Derfor vil vi i dette afsnit give en introduktion til empirien for at redegøre for baggrunden for de eksempler fra interviewene, vi inddrager i afhandlingen. Da afhandlingens fokus ligger på, hvordan tilgængelighed og tidspres opleves, når man modtager mail på sin smartphone uden for arbejdstiden, er det ikke uvæsentligt at vide, hvordan mailkulturen er i Nestlé.

Det er meget individuelle vaner, der bestemmer hvor og hvornår, der bliver sendt og læst mails. Eksempelvis er der en tendens til, at ansatte med børn ikke sender e-

mails mellem 17 og 21, fordi de er sammen med deres børn i dette tidsrum. Men efter børnenes sengetid arbejder de enten via smartphone eller via computer. Denne mulighed for stor varians i arbejdet hænger sammen med, at de fleste ansatte i Nestlé er ansat på flekstid, hvilket skaber en stor arbejdsfleksibilitet i organisationen.

Fleksibiliteten hænger også sammen med et performance-orienteret miljø. Når fleksibilitet til selv at vælge sin arbejdstid sættes over for et miljø, hvor der er kamp om at performe bedst, så vælger mange den ekstra arbejdstid til. Det bliver svært at sige nej. Dog ikke i weekenden, som flere af interviewpersonerne beskriver som hellig. Men kombinationen af en performativ kultur og fleksible arbejdstider skaber stor spredning af, hvornår folk arbejder uden for 'office hours', der i Nestlé er alle hverdage fra kl. 9 til 15. I dette tidsrum kan det forventes, at de ansatte er på arbejde og er tilgængelige, medmindre de har specielle aftaler, fx at arbejde på nedsat tid. Men den fleksible arbejdstid dækker også over, at det forventes, at man løser opgaver, og derfor behøver man heller ikke sidde på arbejde til klokken 17, hvis der ikke er noget at lave. Det skaber stor spredning i arbejdstider og betyder, at nogle ansatte ofte vælger at arbejde sent om aftenen via e-mail.

I interviewene har vi observeret, at der kun var en enkelt af de fire personer, som registrerer en del af de timer, der bruges på smartphonen uden for arbejdstid. Denne ansatte havde valgt at registrere en halv time om dagen som tid, hun bruger på smartphonen. Denne halve time synes dog at være i underkanten af, hvad hun reelt bruger af arbejdstid på sin smartphone. Dermed tegner der sig et billede af, at de ansatte hos Nestlé generelt har et ikke-registreret arbejdsforbrug på deres smartphones.

De fire kvalitative interviews

Dette afsnit er tiltænkt som en kort introduktion til de fire individuelle interviewpersoner, der danner empirisk udgangspunkt for afhandlingens fænomenologiske undersøgelse. Alle interviewpersonerne har særegne

karakteristika, der sætter deres individuelle udtalelser i et bestemt lys.

Introduktionen skal på deskriptiv vis fremhæve, hvordan interviewpersonernes personlige forhold til deres smartphones kommer frem. Personlighed, viden og erfaringer har relevans i forhold til, hvordan man oplever sin smartphone.

Overordnet set har alle fire interviewpersoner en meget ens tilgang til anvendelsen af smartphonen. De anvender alle smartphonen som kombineret arbejds- og privattelefon, de anvender den alle til at arbejde uden for arbejdstiden og finder det acceptabelt at anvende smartphonen til at arbejde om aftenen.

Nedenstående er adskilte udlægninger af, hvad der er individuelt kendetegnet ved interviewpersonerne på et generelt plan:

- **Line:** Et særegent kendetegn ved interviewpersonen Line er, at hun selv mener, at hun bør stå til rådighed hele døgnet i kraft af sin stilling i organisationen. Hun er ambitiøs og mener, at det er en del af jobbet. Derudover mener hun, at der findes nogle teknologiske begrænsninger ved smartphonen, der gør, at hun primært anvender den til forberedelse. Hvis hun svarer på mails fra smartphonen, er det typisk meget korte beskeder, men hun oplever nogle gange, at en mail på smartphonen kan få hende til at tænde sin arbejdscomputer og svare på mailen.¹⁰
- **Charlotte:** Hun fremhæver, at hun på et tidspunkt prøvede at registrere det antal timer, hun anvender på sin smartphone uden for arbejdstiden, men at hun generelt er holdt op med at registrere sin arbejdstid, fordi det gør hende i dårligt humør at finde ud af, hvor meget tid hun bruger på det. Charlotte bruger meget tid på at pendle mellem hjem og arbejde, og smartphonen gør det muligt for hende at bruge denne tid på at arbejde. Charlotte strukturerer nogle af sine hverdagsaftener således, at hun bruger ca. to timer på at arbejde om aftenen. Det har medført, at hun ofte føler, at hun arbejder hele tiden, fordi det

¹⁰ Interview med Line. Interview foretaget af forfatterne. Optagelse. København, 26/11/2013

ofte er det sidste, hun gør, inden hun skal sove, og det første hun gør, når hun vågner om morgenen. Et af Charlottes kendetegn er, at hun anvender sin smartphone til både at skrive og læse korte og lange mails, og at hun er bevidst om ikke at sende mails om aftenen til eksterne personer.¹¹

- **Astrid:** For Astrid betyder smartphonen ifølge hende selv, at hun er nem at få fat i. Hun anvender sin smartphone til mange private gøremål, og derfor kommer hun nogle gange ubevidst til at udføre arbejdsrelaterede opgaver på sin smartphone, hvilket er en udfordring, når hun ikke er på arbejde. Astrid anvender sin smartphone til at forberede arbejdsdagen, så hun er opdateret om, hvad der sker. Astrid mener ikke, at smartphonen kan anvendes til at skrive lange mails, og hun anvender den derfor ikke til alle typer opgaver.¹²
- **Maria:** Et kendetegn ved Maria er, at hun er bevidst om, hvor meget hun anvender sin smartphone til at arbejde uden for arbejdstiden, og at hun til dels registrerer det som arbejdstid, hvis det ikke er inden for hendes normale arbejdstimer. Maria anvender sin smartphone til at forberede sine arbejdsdage, fordi hun finder det ubehageligt at komme ind på kontoret uden at vide, hvad der venter. Skal Maria arbejde fra sin smartphone, mener hun ikke, at hun kan gøre det 100 % effektivt, fordi hendes primære arbejde foregår i programmer, der ikke kan køres fra smartphonen.¹³

Hvordan interviewpersonerne opfatter deres smartphones er i store træk ens, men der er nogle afgørende forskelle. Eksempelvis med Maria, som er bevidst om den arbejdsrelaterede tid, hun bruger på sin smartphone. Det vil i analysen blive fremhævet, hvordan forskelligheder i opfattelsen af, hvad en smartphone kan, og

¹¹ Interview med Charlotte. Interview foretaget af forfatterne. Optagelse. København, 5/12/2013

¹² Interview med Astrid. Interview foretaget af forfatterne. Optagelse. København, 2/12/2013

¹³ Interview med Maria. Interview foretaget af forfatterne. Optagelse. København, 5/12/2013

forskellige holdninger til, hvordan man anvender den, har indflydelse på, hvordan de forskellige interviewpersoner oplever tidspres relateret til deres smartphones.

Kapitel 1: Samfundsdiagnose

Modernisering og Social acceleration

Hvad er det, der gør, at vi har så travlt i dag? De fleste mennesker har gang i mange forskellige projekter, gerne flere på samme tid, og vi skal opnå mere i både arbejdslivet og i privatlivet end nogensinde før. Folk fortæller også glædeligt om deres mange projekter i sociale sammenhænge. Der er en form for identitet forbundet med at have mange jern i ilden, som mange mennesker gerne vil være med på, men hvorfor er det sådan? Digitale platforme gør, at det er blevet nemmere at være tilgængelig og aktiv flere steder ad gangen. Der er en tendens til, at alt skal dokumenteres via de sociale medier, både privat med restaurantbesøg, ferier og motion, men også ens professionelle karriere udstilles offentligt på nettet. De digitale platforme gør, at der deles ideer og trends blandt venner og bekendte, hurtigere end de nogensinde har været delt før. Den digitale udvikling er i høj grad med til at muliggøre denne tendens. I det følgende vil vi se, hvordan der opstår et tidspres på grund af den digitale udvikling.

Vi ønsker at undersøge, hvordan det kan være, at folk føler sig pressede på tid. Intuitivt burde vi ikke mangle tid, da vi har flere hjælpemidler end nogensinde før til at hjælpe os i hverdagen. Alligevel synes der at være konsensus om, at tiden altid er knap, og måske er det tiden, der begrænser os allermest. Til at undersøge dette fænomen tager vi udgangspunkt i den tyske filosof Hartmut Rosa, der har stillet en samfundsdiagnose af det moderne vestlige samfund. Årsagen til, at vi tager udgangspunkt i Rosa, er fordi han på et strukturelt samfundsniveau beskriver, hvordan samfundet har accelereret til et stadie, som er domineret af mangel på tid. Rosa undersøger moderniseringen af samfundet og har udviklet et begreb for moderniseringen, som han kalder 'social acceleration'. I sociologien er

moderniseringen betegnet som overgangen fra et landligt samfund til et industrialiseret og urbant samfund, og der er derfor tilknyttet en forandring.¹⁴ Derfor bliver modernisering og forandring stærkt forbundet og går hånd i hånd, såvel som at de er blevet grundvilkårene for livet i moderniteten, hvilket har følgende konsekvenser: "People who 'love things the way they are' have 'no hope' in modernity. The love of movement for its own sake [...], appears to be the fundamental modern principle."¹⁵ Stabiliteten i det moderne samfund er blevet mindre i takt med, at forandring er blevet en selvfølge, som det moderne menneske skal følge med. Livet er særligt i den vestlige verden blevet accelereret.¹⁶

Accelerationen forklarer, hvorfor folk får mere travlt, hvilket også ses i følgende citat:

The shortening of the time-spans within which action orientation and social practices remain stable, is the most important effect of social acceleration. Lifestyles, fashions, practices, occupational, familial, territorial, political, and religious commitments all change at a faster pace and become increasingly contingent and revisable.¹⁷

Al udviklings- eller forandringsacceleration i det vestlige samfund samler Rosa som nævnt under fællesbetegnelsen 'social acceleration'. Et naturligt spørgsmål er, om det er alt, som udvikler sig med den samme hastighed i det moderne samfund? Det mener Rosa ikke, at det er, og derfor opdeler han accelerationen i forskellige former.

Social acceleration har historisk set gjort sig mest gældende i form af teknisk acceleration, hvilket for alvor blev udtalt samtidig med indførslen af damplokomotivet og telegrafien. Bevægelse gik fra at være afhængig af dyr, vind og vand til at blive udført af maskiner og elektronik, der principielt kan udvikle

¹⁴ *Britannica Concise*. s.v. "Modernization."

¹⁵ Rosa, Hartmut. *Social Acceleration: A new theory of modernity*. s.36

¹⁶ Rosa, Hartmut. "Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a Desynchronized High-Speed Society."; Koselleck, Reinhart. "Is there an acceleration of history?"

¹⁷ Rosa. "Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a Desynchronized High-Speed Society." s.26-27

kapacitet og hastighed uendeligt. Man imponeres ikke længere over accelerationen i samme omfang som tidligere, hvor månelandingen var en fuldstændig banebrydende oplevelse for alle, der overværede den. Den industrielle revolution står derfor stadigvæk som det tydeligste billede på den acceleration, der er sket, og som er afgørende for, hvordan samfundet ser ud i dag. Teknisk acceleration sker som en implicit del af en større social acceleration, hvor sociale processer – ofte simultant med tekniske processer – er blevet accelereret: "Thus, attitudes and values as well as fashions and lifestyles, social relations and obligations as well as groups, classes, or milieus, social languages as well as forms of practice and habits are said to change at ever increasing rates."¹⁸ Eksempelvis har en teknologisk acceleration af transporttid medført en social acceleration inden for ferierejser. Der er markant flere, som tager på lange flyrejser, end der tidligere har været det.

Men social acceleration er ikke ensbetydende med en universel acceleration, da ikke alt accelereres. Der er fire¹⁹ overordnede og implicite deceleratorer i samfundet, som er stillestående eller ligefrem bevæger sig langsommere: (1) Naturlig og antropologisk hastighedsbegrænsning, for eksempel kognitive processer, eller den tid det tager at reproducere naturlige ressourcer. Der er eksempelvis ikke sket en revolutionerende udvikling i menneskets evne til at tænke og opfatte. (2) Der findes sociale og kulturelle niches, der i kraft af omverdenens acceleration beskytter og dyrker deres tilstand, fx religiøse sekter eller familietraditioner. (3) Der findes utilsigtede opbremsninger af acceleration, som skyldes en form for dysfunktionalitet, for eksempel trafikpropper. (4) Der findes også utilsigtede opbremsninger af acceleration, blandt andet den udbredte skepsis og modvilje mod den teknologiske acceleration, enten individuelt, hvor folk har behov for at kunne trække sig fra ræset,

¹⁸ Ibid. s.7

¹⁹ Rosa nævner også en femte decelerator: Visse teoretikere (Virilio, Baudrillard, Fukuyama) peger på, at vi når til et punkt, hvor vi ikke kan accelerere yderligere, og det vil blotlægge dyb kulturel og strukturel inerti.

eller i grupperinger, der ofte fundamentalistisk går ind for social og radikal deceleration. Pointen er, at det altså ikke er alt som accelereres, men hvad har det af konsekvenser, når der er nogle ting, som accelereres voldsomt?

På makroplan har den sociale acceleration konsekvenser for skellet mellem i- og ulande. Ilandenes manglende oplevelse af, hvor revolutionerende den konstante acceleration er, har omfattende konsekvenser for, hvad vi forventer af ulande: "the technological industrial condition that the developed countries achieved in the past is to be made up by the less developed countries in the future. It necessarily follows from this that the need to catch up can only be satisfied by acceleration."²⁰

Konsekvensen af ikke at være på forkant med forandring og udvikling kan altså kun modsvares af en endnu større acceleration. Grundet den nuværende acceleration i ilandene, er desynkroniseringen mellem i- og ulande stadig voksende, og det vil kræve et kvantespring for ulandene at indhente. Også når vi ser på et personligt plan, har den sociale acceleration den konsekvens, at vi prøver at modsvare accelerationer ved også at leve hurtigere.

Social acceleration og tidsmangel

Skellet mellem den sociale acceleration og deceleratorerne har også omfattende konsekvenser på samfundsniveau. Som en effekt af den manglende stabilitet i det moderne samfund er det historisk set svært at finde et tidspunkt, hvor så mange mennesker har levet så intensivt, som man gør i den vestlige verden i dag:

Athletes seem to be running and swimming faster and faster, computers compute at ever higher speeds, transport and communication need only a fraction the time they took a century ago, people appear to sleep less and less [...], and even our neighbors seem to move in and out of their flats more frequently.²¹

²⁰ Koselleck "Is there an acceleration of history." s.134

²¹ Rosa. "Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a Desynchronized High-Speed Society." s.6

Den sociale acceleration har ændret og ændrer til stadighed stabiliteten i samfundet og derved stabiliteten i vores liv. En af konsekvenserne bliver, at vi føler mangel på tid. For at forstå, hvordan social acceleration kan lede til mangel på tid, har vi behov for at se nærmere på de tre adskilte former for social acceleration, som Rosa definerer. Den første kalder han 'Technological acceleration', som består af mekaniske og tekniske opfindelser, der øger effektivitet, for eksempel opfindelsen af dampmaskinen. Den anden kaldes 'Acceleration of Social Change', der kan eksemplificeres ved forkortelsen af de tidsrum, hvor kulturelle kodekser eller trends, såsom mode og livsstile er stabile. Den tredje kaldes 'Acceleration of the Pace of Life' og er en accelerationsform, der medfører, at vi gør mere på kortere tid, fx spiser hurtigere og sover mindre, og vi gør flere ting simultant, såsom at spise og se tv samtidig.²²

Bag de tre former for social acceleration, karakteriserer Rosa tre forskellige motorer i samfundet, som driver udviklingen inden for dem. Den første motor hedder 'The Economic Motor' og driver udviklingen inden for den teknologiske acceleration. Den er kendetegnet ved kapitalismens grundvilkår om vækst og produktion.²³ Den anden motor hedder 'The Structural Motor' og driver udviklingen inden for "acceleration of social change". Denne motor kendetegnes ved at modsvare kompleksitet med temporalitet og struktur, for eksempel efterårsmoden, som er et eksempel på en temporalitet, der skifter år efter år.²⁴ Den tredje og sidste motor hedder 'The Cultural Motor' og driver udviklingen af 'The Acceleration of Pace in Life'. Denne motor har på mange måder at gøre med modernisering og forandring for forandringens skyld.²⁵ 'The Cultural Motor' er også et begreb, der indkapsler menneskets ønske om at udleve sine potentialer, et ønske, der også har ændret sig:

²² Ibid. s.9-10

²³ Ibid. s.11-12

²⁴ Ibid. s.14

²⁵ Ibid. s.13

The idea of the fulfilled life no longer supposes a "higher life" waiting for us after death but rather consist in realizing as many options as possible from the vast possibilities the world has to offer. To taste life in all its heights and depths and in its full complexity becomes a central aspiration of modern man.²⁶

Det system, Rosa har udviklet, kalder han "The Acceleration Cycle", og konsekvenserne af dette system er mange. Blandt andet prøver det moderne menneske at leve hurtigere for at modsvare udviklingen i udfoldelsesmuligheder ved at forsøge at komprimere oplevelser. Endvidere bliver en af konsekvenserne ud fra en betragtning om, at det moderne menneske er indlejret eller underlagt dynamikken i den sociale acceleration, at denne dynamik og udvikling konstant ændrer de muligheder og potentialer, der findes i det moderne liv, hvilket har den konsekvens, at vi kommer i tidsmangel:

As a consequence, our share of the world, the proportion of realized world options to potentially realizable ones, decreases [...] no matter how much we increase the 'pace of life.' And this is the cultural explanation for the paradoxical phenomenon of simultaneous technological acceleration and increasing time scarcity.²⁷

Skal man se på et eksempel på den tidsmangel, Rosa beskriver, kan udviklingen inden for tv-kanaler beskrives: For 30 år siden havde vi kun en tv-kanal i Danmark, men i dag har man flere hundrede tv-kanaler. Men da man stadig kun har mulighed for at se én tv-kanal af gangen, misser man i dag ikke bare én kanal, men mange hundrede.²⁸ Pointen, Rosa vil frem til, er, at man aldrig kan nå alt det, man gerne vil, og derfor ender man med at mangle tid.

Når man individuelt er omgivet af processer, der bevæger sig hurtigere, end man kan følge med, opstår der en mangel på tid. Det er paradoksalt, når man tænker på, at man har mulighed for at udføre processer hurtigere end nogensinde før, og derfor burde der blive frigjort mere tid, men alligevel mangler man tid. Årsagen er, at den

²⁶ Ibid. s.13

²⁷ Ibid. s.14

²⁸ Ibid. s.14

sociale acceleration har medført en social forandring, ifølge Rosa drevet af det kapitalistiske system, der giver mulighed for at handle og agere ud over biologisk og kognitiv begrænsning og ud over den teknologiske udvikling. Udviklingen af samfundet tilbyder et væld af tidskrævende muligheder (eksempelvis mange tv-kanaler), men paradokset er, at man ikke har tid til at udføre disse muligheder på trods af den teknologiske udvikling. Rosa forklarer: "If free time decreases in spite of technological acceleration, the only possible explanation is that the quantity of activity itself has changed, or more precisely, has risen faster than the corresponding technological rate of acceleration."²⁹ Et andet godt eksempel på dette er transport i den globaliserede verden: Hvis hastigheden på transport fordobles, bliver halvdelen af den tid, man tidligere brugte på transport, frigjort. Men hvis man samtidig skal rejse fire gange så langt som tidligere, bruger man i sidste ende dobbelt så lang tid på at rejse.³⁰ Mulighederne, den teknologiske acceleration medfører, er altså ikke nødvendigvis mindre tidsmangel, da andre faktorer i den sociale acceleration fører til tidsmangel.

Det, vi har set med Rosa, er på et samfundsplan, hvordan The Acceleration Cycle skaber en konstant udvikling af levevilkårene for det enkelte menneske. En udvikling, som har den konsekvens, at det enkelte menneske ender i tidsmangel. Men det, Rosa ikke kan benyttes til at svare på, er, hvordan det ser ud for den enkelte. Hvem er mest udsat for mangel på tid? Skal vi svare på det, er vi nødt til at se på, hvilken indflydelse tidsmangel har i arbejdslivet og i privatlivet på et individniveau. På den måde kan vi få et mere nuanceret billede af tidsmangel, end det Rosa tilbyder.

²⁹ Ibid. s.10

³⁰ Ibid. s.10

Tidsmangel i arbejdet og i fritiden

En af årsagerne til, at man i sit arbejdsliv ikke har fået mere tid til at udføre sit arbejde på trods af den teknologiske udvikling, som burde have givet mere tid, kan findes, når vi følger sociologerne Jörgen Larsson og Christer Sannes undersøgelse af selvhjælpsbøger om emnet tidsmangel. Ifølge Larsson & Sanne har tidsmangel rødder i industrialiseringen,³¹ hvilket de begrundes med henvisning til den optimering af arbejdet, der er sket i forbindelse med industrialiseringen, som bygger på taylorisme.³² Larsson & Sanne påpeger ligeledes det paradoksale ved, at den teknologiske udvikling ikke har givet os mere fritid:

It is paradoxical that the speeding up of technology, allowing things to be done in less time, should produce a universal sense of time shortage. But this process, inherent in the capitalist mode of production, also implies a social change. Increasing opportunities prompt choices since we are offered more possible action than our biological time frame can accommodate.³³

Larsson & Sannes argument følger Rosas model, når de også anvender kapitalismen som motor for udviklingen, men det er altså den samlede mængde muligheder, ikke kun inden for arbejdslivet, men i hele livet, der fører til tidsmangel.

Derfor må en anden årsag til, at den øgede teknologiske acceleration ikke giver mere fritid, være baseret på, at vi skal kombinere privatlivet med et til stadighed mere travlt arbejdsliv. Dette er sociologen Oriel Sullivan også inde på, når hun

³¹ Larsson & Sanne. "Self-help Books on Avoiding Time Shortage." s.214

³² Orlikowski, Wanda & Yates, JoAnne. "It's about Time: Temporal Structuring in Organizations." s.684; Optimering af arbejdet gennem scientific management blev grundlagt af Frederick Taylor. Scientific management bygger på en analyse af hvert led ved samlebåndsarbejdet, med henblik på at optimere arbejderens bevægelser og dermed den samlede produktion. Når arbejdsgiveren konstant optimerer arbejdet, er den ansatte altid udnyttet mest muligt, og den teknologiske udvikling skaber derfor ikke et pusterum for arbejderne, fordi kravene til arbejdet også ændres med den teknologiske udvikling. cf Taylor, Frederick W. *The principles of scientific management*.

³³ Larsson & Sanne. "Self-help Books on Avoiding Time Shortage." s.214-215

beskriver, hvordan tidsmangel er forårsaget af en kombination af et accelereret arbejdsliv og et øget pres på privatlivet:

[Time pressure] were in fact generated not just by the usual multiple burden of work-associated tasks, but by an imbalance created by the incompatibilities of the intensive time scheduling necessary to perform all the necessary tasks *in combination* with the attempt to maintain social networks.³⁴

Sullivan peger på en ubalance mellem øget arbejdsintensivitet og konstant krav om social aktivitet i fritiden. Det samme har vi også berørt i ovenstående afsnit. Ifølge Rosa er der opstået en række kulturelt forankrede imperativer til, hvordan vi bør leve, hvilket han bl.a. ser som en af årsagerne til, at vi mangler tid:

In a strange opposition to the idea that individuals in Western societies are free to do whatever they please, the rhetoric of obligation abounds: 'I really have to read the newspaper, exercise, call and visit my friends regularly, learn a second language, scrutinize the market for job opportunities, have hobbies, travel abroad, keep up with contemporary computer technologies, etc.'³⁵

Der er således en overordnet forpligtelse til at fylde fritiden med aktiviteter, der opretholder social status og beskæftigelsesegnethed. Løsningen, ifølge Sullivan, er, at den vestlige overbebyrdede, højtuddannede arbejder forsøger at effektivisere fritid i form af dyre og intense ferier, hobbyer etc. I følgende citat beskriver Sullivan, at social status og tidsmangel hænger sammen:

The growing link between time pressure, leisure activities and leisure goods in the modern-day affluent societies [...] in modern-day 'time-famine cultures' characterized both by economic affluence and time scarcity, leisure becomes a frantic race to maximize the 'time yield'.³⁶

³⁴ Sullivan. "Busyness, Status Distinction and Consumption Strategies of the Income Rich, Time Poor." s.9

³⁵ Rosa. "Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a Desynchronized High-Speed Society." s.18

³⁶ Sullivan. "Busyness, Status Distinction and Consumption Strategies of the Income Rich, Time Poor." s.6

Det moderne menneske befinder sig derfor i et limbo imellem en arbejdstid, der er presset, og en fritid, der skal presses. Der er ifølge Sullivan tale om et følelsesbaseret mønster af tidspres snarere end en egentlig mangel på tid, hvilket hun udtrykker i følgende citat:

General feelings of a time pressure are less the outcome of a real lack of time and more a result of a time crunch created by an increasing acceleration in the 'consumption of experiences': the desire to do more, to do them more quickly, and to do them more simultaneously.³⁷

Pointen er, at det moderne menneske føler et tidspres, og det er vanskeligt at vide, om det er grundet mangel på tid, eller om det er grundet en følelse af mangel på tid. Derfor, når vi siger, at det moderne menneske føler et tidspres, kan vi ikke retfærdigvis sige, at det skyldes tidsmangel, idet det også kan være forårsaget af en følelse af, at man er under pres, uafhængigt af om man mangler tid. Tidspres er, som vi har set det, et resultat af imperativer i arbejdslivet og i privatlivet. Der, hvor tidspres er et problem, er på den ene side, når tidspres bliver til en følelse af mangel på tid, eksempelvis når man skal vælge imellem flere alternativer på samme tid. På den anden side er tidspres også et problem, når man føler, man har for meget tid, eksempelvis kan det være et enormt tidspres at sidde i fængsel.³⁸ I begge eksempler er der en distinktion mellem tidsmangel og tidspres, fordi tidspres kan opstå uafhængigt af, om der egentlig er mangel på tid. Denne pointe leder os til spørgsmålet om, hvad man gør for at overkomme følelsen af tidspres? For at undersøge det, er vi nødt til at se på dem, som er mest udsat for tidspres, og hvordan deres løsning ofte bliver at multitasking³⁹.

³⁷ Ibid. s.10

³⁸ Der er eksempler på, at især isolationsfanger oplever et enormt tidspres på trods af, at de bestemt ikke mangler tid. cf Blake, William. "Voices from Solitary: A Sentence Worse Than Death."

³⁹ Med begrebet multitasking mener vi den simultane udførelse af to eller flere aktiviteter inden for en given tidsperiode. Kenyon, Susan. "Internet use and time use: the importance of multitasking." s.286

Multitasking

Vi har set, at der på et samfundsplan er en tendens til, at der er et tidspres uafhængigt af, om man mangler tid. Men hvem er egentlig mest udsat for tidspres, og hvad gør de for at overkomme tidspreset? Ifølge Sullivan er den gruppe, som er mest udsat for tidspres højtuddannede, karriereorienterede par. Sullivan baserer det på en række demografiske undersøgelser af arbejdsmængden inden for denne specifikke målgruppe:

Substantial increases in workloads over the last 50 years have been in the main feature of the changing employment structures and conditions of those from particular socio-economic and demographic groups - in particular, those who are more highly educated, in higher-status jobs and in dual career households.⁴⁰

Sullivan fremhæver, at arbejdsmængden for højtuddannede, karriereorienterede par er steget. Sullivans pointe er desuden, at tidsmangel blandt de højest uddannede fører til mindre fritid, og den fritid er inficeret af arbejde. For at imødekomme den ovenfor omtalte udvikling af imperativer inden for arbejds- og fritidskrav er der sket en stigende grad af multitasking-løsninger. Løsninger, der er muliggjort af den generelle teknologiske udvikling. Via internettet kan man være virtuelt til stede i hele verden i løbet af få sekunder, uden at man behøver at flytte sig fysisk. Tidligere ville det kræve en lang rejse, men mulighederne for at være med til møder på den anden side af jorden ved hjælp af internet og webcam gør mange rejser unødvendige.⁴¹ Med andre ord præsenterer multitasking sig som en løsning til at overkomme tidsmangel, fordi teknologien gør det muligt at være til stede mere end et sted af gangen, for eksempel kan man arbejde, imens man er på ferie, eller ordne private sager i arbejdstiden. Smartphonen er central for, hvordan man multitasker,

⁴⁰ Sullivan. "Busyness, Status Distinction and Consumption Strategies of the Income Rich, Time Poor." s.7

⁴¹ Kenyon. "Internet use and time use: the importance of multitasking." s.290

fordi den netop repræsenterer løsningen på at være tilgængelig digitalt.

Smartphonen bliver således løsningen på tidspres for karrierkvinder med børn, da de, ifølge Sullivan, er den gruppe, der er allermost pressede på tid:

Multi-tasking represents a resolution of sorts to the pressure of time for those with restricted time for a multitude of tasks, and it has been shown to occur particularly among those with exceptionally full schedules such as dual-earner couples with young children, and especially women within such households.⁴²

Udfordringen ved at vælge multitasking som løsning, når man mangler tid, er, at multitasking i sig selv leder til en øget følelse af tidspres, som er sammenholdt med det at gøre flere ting på den samme tid.⁴³ Det er ikke let at overskue flere opgaver på en gang, hvis de alle kræver fuld opmærksomhed. Sammenholdes den udfordring med, at en stor del af den multitasking, vi undersøger, foregår gennem smartphones, opstår der også en ny udfordring. En af konsekvenserne ved smartphones er, at der følger en tilgængelighed med, som gør, at man let kan udsættes for afbrydelser.

Det billede, der tegner sig, er, at hvis man skal undersøge tidspres, er der en gruppe, for hvem tidspres er et hyppigt problem: Karrierkvinder. Skal vi tage denne undersøgelse videre, er det også vigtigt at understrege, at vi skelner mellem tidsmangel og tidspres, fordi tidspres kan opstå uafhængigt af mangel på tid. Yderligere har vi vist, at multitasking bliver løsningen på at overkomme følelsen tidspres. Derfor bør det undersøges, hvordan tidspres opleves hos karrierkvinder via digitale hjælpemidler, eksempelvis smartphones, hvis dette tidspres skal undersøges nærmere.

⁴² Sullivan. "Busyness, Status Distinction and Consumption Strategies of the Income Rich, Time Poor." s.8

⁴³ Ibid. s.8

*

**

Ud fra Rosas samfundsdiagnose kan det konkluderes, at der samfundsmæssigt er opstået et tidspres, som bunder i en mangel på tid hos det enkelte individ. Der er ikke nogen enkel forklaring på, hvorfor dette tidspres er opstået, eller på hvem eller hvordan man føler det. Derimod kan der peges på en række årsager til, at det er opstået, som bunder i en samfundsmæssig og kulturel udvikling. En af de bærende årsager findes i den manglende stabilitet i det moderne samfund, hvor længden af de tidsrum, hvor eksempelvis trends og mode er gældende, bliver kortere og kortere. Yderligere har vi igennem samfundsdiagnosen også set, hvordan forandring for forandringens skyld synes at være blevet et grundvilkår for livet i det moderne samfund. Forandringer imponerer os ikke længere på samme måde som tidligere, og deres signifikans fremstår dermed ikke lige så revolutionerende, som de ville have gjort tidligere. Rosa mener dermed, at der potentielt er flere revolutionerende forandringer i samfundet, som har stor indflydelse på vores individuelle levevilkår, som ikke tilskrives stor signifikans og derfor opdages for sent. Det tyder således på, at der er opstået en samfundsmæssig forandring, der har givet os en følelse af tidspres. Det interessante i den sammenhæng er, at der er flere eksempler på, at mangel på tid opstår som et relationelt forhold. Eksempelvis, når Sullivan fremhæver, at karriereorienterede par med børn sammenligner deres mængde af fritid med tidligere stadier af deres liv, hvor de ikke havde børn eller karriere. En sammenligning, der giver en klar oplevelse af mangel på tid. Yderligere ses manglen på tid også relationelt fremstillet hos Rosa og Sullivan i opblomstringen af nye imperativer inden for arbejds- og fritidsliv, eksempelvis skal man i dag både løbe maraton, være aktiv frivillig, og samtidig aldrig sige 'nej' til nye professionelle opgaver og udfordringer. Udviklingen af, hvad man bør gøre som et moderne menneske, er accelereret så voldsomt, at det er fysisk umuligt at følge med. Derfor føles der en mangel på tid, som ikke er mulig at registrere, fordi man føler, at der

forventes mere af en selv, end man fysisk kan nå. En af konsekvenserne er således, at oplevelser komprimeres, så man kan nå mere, hvilket eksempelvis viser sig ved den øgede mængde weekendophold, drive-ins og internetshopping. Ydermere sporer Rosa også en udvikling inden for manglende religiøsitet, der leder til mangel på tid. Livet kan nemlig ikke længere udsættes til efter døden. Livet skal leves til fulde i det nuværende liv, fordi man ikke længere tror på et liv efter døden.

Manglen på tid betyder, at vi i stigende grad prøver at gøre flere ting på samme tid og derfor gør brug af multitasking samtidig med, at det gennem udbredelsen af smartphones og den generelle digitalisering af arbejdsopgaver i dag er blevet meget nemmere at multitaske. I dag anvendes smartphones som et modsvar til accelerationen, og man prøver som individ at løbe hurtigere for at nå det hele. Vi har også set, at dem, som er allermest udsat, er karrierkvinder med børn. Det, vi ikke har set, er, hvordan det opleves at være presset på tid. Det er muligt teoretisk at pege på, at multitasking gennem digitale løsninger, såsom smartphones, ikke nødvendigvis er en løsning, som hjælper en med at overkomme tidspres, men at det snarere ender som en katalysator for tidspreset. Med smartphonen opstår der også en tilgængelighed, som ikke på samme måde har været der tidligere. Med den tilgængelighed, som en smartphone giver, er det konstant muligt at blive afbrudt, hvilket yderligere kan skabe tidspres. Skal vi undersøge, hvordan det tidspres ser ud, er vi nødt til at undersøge det fænomenologisk for at få et sprog for, hvordan det opleves at være udsat for tidspres.

Kapitel 2: Tidspresets fænomenologi

Vi har i kapitel 1 lokaliseret en følelse af tidspres, der kan opstå uafhængigt af, om der er mangel på tid. For at kunne undersøge denne følelse af tidspres nærmere, er det nødvendigt at udvikle et sprog, der gør det muligt at analysere dets ophav og opbygning. Til dette er fænomenologien anvendelig. En af de sværeste discipliner inden for fænomenologien er ifølge visse teoretikere at analysere bevidsthed om tid.⁴⁴ Alle har en fornemmelse af tid, men når man skal redegøre for denne fornemmelse, mangler man ord.

For at kunne forklare, hvordan tid føles, og hvordan kroppen går fra at være et redskab til at være en forhindring, når man er under tidspres, vælger vi at følge den tyske filosof Thomas Fuchs' gennemgang af, hvordan bevidsthed om tid har en implicit og eksplicit form. Hans teori tager udgangspunkt i Husserls fænomenologi, der forklarer, hvordan man er bevidst i øjeblikket, men Fuchs bevæger sig videre herfra ved at forklare, at tid ekspliciteres, når man bliver bevidst om og føler fortiden, nutiden og fremtiden. Dernæst forklarer vi via Fuchs, hvordan kroppen føles, når tid ekspliciteres. Argumentationsrækken vil blive fremlagt i det følgende afsnit.

Implicit tid

Alle der har prøvet at være opslugt af en opgave eller aktivitet kender til følelsen af, at man ikke ænser, at tiden går, ligesom man ikke ænser, at der er en verden uden for en selv, eller uden for den aktivitet, man er fordybet i. Topmålet af dette kendes som 'flow'⁴⁵, hvor man fortaber sig i en flydende aktivitet og ikke mærker, at tiden

⁴⁴ Gallagher, Shaun & Zahavi, Dan. *The Phenomenological Mind*.

⁴⁵ Csikszentmihalyi, Mihaly & Isabella Selega Csikszentmihalyi. *Optimal Experience: Psychological Studies of Flow in Consciousness*.

går. Eksempelvis kan man forestille sig et barn, der sidder og leger med sit legetøj, fuldstændig opslugt i legen uden at ænse, at tiden går.

For at forklare, hvordan tid opleves, tager Fuchs udgangspunkt i den tyske filosof Edmund Husserl, der argumenterer fænomenologisk for, at måden vi autonomt er i verden og opfatter tid, ikke blot er et øjeblikks tidssnit i den umiddelbare nutid, da dette ville gøre det umuligt at opfatte noget, der har en temporal udstrækning, for eksempel en melodi eller det at bevæge sig. Hvis der ikke er en eller anden form for bevidsthed om fortid og fremtid, ville verden blot være en serie af separate billeder, men bevidstheden binder dem sammen. Bevidstheden skaber et helhedsbillede, der er sammensat af hhv. den umiddelbare fortid, som han kalder retention, det, der sker netop nu, som han kalder primært indtryk og en antagelse om, hvad der kommer til at ske, som han kalder protention. Primært indtryk er det, man sanser i nuet. Dette optræder ikke alene, men i forlængelse af retentionen: Bibeholdelsen af det netop passerede. De to tilsammen, retention og primært indtryk, danner en syntese, protention, en antagelse om, hvad der vil ske.⁴⁶ Denne forventning kan være af større eller mindre sikkerhed. Igen kan eksemplet med en melodi fremhæves: Lytter man til en melodi, man kender godt, er antagelsen om den næste tone ganske sikker, baseret på tidligere erfaring kombineret med det sted, man befinder sig i melodien, og den allerede passerede, men i bevidstheden bibeholdte del af melodien. Lytter man til den samme melodi spillet live, vil antagelsen være mere løs, da man tillader usikkerheden og overraskelsen om udsving i melodien, eller, at musikeren rammer en forkert tone etc. Retention, primært indtryk og protention danner tilsammen en implicit, temporal udstrækning i bevidstheden. Dette foregår konstant og helt autonomt.

Retention (bibeholdelse) og protention (antagelse) er centrale elementer i bevidstheden, der adskiller sig fra den mentale aktivitet at huske og forvente. At

⁴⁶ Gallagher & Zahavi. *The Phenomenological Mind*. s.76; Fuchs. "Temporality and psychopathology." s.77

huske og forvente, for eksempel at mindes en god ferie eller at glæde sig til en sommerferie, er aktive mentale handlinger, hvorimod retention og protention er passive, da de foregår autonomt, uafhængigt af ens kontrollerede bevidsthed.⁴⁷ Når man ikke direkte mærker, erfarer eller reflekterer over denne bevidsthed, er der tale om en passiv *implicit* tidsoplevelse, der foregår, uden at man tænker nærmere over det.

EksPLICIT tid

Efter vi har set på, hvordan tid opleves implicit, skal vi nu se på den eksplicite side. Implicit tidsoplevelse skaber grundlag for, hvordan eksplicit tid opleves, fordi ekspliciteringen opleves, når der opstår afbrud af implicit tid. Fuchs bygger videre på denne autonome implicitte tidsopfattelse for at vise, hvordan tiden ser ud, når man bevidst forholder sig til den. I løbet af en almindelig hverdag opstår der konstant afbrydelser: Lyde, indtryk, overraskelser, folk der taler til én, larm fra gaden, smartphonen bipper. Også ens egen bevidsthed vandrer, man bliver mindet om behov, sult, træthed, sex, etc. Alle disse afbrydelser får tiden til at fremstå eksplicit for bevidstheden, fordi de tvinger en til at forholde sig til fortiden, fx som anger eller sorg, og fremtiden, fx som længsel eller som et ønske. Når dette sker, fremstår tiden *eksplicit* i ens bevidsthed som en negation eller afbrydelse af den implicitte tidsoplevelse.⁴⁸ Tidsfølelsen bliver central for ens oplevelse af at være i verden. Eksplicit tid gør altså, at man træder i et affektivt forhold til tiden, og tiden mærkes. Fortid føles, fx som noget, der er tabt, mangler, eller ikke længere er, eller som fremtid føles, eksempelvis i form af manglende tilfredsstillelse eller uopfyldt behov.⁴⁹ Vi føler altså tiden, når den ekspliciteres for vores bevidsthed. Derfor vil en

⁴⁷ Gallagher & Zahavi. *The Phenomenological Mind*. s.79

⁴⁸ Fuchs, Thomas. "Implicit and explicit temporality." s.195

⁴⁹ Fuchs, Thomas. "Temporality and psychopathology." s.79

følelse af tidspres finde sted i situationer, hvor vi bliver afbrudt, hvilket er en væsentlig pointe.

Kroppen i eksplicit tid

Når tiden ekspliciteres for bevidstheden, og man har et affektivt forhold til tiden, påvirker det også kroppen. En udbredt fænomenologisk opdeling af forskellen mellem implicit og eksplicit tid, som Fuchs også fremhæver, er, at når tiden ekspliciteres for en, ekspliciteres kroppen også. Fuchs kalder dette for den legemliggjorte krop.⁵⁰ Når man befinder sig i implicit tid, mærker man ikke kroppen. Man tænker ikke over den, og den gør ikke opmærksom på sig selv. For eksempel i flow-tilstand, hvor kroppen naturligvis er aktiv og lever, men man tænker ikke på den, man bruger ikke koncentration på at styre den, på at trække vejret, på at bevæge hænderne, og man tænker ikke på, at man skal bruge kræfter på at sidde eller stå. Fuchs skriver: "The more we are engaged in our tasks, the more we forget time as well as the body; we are, as it were, 'inside time'."⁵¹ Ligesom tiden er implicit og ikke føles nærmere, er kroppen gennemsigtig for én, fordi at man ikke tænker nærmere over den, men den er blot et medium til at udføre det, man gør.

Men når tiden ekspliciteres på grund af negationer af den implicite tid, træder kroppen frem og bliver synlig: "On the other hand, in explicit temporality the body often appears in the corporal or explicit mode as well."⁵² Man kender dette skift, hvor kroppen ekspliciteres fra vaner, hvor man helt taktfast og uden at tænke nærmere

⁵⁰ Fuchs. "Temporality and psychopathology." s.80; Fuchs. "Implicit and explicit temporality." s.195-196. Fuchs skelner mellem levet (implicit) krop og legemliggjort (eksplicit) krop. Oprindeligt fra tysk, skelnen mellem hhv: "Leib" og "Körper", på engelsk oversat til "subjectively lived body" og "objective or the 'corporal' body". Fuchs forklarer: "The first term refers to the body functioning in the tacit mode, as the medium of everyday performance; the second term to the body as turning into the object of attention, e.g. when it puts up resistance to our purposes, or is used as an instrument deliberately." Fuchs. "Temporality and psychopathology." s.80

⁵¹ Fuchs. "Implicit and explicit temporality." s.196

⁵² Ibid. s.196

over sine bevægelser åbner en dør. Men lige så snart man oplever modstand, både i og/eller uden for kroppen, for eksempel hvis døren binder, bliver man afbrudt i kroppens bevægelse og gjort opmærksom på den modstand, der opstår. Kroppen ekspliciteres i bevidstheden og bliver et instrument, man skal styre, fordi man skal koncentrere sig om at skubbe til, om at fordele sine kræfter, så man får døren op.

Det, der skaber eksplicitering af tiden og kroppen, er altså ifølge Fuchs forstyrrelser, afbrydelser eller negationer. De skaber afbrud af den implicitte levede tid, hvor protention, den automatiske antagelse om den umiddelbare fremtid negeres: "Experienced time is thus produced primarily through a *disturbance or negation*, whether this be shock, surprise, pain, shame or loss – through a 'rift in being', as it were, which interrupts the smooth continuity and breaks through the habitual."⁵³ Når den implicitte levede følelse afbrydes og bliver eksplicit, er det ofte med et element af ubehag eller lidelse: Det umiddelbare nu, primært indtryk, udsættes for afbrud, overraskelse, forbavselse eller sågar chok, hvilket skaber negationen. Bibeholdelsen af det netop passerede, retention, mærkes i stedet som en fortid, der 'ikke længere' er, og føles som ærgrelse, sorg, anger, fortrydelse etc. Antagelsen om den umiddelbare fremtid, protention, afbrydes og føles i stedet som noget, der 'endnu ikke' er, for eksempel som et ønske, lyst, begær, utålmodighed, længsel eller håb.⁵⁴

Denne eksplicitte følelse af fortid-nutid-fremtid opleves ikke automatisk og instinktivt på samme måde, som det gør, når man lever tid implicit. Når tid og krop erfares eksplicit på grund af afbrydelser, udløser det en reaktion, der tvinger én til at forholde sig til sig selv og den fortid, der ikke længere er, og den fremtid, der endnu ikke er. Dette kan eksemplificeres ved at vende tilbage til eksemplet med barnet, der befinder sig i en tilstand af implicit tidsoplevelse og er fortabt i egen leg. Imens barnet leger, fortabt i egen verden, har dets forældre lavet mad. Når maden er klar,

⁵³ Fuchs. "Temporality and psychopathology." s.79

⁵⁴ Ibid. s.79

kalder forældrene på barnet, som intet hører, fordi det er opslugt af legen. Efter flere forsøg ender forældrene med at hidse sig op og råbe efter barnet. Først her rives barnet ud af den fordybede leg, fordi forældrene tydeligvis er ophidsede. Der sker en brat afbrydelse af den implicite tid, og pludselig skal barnet forholde sig til, at det skulle have været ved bordet allerede, men ikke er det endnu, og samtidig, at det ikke længere kan lege. Når tiden ekspliciteres, føles fortid og fremtid affektivt. Man kan altså mærke det kropsligt, når tiden ekspliciteres. Vi kan derfor fænomenologisk beskrive, hvordan tid mærkes kropsligt og ikke kun træder frem i bevidstheden.

Desynkronisering

Vi ved ud fra ovenstående, at tid ekspliciteres både for kroppen og bevidstheden. Det er det væsentligt også at se på, hvordan man reagerer på denne eksplicitering. Ekspliciteringen er ifølge Fuchs udtryk for en desynkronisering. Optimalt set, er man synkroniseret biologisk og socialt, men der kan ske desynkroniseringer. Biologisk oplever vi sult og træthed, som skaber en biologisk desynkronisering. Vi forsøger at resynkronisere igen ved at spise og restituere. Ifølge Fuchs gør det samme gør sig gældende socialt: "Similarly on the social level, uncompleted tasks, unresolved conflicts, and experiences of guilt, loss, or separation led to a temporary disturbance or lasting loss of the lived synchrony with others."⁵⁵ De eksempler, Fuchs peger på, er alle eksempler, der skaber en eksplicit tidsoplevelse. Når der sker en social desynkronisering, og tiden ekspliciteres, forholder man sig affektivt til fortiden og fremtiden.⁵⁶ Ligesom man spiser for at være synkroniseret biologisk, forsøger man også at holde sig synkroniseret socialt, og hvis man desynkroniseres, forsøger man at komme tilbage til et niveau, hvor man er synkroniseret. Det at føle sig desynkroniseret i forhold til de sociale omgivelser er kendetegnende ved visse

⁵⁵ Fuchs. "Implicit and explicit temporality." s. 196

⁵⁶ Ibid. s. 196

psykiske sygdomme.⁵⁷ Den deprimerede oplever, at verden og tiden passerer forbi uden at kunne følge med tempoet. For den stressede er det samme følelse af at være desynkroniseret, der opstår. Den stressede føler ikke, at hun kan følge med tiden, uanset hvor hurtigt hun løber. Dette har omfattende konsekvenser, hvilket vi vender tilbage til i kapitel 6 og 7, hvor vi viser, hvordan man gør sig umage og tager mange forbehold for at undgå at blive socialt desynkroniseret. Vi ser altså, at når der opstår en desynkronisering, efterstræbes en resynkronisering. Denne forståelse giver os et sprog for, hvordan det opleves og hvilke handlingsmønstre, den tidspresede har.

Tidspres

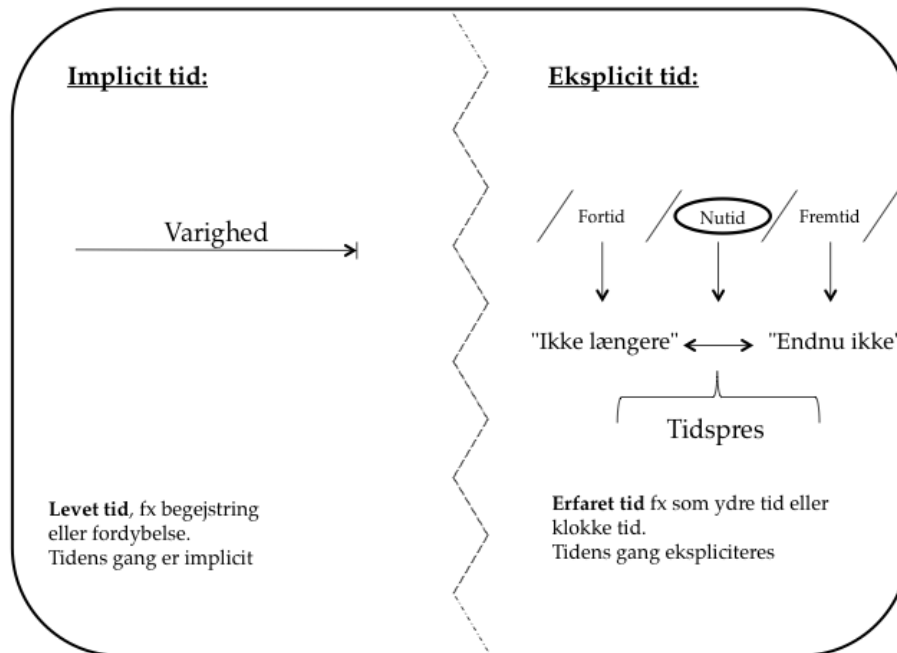
Vi har i indtil videre vist, at tid og krop ekspliciteres, når der opstår afbrydelser eller negationer. Vi vil i dette afsnit præcisere, hvordan tidspres opstår. Normalt forstår man tidspres som en ekstern faktor, der præger mennesket på grund af mangel på tid. Men vi vil i dette afsnit vise, hvordan tidspres er en følelse, der opstår, når tiden ekspliciteres, hvilket både er en eksplicitering for bevidstheden og en kropslig tilsynekomst, der påkalder en resynkronisering. Når vi efterfølgende beskriver tidspres, er det også med en forståelse af, at der opleves et kropsligt pres af tiden. I ordet tidspres ligger ordet pres, som er en følelse, de fleste kender, og som opstår både i bevidstheden og i kroppen. Det forstås altså som en følelse af, at tiden presser, og vi vil i det følgende uddybe, hvordan følelsen opstår, når tiden ekspliciteres.

Nedenstående illustration (Figur 1) illustrerer Fuchs' teori, hvor der på venstre side er implicit tid, hvor tid er symboliseret som en varighed, hvor fortid, nutid og fremtid ikke træder klart frem, men er samlet i en syntese af retention, primært indtryk og protention. Afbrydelsen er symboliseret ved den stiplede linje. I eksplicit

⁵⁷ Fuchs. "Temporality and psychopathology."; Gallagher & Zahavi. *The Phenomenological Mind.*; Ratcliffe, Matthew. "The Phenomenology of Existential Feeling."

tid fremtræder tiden ikke længere som en varighed, men som en fortid, en nutid og en fremtid. Hvordan tidspres opstår, vil blive forklaret nedenfor.

Pendulering mellem implicit og eksplicit tid

Figur 1

Figur 1. Pendulering mellem implicit og eksplicit tid.

I praksis pendulerer et subjekts bevidsthed mellem levet og erfaret tid, altså mellem implicit og eksplicit tid, hvilket for eksempel kommer til udtryk, når man taber fornemmelsen for tidens gang, mens man på andre tidspunkter har indgående fokus eller fornemmelse for tidens gang. Et subjekt skifter med andre ord ubevidst mellem en følelse af uafbrudt varighed og en afbrudt bevidsthed om fortid-nutid-fremtid. Ifølge Fuchs er idealtilstanden at befinde sig i en tilstand af levet tid, hvor subjektet ikke føler tiden. Men i praksis manøvrerer man ofte og uproblematisk mellem implicit og eksplicit tid, og selve følelsen af at være i kontrol kan også indebære en nydelse i sig selv. Skulle man sætte Fuchs' argument på spidsen, ville

idealtilstanden være, at vi alle gik rundt uden at forholde os til tiden. Men selvforømmelse er ikke et ideal, der søges i praksis. Det er først, når ekspliciteringen bliver et problem, at man forsøger at undgå den. Den eksplicite følelse af tid er et problem, når der opstår tidspres.

Tidspres føles ikke nødvendigvis, blot fordi man er opmærksom på fortiden og fremtiden. Som det også er beskrevet ovenfor, er den erfarede tid eller den eksplicite tid måder, hvorpå tidens gang kommer til syne for subjektet. I den erfarede tid opstår der en bevidsthed om tiden, og subjektet har en bevidsthed om fortid, nutid og fremtid. Øjeblikket, hvor tiden ekspliciteres for subjektet på grund af udefrakommende negationer, er der, hvor følelsen tidspres kan træde frem som en affekt, hvor fortid, nutid og fremtid ikke føles som modaliteter, men som affekter. Fortid bliver til en fortid, der ikke længere er, og fremtid bliver til en fremtid, der endnu ikke er. 'Ikke længere' træder for eksempel frem, når man om aftenen afbrydes af en mail, der minder en om en arbejdsopgave, man har glemt. Man ærgrer sig over en situation, man ikke længere kan gøre noget ved. Samtidig kan man fremadrettet forholde sig til det, der 'endnu ikke' er, når man i samme situation forholder sig til den arbejdsdag, der venter, hvor man skal forsøge at rette op på det glemte. Man bliver irriteret over, at skaden er sket, og gruer for morgendagen, hvor man retter op på fejlen. Med et slag er man presset mellem fortiden og fremtiden. Et sådant tidspres træder oftest frem, når der er tale om mere end en eksplicitering. I ovenstående eksempel er individet presset imellem at skulle forholde sig til at være hjemme og føler sig samtidig allerede på arbejde. Man kan naturligvis godt reflektere i situationen og se, at det er noget, der ligger i fortiden eller fremtiden, men det ændrer ikke på, at tidspresset føles, fordi fortid og fremtid bliver affekter. Tidspres opstår også, hvis man ikke føler, at man kan overskue den fremtid, der endnu ikke er, for eksempel hvis man bliver stillet en opgave, der skal løses samtidig med en række andre opgaver, man har. Pludselig bliver fremtiden uoverskuelig, og man føler et tidspres.

*

**

Vi har i dette afsnit vist, hvordan man fænomenologisk kan skelne mellem en implicit og eksplicit oplevelse af tid. Når implicit tid negeres, for eksempel af afbrydelser, ekspliciteres tiden. Når dette sker, kan kroppen opleves som noget, der skal styres og kontrolleres i stedet for blot at være en forlængelse af bevidstheden. Samtidig med, at kroppen kommer til syne, når tiden ekspliciteres, er det også her, der kan opstå tidspres. Typisk, når tiden ekspliciteres på mere end en måde, opstår tidspres, fordi man forholder sig affektivt til fortiden og fremtiden. Tidspres er altså en følelse, der træder frem i bevidstheden og kommer til udtryk kropsligt, og det kan foregå uafhængigt af tidsmangel. Efter en oplevelse af tidspres har vi også set, at der søges en resynkronisering.

I næste afsnit vil vi empirisk og analytisk undersøge, hvordan disse kropslige fremkomster opleves, og dermed vise, hvordan tidspres kommer til udtryk i forhold til en arbejdsmæssig sammenhæng. Med det fænomenologiske sprog skal vi undersøge, hvordan tidspres ser ud for karrierekvinder.

Kapitel 3: Kropslig fremkomst af tidspres

Vi har i forrige kapitel udviklet et fænomenologisk sprog for, hvornår tidspres opstår, og samtidig teoretisk påvist, at det kommer til udtryk kropsligt. I dette kapitel vil vi empirisk vise, hvordan kroppen som legeme ekspliciteres for bevidstheden og bliver en forhindring snarere end et redskab, når man er under tidspres. Dette vil vi gøre ud fra flere forskellige eksempler: Først vil vi vise, hvordan kroppen overordnet set kommer til syne for bevidstheden. Dernæst ser vi på, hvor i kroppen følelsen kan lokaliseres, og at denne specifikke fremkomst opleves samtidig med, at der opstår tidspres. Herigennem kan vi vise, hvordan fysisk tidspres ser ud, når arbejdet bliver taget med hjem, og hvordan det opleves, når man i princippet kan arbejde hele døgnet og har en forbindelse til sit arbejde gennem sin smartphone. Undersøgelsen viser også, at tidspres ikke behøver at være relateret til en egentlig mangel på tid, som det teoretisk er udledt i kapitel 1.

Vi så i foregående afsnit, hvordan oplevelsen af tid begrebsmæssigt kan skelnes mellem en implicit og en eksplicit tid. Når tid opleves implicit, er kroppen blot en forlængelse af bevidstheden, og man tænker ikke nærmere over den. Men når tid ekspliciteres, træder kroppen frem og bliver synlig for os, fordi man bliver bevidst om den og mærker den. Med udgangspunkt i Fuchs benytter vi begrebet eksplicitering af kroppen til at forklare tilsynekomsten og oplevelsen af legemet. Når kroppen ekspliciteres, mærkes og opleves tidspres. Vi har i dette afsnit beskrevet de forskellige måder, hvorpå tidspres kommer til udtryk kropsligt. Kropsligheden kan anvendes til at beskrive, hvordan kroppen gør modstand og fortæller medarbejderne, vi har interviewet, at de er pressede på tid.

Det første eksempel på, hvordan kroppen træder frem under tidspres, er en oplevelse af kroppen som en helhed, der pludselig gør modstand. Astrid fortæller, hvordan hun opdager, at hun er under tidspres, fordi hun gør visse ting med kroppen:

Mit reaktionsmønster, når jeg har for meget at lave, gør mig mere fokuseret, jeg bliver ikke så snaksaglig, men meget mere fokuseret. Det er ikke så sjovt at være på arbejde, for jeg kan godt lide det sociale element. Og så bliver jeg fysisk klodset. Jeg spilder kaffe i tastaturet, falder over et stoleben eller går ind i noget eller sådan nogle fysiske ting. Det fortæller mig, at jeg har for meget at lave. Normalt sker sådan noget ikke, men det sker ret markant, når jeg har noget at se til.⁵⁸

Først fremhæver Astrid en række aspekter, der viser, hvordan hun føler sig presset. Det sociale element i arbejdslivet betyder meget for Astrid, men når hun er presset, bliver hun nødt til at fokusere, og det er på bekostning af det sociale element. Astrid føler tidspreset, når hun er bevidst om, hvordan tiden presser hende, og hun fokuserer for at undgå, at følelsen bliver for stærk. Tidspreset medfører også, at kroppen ekspliciteres for bevidstheden, hvilket i Astrids tilfælde mærkes som en klodsethed. Normalt er kroppen ikke noget Astrid tænker nærmere over på arbejdet, men når hun er under tidspres, træder kroppen frem for hende som noget, der kommer i vejen, fordi hun kommer til at spilde kaffe eller vælte over et stoleben. Kroppens normalt naturlige bevægelser afbrydes af stolebenet, der pludselig er i vejen, eller af kaffekoppen, der vælter. Når Astrids fysiske bevægelser afbrydes bliver hun igen bevidst om, at hun er under tidspres. Det Astrid beskriver, er en følelse, der gør, at hele kroppen kommer til udtryk for hende som en genstand, der gør modstand i form af klodsethed. Astrids eksempel på tidspres kan vi se som et eksempel på den fænomenologiske fremkomst af, hvordan tidspres opleves som en form for klodsethed.

⁵⁸ Interview med Astrid

Hvor sidder følelsen tidspres?

Ovenstående eksempel viser, at tidspres kommer til udtryk, fordi kroppen ekspliciteres for bevidstheden. Men følelsens fysiske fremkomst kan have en endnu mere specifik kropslig tilsynekomst, hvilket følgende eksempler viser. Line fremhæver, at hun tydeligt mærker, at kroppen reagerer, når hun er under pres, eksempelvis når hun skal holde en præsentation, men ikke har haft tid nok til at forberede sig:

Hvis jeg ikke er ordentlig forberedt, for eksempel hvis jeg skal holde en præsentation, så kan mit hjerte banke så hårdt, at jeg næsten ikke kan sige noget. Men jeg har lært mig selv, at ingen andre kan se det eller høre det – men jeg kan sagtens føle, at jeg skal overbevise nogen om, at jeg har styr på det, selvom jeg ikke har styr på det. Det er et udfald af, at jeg ikke har tid til det.⁵⁹

Line fremhæver her en situation, hvor kroppen bliver synlig for hende på grund af hjertebanken, når hun er under tidspres. Ligesom Astrid har lært, at hendes klodsethed er et udfald af tidspres, er Line opmærksom på, at når hun føler hård hjertebanken, er hun under tidspres. Det er en meget almindelig kropslig reaktion, som de fleste kan genkende i en eller anden variation, hvor man sanser sin egen krop, når man er under tidspres. Det interessante er, at hun er i stand til helt præcist at sige lige netop, hvor følelsen sidder: I hjertet. I løbet af en almindelig dag er det meget sjældent, at man er opmærksom på sit hjerte, da det går, uden at man behøver at tænke nærmere over det, men når der opstår intenst tidspres, træder det frem som noget, der banker så højt, at hun næsten føler, at andre kan se eller høre det. Altså kommer kroppen også i dette tilfælde til syne som en forhindring, der på den ene side kommunikerer, at hun er under tidspres, og på den anden side som noget, der skal tæmmes, og derfor tvinger hende til at forholde sig reflektivt til egen krop for at undgå, at følelsen overtager fuldstændig. Samtidig skal hun fokusere på opgaven, der har bragt hende i denne situation.

⁵⁹ Interview med Line

Tidspres udenfor arbejdstiden

De ovenstående eksempler på tidspres er alle nogle, der stammer fra situationer på arbejdspladsen. Men oplevelsen af tidspres i forbindelse med arbejdet kommer ikke kun frem på arbejdspladsen, men også i andre sammenhænge, hvor tid og krop ekspliciteres for bevidstheden. For at vise, hvordan tid og krop ekspliciteres i situationer udenfor arbejdstiden, kan vi se på Charlotte, der udtrykker følgende, når hun bliver spurgt om, hvor følelsen af tidspres sidder: "[Følelsen sidder] rigtig meget i maven. Man bliver spændt og glemmer at trække vejret og hyperventilerer. Det giver dårlige sovevaner, fordi man er jo på arbejde."⁶⁰ Charlotte fremhæver her flere interessante elementer: Hendes udtalelse er et billede på, hvordan tidspres opstår, når man affektivt forholder sig til tiden. Hun giver ikke udtryk for en egentlig mangel på tid, men det er heller ikke afgørende for, at man kan føle tidspres. Som det er forklaret i kapitel 1 og 2, er tidspres en følelse, der kan opstå uafhængigt af tidsmangel. Hun siger selv, at det føles som om, at hun er på arbejde, selv om hun egentlig er hjemme og sover. Søvnproblemer kan være et symptom på, at man er overbebyrdet, for eksempel hvis man er stresset over en arbejdssituation. Den fremtid, der endnu ikke er, hvor man skal på arbejde og håndtere det, der skaber pres, føles som noget, der kan fylde så meget, at man ikke kan sove. Som hun selv siger, føler hun, at hun er på arbejde, fordi det er den følelse, der præger hende. Charlotte fremhæver dermed tiden som noget eksplicit og føler dermed et klart tidspres. Det gør, at kroppen ekspliciteres for hendes bevidsthed, når hun mærker følelsen i kroppen. Hun fremhæver en spændthed, der meget præcist sidder i maven, og gør vejrtrækningen svær. Igen fremhæves der altså her en meget specifik del af kroppen, man ikke normalt er opmærksom på, nemlig maven. Og med de spændinger, tidspres skaber, bliver noget så basalt som at trække vejret pludselig til noget, man er opmærksom på, fordi man oplever det som en forhindring. Hun er

⁶⁰ Interview med Charlotte

fanget mellem rent fysisk at være hjemme, men følelsesmæssigt allerede føle sig på arbejde.

Kropslige følelser fremkaldt af smartphonen

Det sidste eksempel viser, hvordan smartphonen kan skabe afbrydelser uden for arbejdstiden, og hvordan disse afbrydelser skaber et tidspres, der også føles kropsligt. Astrid beskriver i nedenstående eksempel, hvordan hun oplever at åbne e-mails på smartphonen om aftenen:

Det kommer an på, hvad der ligger. Det er rigtig rart, når jeg åbner den og kan se, at det her har jeg overblik over, det er til at håndtere, det er noget, der hjælper mig til i morgen, når jeg kommer på arbejde, så det er godt, at jeg ved det her. Der kan det være en rigtig stor hjælp. Hvis det er noget, hvor der er noget, der er en udfordring i forhold til, at noget er tungere eller sværere, så kan jeg blive slået meget tilbage i, at nu er jeg på arbejde. Om aftenen tænker jeg "det er irriterende, vi skal bruge så meget tid på det etc., hvorfor kan vi ikke bare løse processen, hvorfor skal det være så tungt". Det er den negative del, for så kommer jeg tilbage på arbejdet igen, selvom jeg egentlig burde have fri. Det kommer til mentalt at fylde, at jeg har en arbejdsopgave.⁶¹

I denne udtalelse fremhæver Astrid flere ting, der forklarer, hvordan tidspres opleves både i bevidstheden og kropsligt. Når hun kan overskue det, smartphonen viser, hjælper det hende til at strukturere den kommende dag. Fremtiden er overskuelig, og hun kan forholde sig til, at det, hun skal tage sig af eller skal vide, hører til i fremtiden, hvor hun er på arbejde. Men hvis hun bliver opmærksom på en udfordring, bliver fremtiden uoverskuelig og opleves pludselig affektivt som noget, der presser hende, fordi den arbejdsopgave, der før har ligget i fortiden eller fremtiden, nu føles som noget, hun er tvunget til at forholde sig til, selvom hun ikke er på arbejde. Følelsen, det skaber, minder om det at være på arbejde og udløser derfor en kropslig reaktion meget lig dem, vi har gennemgået i de forrige eksempler.

⁶¹ Interview med Astrid

Hun henviser til, at det føles tungt og svært, altså forbinder hun også noget fysisk med det tidspres, der opstår. Denne tyngende følelse er endnu en måde at udtrykke den fysiske eksplicitering, som tidspres fremprovokerer.

E-mailen på smartphonen er i dette tilfælde det, der skaber den afbrydelse, der udløser tidspres. Astrid indleder sætningen ved at sige, at måden, der opleves at tjekke e-mail på smartphonen uden for arbejdstid, er fuldstændig afhængig af, hvad det er for nogle e-mails, hun har modtaget. Det giver naturligvis god mening, at reaktionen på negative mails er forskellig fra reaktionen på positive mails, men det tyder også på, at der er en usikkerhed ved hvilke følelser, der følger med, når man tjekker e-mails på smartphonen uden for arbejdstid. Smartphonen kan altså udløse en afbrydelse, der gør, at tiden ekspliciteres på mere end en måde. Når man er hjemme og bliver afbrudt af smartphonen, kan man blive tvunget til at forholde sig til en problemstilling på arbejdet samtidig med, at man skal forholde sig til det, man foretager sig hjemme. Det peger på, at tidspres især er et problem i øjeblikket, hvor tidseksplicitering for bevidstheden gør, at man er nødt til at forholde sig til flere faktorer på samme tid. Eksempelvis, hvis ens smartphone minder en om en opgave, man havde glemt alt om, imens man er i gang med en anden opgave. I situationen tvinges man således til at forholde sig til en løsning af begge opgaver og oplever potentiel en konflikt mellem de to opgaver. Resultatet er, at man føler sig presset imellem de to opgaver.

I interviewet med Line bliver det også fremhævet, at der er en tyngende følelse forbundet til det tidspres, smartphonen skaber. Line fremhæver, at når hun går tur uden smartphonen, er det "en lettelse ikke at have den med". Hun forbinder altså et fysisk tyngende pres med det at have smartphonen, fordi det modsatte, en lettelse, opstår, når hun ikke har smartphonen med sig. Smartphonen skaber i sig selv en tilstand, der fører en række følelser med sig. Ud fra dette eksempel kan vi igen se, at flere ekspliciteringer kan føre til tidspres, fordi Line udtrykker, at det modsatte gør

sig gældende, når hun ikke er i fare for at blive afbrudt, fordi hun lader smartphonen blive hjemme.

*

**

Ved hjælp af de fænomenologiske begreber fra kapitel 2 har vi i dette kapitel vist, hvordan tidspres opleves som en eksplicitering af både tid og krop. Tidspres kan tage mange forskellige fysiske former, og det er i dette kapitel blevet vist, hvordan klodsethed, spændinger i maven, galoperende hjerte eller en tyngende følelse af legemet alle er måder, hvorpå kroppen kommer til syne, når man føler tidspres. Kroppen mærkes og bliver eksplicit for bevidstheden. Dette sker især, når der er flere situationer eller ting, der kommer frem for bevidstheden, når tiden ekspliciteres, for eksempel når man både skal forholde sig til at være hjemme samtidig med, at man bliver afbrudt og mindet om udfordringer på arbejdet. De konkrete kropslige ekspliciteringer for deres bevidsthed gør interviewpersonerne opmærksomme på, at de er under tidspres, og tvinger dem til at forholde sig konkret til at håndtere det for at undgå, at følelsen overtager fuldstændig.

Med de sidste eksempler kan vi også se, at der med smartphonen følger en tilgængelighed, der kan skabe afbrydelser og tvinge en til at forholde sig til arbejde, selv om man er i gang med noget andet. Herudfra kan vi pege på, at den tilgængelighed, den skaber, øger risikoen for, at der kan opstå afbrydelser, der fører til tidspres. Denne tilgængelighed, og hvordan tidspres opstår herfra, vil vi undersøge nærmere i de følgende kapitler.

Kapitel 4: Eksistentielle følelser og mulighedsrum

Tilgængelighed og tidspres

Efter vi i de foregående kapitler har beskæftiget os med tidspres som en følelse, skal vi nu undersøge en mere overordnet og grundlæggende kategori af følelser, vi betegner som eksistentielle følelser. For at kunne beskrive, hvordan eksistentielle følelser adskiller sig fra andre, inddrager vi ny teori i dette kapitel. Teorien om eksistentielle følelser vil hjælpe til at analysere rammerne for, hvordan tidspres opstår, når man oplever afbrud i implicit tid, især når man bliver tvunget til at forholde sig til flere ting på en gang. Vi også vist, at følelsen af tidspres ikke kun er noget, der optræder i bevidstheden, men som også føles i kroppen. Der blev desuden, i slutningen af kapitel 3, knyttet an til, at smartphonen er medvirkende til at skabe mange af disse afbrud, fordi den ringer, bipper eller vibrerer og kræver opmærksomhed mod noget andet end det, man ellers laver. Det, vi ønsker at vise, er, at rammerne for, hvordan disse følelser opstår, er styret af en eksistentiel følelse, og at dette fører til tilgængelighed. I dette kapitel gennemgår vi kun den teoretiske baggrund for, hvordan sådanne eksistentielle følelser ser ud og opleves.

Dette kapitels bidrag er således at introducere en teori om eksistentielle følelser og om det mulighedsrum, det medfører, fordi det kan hjælpe os til at uddybe, hvordan det fænomenologisk føles at være tilgængelig via smartphonen. Vi vil i kapitel 5 empirisk gøre det klart, at der ud fra eksistentielle følelser opstår en tilgængelighed, og vise, at tilgængeligheden er en måde at føle sig på, og at det medfører et afgrænset mulighedsrum. Men for at undersøge tilgængelighed er vi nødt til at se på en særlig type følelser, nemlig eksistentielle følelser, og derfor er vi nødt til at inddrage en ny teori i dette kapitel. Hertil benytter vi den engelske filosof Matthew Ratcliffe, som opdeler følelser, hvor han adskiller det, han kalder eksistentielle

følelser, fra andre kategorier af følelser. Med sådanne eksistentielle følelser følger en række muligheder, imens andre muligheder virker perifere eller helt afskæres. I det følgende afsnit vil eksistentielle følelser og dernæst, hvordan de bestemmer muligheder, blive uddybet.

Eksistentielle følelser

I kapitlet "The phenomenology of existential feeling" fra *The Feeling of Being Alive* beskriver Matthew Ratcliffe en overordnet kategori af følelser. Han kalder denne overordnede kategori for 'eksistentielle følelser' og anvender begrebet til at beskrive en fænomenologisk kategori, der ikke passer ind i de fænomenologisk etablerede kategorier, såsom følelser, bevægelser eller humør.⁶² Vi udvikler i dette afsnit et begreb om eksistentielle følelser med henblik på at forklare, hvordan de er afgørende for, hvordan man føler sig,⁶³ eller sagt med andre ord, hvordan man har det, og hvilke muligheder man synes at have.

Eksistentielle følelser er pre-intentionelle

Ifølge Ratcliffe anses følelser i filosofilitteraturen generelt som noget, der har en intentionalitet, altså en rettet mod en ting i verden. For eksempel, at man er sur over, at personen foran en kører dårligt. Her rettes hidsigheden mod bilisten foran en, og man føler sig på samme tid vred. Som vi så i kapitel 3, kan følelser også have et kropsligt udtryk, fx når man mærker vreden boble ind i en. Men eksistentielle følelser passer ikke ind i denne kategori, da de ikke er rettet mod objekter og har ikke

⁶² Ratcliffe. "The Phenomenology of Existential Feeling" s. 23

⁶³ Ratcliffe bygger på begrebet 'at befinde sig' fra tysk "befindlichkeit", der betegner den passive erfaring af den situation, vi befinder os i. Former for Befindlichkeit er blandt andet sanseerfaringer, erfaring af genstande, erkendelse af matematiske forhold og intentionalitet. (*Politikens Filosofi Leksikon*. s.v: "Befindtlighed") Vi går dog ikke yderligere i dybden med Heideggers begreb, da Ratcliffe og Slabys teori viser sig mere operationliserbar end Heideggers.

en direkte kropslig reaktion. De er i stedet en måde, man affektivt er i verden, en grundlæggende måde man har det. Eksistentielle følelser minder om, men falder uden for, kategorien humør, fordi eksistentielle følelser ikke har en tilknyttet intentionalitet. Er man i dårligt humør, kan det oftest tilskrives nogen eller noget, og der er således en intentionalitet forbundet til de fleste former for humør.⁶⁴

Eksistentielle følelser har ikke en tilknyttet intentionalitet, og Ratcliffe beskriver dem derfor som pre-intentionelle, fordi de går forud for intentionelle følelser. Man kan godt have følelser, der er rettet mod noget, men for at en følelse dukker op, er man samtidig præget af en eksistentiel følelse, der konstituerer, hvordan man ser verden, og hvordan man reagerer følelsesmæssigt. I dagligdagens sprog er eksistentielle følelser ofte beskrevet som en generel følelse, hvor man ikke kan udpege dens ophav, dens årsag, eller hvor den præcis sidder i kroppen. At man ikke kan udpege deres ophav skyldes, at eksistentielle følelser som nævnt er pre-intentionelle. Sprogligt findes der vendinger, der peger på, hvilken eksistentiel følelse man er præget af. For eksempel siger man, at man har "fået det forkerte ben ud af sengen", at man "er ude af den", eller at man "har det underligt". Fælles for disse er, at det er en særlig type af måder at føle sig på, der ikke alene kan tilskrives en rettedhed, fordi man ikke kan udspecificere, hvad der præcis er årsag til, at man har det sådan. Men det former, hvordan man oplever omverdenen og sig selv, hvilke tanker man har, og hvilke handlinger man synes at kunne foretage sig.⁶⁵ Eksistentielle følelser er grundlæggende for hvilken følelsesmæssig intentionalitet, der kan opstå, og er derfor afgørende for, hvordan man følelsesmæssigt har det i forhold til ting og situationer, i forhold til andre mennesker, og for hvordan man har det i kroppen. Eksistentielle følelser kan være skjult for en, netop fordi de er pre-intentionelle, og man derfor ikke retter følelsen mod noget. Men hvis man reflekterer over, hvordan man har det, kan

⁶⁴ Ratcliffe. "The Phenomenology of Existential Feeling." s. 33

⁶⁵ Ibid. s. 24

man godt nå frem til at kunne formulere det, for eksempel som de diffuse sproglige eksempler vi har skrevet ovenfor.

Et eksempel, der tjener til at forstå, hvordan eksistentielle følelser er en grundlæggende måde at være på, og ikke er en følelse, der rettet mod noget specifikt, er ved at se fænomenologisk på psykiske lidelser som eksistentielle følelser. Ratcliffe fremhæver et eksempel med et brev fra en person, der lider af en svær depression. I brevet er det udtrykt, hvordan det ikke blot er en række ting, der virker anderledes, men snarere er en ændring i den samlede struktur af at opleve verden:⁶⁶ "It is a state of nonbeing; there is no cure, there is no illness. I was convinced I was dead, emotionally dead. I have no words to describe this thing that was totally alien to my life experience."⁶⁷ Oplevelsen af at være deprimeret er en fremmedhed over for egen tidligere livserfaring. Den deprimerede kan godt være klar over, at verden har set anderledes ud, og at den gør det for andre, men kan på ingen måde se sig selv ud af situationen. Hele verden fremstår deprimeret for den, der befinder sig i en deprimeret tilstand, men der kan ikke udpeges et ophav eller en rettedhed. Som det også fremhæves i citatet, er det ikke let at formulere et sprog for eksistentielle følelser, fordi de ikke retter sig mod en erfaring eller en oplevelse, og derfor virker diffuse og uklare. Sprogligt tages metaforer ofte i brug til at beskrive eksistentielle følelser, for eksempel siger man, for at beskrive hvordan depression føles, at man føler, at man falder i et dybt, sort hul.⁶⁸ Vendingen forbinder sig til en følelse, der afgør, hvordan man oplever verden som noget, der er fjernt, og tilstanden som noget, man ikke kan komme ud af. Men eksistentielle følelser kan alligevel træde frem for os i en eller anden form, især når de er klare og sædvanlige.⁶⁹ Man kan altså godt nå til erkendelse af, at man er præget af en eksistentiel følelse og blive klar over, at det

⁶⁶ Ibid. s. 26

⁶⁷ Ibid. s. 26-27

⁶⁸ Ibid. s. 26

⁶⁹ Ibid. s. 27

er afgørende for, hvordan man føler sig. Men det betyder ikke, at man kan fravælge den. For eksempel kan den deprimerede godt blive klar over, at hun er deprimeret, men det ændrer ikke på, hvordan hun oplever verden, og hvordan hun føler. Fordi eksistentielle følelser ikke har en intentionalitet, er det ikke muligt at udpege et ophav eller en ting, der deprimerer en, som kan fjernes, og man kan ikke bare vælge ikke at have følelsen eller ignorere den. Derfor ser hele verden deprimeret ud for den deprimerede.

Vi har i dette afsnit set, at eksistentielle følelser er pre-intentionelle og derfor er afgørende for, hvordan man oplever verden. Eksistentielle følelser kan være mere eller mindre skjult for os, alt efter om man er vant til og bekendt med den eksistentielle følelse og i stand til at reflektere over den.

Eksistentielle følelser bestemmer muligheder

I dette afsnit vil vi vise, at eksistentielle følelser er afgørende for, hvilke muligheder man har for at tænke og føle. I eksemplet med den deprimerede så vi, at eksistentielle følelser ikke er noget, man kan vælge til eller fra. Man kan ikke bare gøre noget andet for at føle sig på en anden måde. Årsagen til dette er, at eksistentielle følelser er afgørende for, hvilke muligheder man har for at føle. Ifølge Ratcliffe er de eksistentielle følelser fænomenologisk grundlæggende for, hvordan man oplever verden, og hvordan man føler, fordi eksistentielle følelser afgrænser og åbner de muligheder, der byder sig: "existential feelings constitute a sense of the *kinds of possibility* that the world offers."⁷⁰ Eksistentielle følelser afgør det spektrum af muligheder, der åbner sig op, både som måder at forholde og føle sig på. Samtidig lukkes andre af. De muligheder, der lukkes af eller ikke byder sig, kan enten synes at glide ud i periferien af muligheder, hvor de i og for sig stadig kan overvejes, men virker fjerne, eller de kan helt forsvinde fra spektret af muligheder. Eksistentielle

⁷⁰ Ibid. s. 32

følelser former derfor, hvordan man oplever, føler og tænker sig selv og verden. Eksistentielle følelser er som nævnt pre-intentionelle, hvilket betyder, at de går forud for og er afgørende for hvilken intentionalitet, der er en del af de muligheder, man oplever: "Existential feelings thus shape all experience, thought and activity, insofar as they determine what kinds of intentional state are amongst one's possibilities."⁷¹ Eksistentielle følelser er afgørende for, hvilke muligheder for intentionalitet, der opstår og afgrænses, altså hvordan og mod hvad man retter sine følelser, hvordan man oplever verden, hvad man tænker, og hvad man kan gøre. Derfor ser verden som nævnt anderledes ud for den deprimerede end for den lykkelige, og for den, der er stresset, eller den, der keder sig.

Vi har altså lært, at eksistentielle følelser er en overordnet kategori af pre-intentionelle følelser, der er afgørende for, hvordan man forholder sig til sig selv og verden.⁷² Derfor bestemmer eksistentielle følelser i bred forstand, hvordan man oplever, føler og tænker. For at blive i stand til at analysere nærmere, hvordan følelser afgrænser hvilke muligheder, der byder sig, er det nødvendigt at inddrage den tyske filosof Jan Slabys begreb "mulighedsrum", der også beskriver hvordan, der er et spektrum af muligheder for at handle, der åbner og afgrænser sig alt efter hvilken følelse, man er præget af.

Følelser som situationer i mulighedsrum

I dette afsnit vil vi forklare begrebet mulighedsrum, fordi det senere vil blive anvendt til at forklare, hvordan følelsen af tilgængeligheden styrer, hvordan interviewpersonerne oplever deres muligheder for at handle og tænke.

⁷¹ Ibid. s. 32

⁷² Ratcliffe, Matthew. "The feeling of being." s. 45

Vi tager udgangspunkt i Jan Slabys tekst "Möglichkeitsraum und Möglichkeitssinn. Bausteine einer phänomenologischen Gefühlstheorie", der beskriver, hvordan følelser kan beskrives som situationer i mulighedsrum. Slaby skriver, at følelser er en "værensform"⁷³, der bestemmer, hvordan man føler sig, og hvordan man forholder sig til verden. Slaby skelner derfor ikke mellem kategorier af følelser på samme måde som Ratcliffe gør, men værensformer har mange ligheder med Ratcliffes eksistentielle følelser, fordi følelser anskuet som en værensform heller ikke blot kan adskilles som separate interne processer, men er centrale for hele ens væren. Forskellen på eksistentielle følelser og værensformer er dog, at Slaby ikke skelner mellem, hvorvidt følelser som værensformer har en rettetthed eller ej, hvor eksistentielle følelser som beskrevet ovenfor er en tilstand, der blandt andet er kendetegnet ved at være pre-intentionel, altså ved at gå forud for ens følelsesmæssige rettetthed.

For at forklare begrebet mulighedsrum tager vi udgangspunkt i et tænkt eksempel på følelsen sorg. Hvis man har mistet et kært familiemedlem, føler man et stærkt afsavn og stor sorg. I al den tid, hvor man er præget af sorg, opleves alting derefter. Farver, der normalt er lyse, klare og glade, bliver grå, matte og sørgelige. Glade minder bliver pludselig katalysatorer for sorgen. Sorgen er en værensform, der afgør, hvordan man føler sig, og ens muligheder for handlen og følen er begrænset af denne værensform. At muligheder er begrænsede skyldes, at følelser er situationer i mulighedsrum. Med enhver følelse følger der et spektrum af muligheder, der åbner sig, imens der lukkes af for andre. Det gælder både måder at forholde sig på og måder at handle på.⁷⁴ Så med sorgen følger der et mulighedsrum, inden for hvilket man for eksempel kan udpege muligheder som at sørge over tabet og lysten til intet

⁷³ Fra tysk "Seinweisen" Slaby, Jan. "Möglichkeitsraum und Möglichkeitssinn. Bausteine einer phänomenologischen Gefühlstheorie." s.3-7

⁷⁴ Slaby, Jan. "Möglichkeitsraum und Möglichkeitssinn. Bausteine einer phänomenologischen Gefühlstheorie." s.3-7

at gøre. Som perifere eller afskårne muligheder af sorgen kan man for eksempel nævne manglende lyst og overskud til at tage sig af dagligdags ting, til at stå ud af sengen og til at pleje sig selv.

Mulighedsrummet er altså en samlebetegnelse for alle disse forskellige muligheder, man føler, at man har for at handle, gøre, forholde og tænke. Til at forklare, hvordan en følelse er en situering i et mulighedsrum, er eksempler fra psykiatrien igen brugbare. Ligesom Ratcliffe forklarer eksistentielle følelser ved hjælp af et eksempel fra en deprimeret, benytter Slaby også eksempler med udtalelser fra en patient, der lider af en svær depression:

[My psychiatrist was] extremely reassuring, telling me again and again that depression is self-limiting and that I would recover. I did not believe a single word. It was inconceivable to me that I should ever recover. The idea that I might be well enough to work again was unimaginable and I cancelled commitments months ahead.⁷⁵

Patienten siger i citatet, at selvom psykiateren, der behandler ham, bliver ved med at forsikre ham om, at han vil få det bedre, så tror han ikke på det. For den deprimerede patient synes alle muligheder om at få det bedre stærkt begrænsede, fordi den følelse, depressionen giver, kun præsenterer muligheder inden for det rum, der er afgrænset af depressionen. Det er derfor umuligt for den deprimerede patient at forestille sig at få det bedre, og at andre muligheder, for eksempel for at føle glæde, vil åbne sig. Han har derfor aflyst aftaler flere måneder i forvejen, fordi han er overbevist om, at der ikke er en vej ud af depressionen. Igen kan vi sige, at verden ser deprimeret ud for den deprimerede.

Depression er et ekstremt tilfælde, men det samme gør sig gældende for andre følelser. Vrede, angst, stress, glæde, kedsomhed osv. præsenterer alle et mulighedsrum, der bestemmer, hvordan man forholder sig, og hvordan man handler. Med hver følelse åbner der sig en lang række muligheder, og det er dem,

⁷⁵ Ibid. s.5

der præsenterer sig for en.⁷⁶ Dette aspekt af, hvordan følelser bestemmer hvilke muligheder, man har, har vi undersøgt ved at uddybe begrebet mulighedsrum, der også forklarer, hvordan følelser er afgørende for hvilke muligheder, der byder sig for en. Vi kan derfor afslutningsvis med rette samle Ratcliffes begreb eksistentielle følelser og Slabys begreb mulighedsrum og sige, at der fra eksistentielle følelser opstår følelser, og at følelser har tilknyttet et mulighedsrum, der afgør, hvilke muligheder, der byder sig for en. Hvordan dette ser ud i praksis, beskæftiger vi os med i næste kapitel.

*
**

Vi har i dette kapitel introduceret en ny teori, der beskriver en fænomenologisk kategori af grundlæggende eksistentielle følelser. Vi har også udvidet forståelsen af, hvordan eksistentielle følelser påvirker mennesket ved at forklare, at følelser er situationer i mulighedsrum. Samlet kan vi sige, at eksistentielle følelser er afgørende for, hvilke muligheder og følelser man kan blive præget af, fordi de afgrænser og åbner de muligheder, der synes at præsentere sig, både for at handle, føle og tænke.

Vi vil i de følgende kapitler empirisk undersøge og analysere, hvordan der til tilgængeligheden er relateret en række diffuse, eksistentielle følelser. Samtidig vil vi analysere, hvordan mulighedsrummet og derved ens muligheder for at tænke og handle, er styret af tilgængeligheden. Vi ser således, at interviewpersonerne føler sig tilgængelige for arbejdet via smartphonen, og samtidig, at det skaber et mulighedsrum, der påvirkes af smartphonen og de muligheder, den giver.

⁷⁶ Ifølge Slaby afgør mulighedsrummet, hvordan man føler i forhold til 5 specifikke sfærer: Affektiv intentionalitet, interpersonalitet, forholden og handlinger, affektivt selvforhold og legemlighed.

Kapitel 5: Tilgængelighed

I dette kapitel ønsker vi at komme med eksempler fra empirien, der forklarer, hvordan tilgængelighed er en måde at befinde sig, som hænger sammen med en række eksistentielle følelser. Vi vil også vise, hvordan tilgængelighed styrer og afgrænser hvilke muligheder, man synes at have. Dernæst eksemplificerer vi, hvornår interviewpersonerne ikke føler sig tilgængelige, da det kan udvide forståelsen af mulighedsrummets begrænsninger. Til sidst vil vi undersøge konsekvenserne af at være indlejret i et mulighedsrum af tilgængelighed, som gør, at man som menneske hele tiden kan skifte humør og hele tiden skal være omstillingsparat.

Vi så i kapitel 1, hvordan det moderne menneske er i en form for konstant mangel på tid på grund af den kulturelle og samfundsmæssige udvikling og den medfølgende ustabilitet. For at overkomme den kulturelle udvikling er man nødt til at komprimere oplevelser mest muligt, for derved at kunne nå flere ting. En måde at nå flere ting er ved at multitaske. Og her præsenterer den teknologiske udvikling umiddelbart en løsning i form af smartphonen, fordi den gør det muligt at arbejde hurtigere og være mere effektiv og at gøre flere ting samtidig. Men det er paradoksalt, at smartphonen i sig selv også er en katalysator for tidspres, hvilket der er flere årsager til. En af årsagerne er, at smartphonen fremkalder en følelse af, at man altid er tilgængelig for arbejdet. Med en smartphone følger også muligheden for, at man altid kan kontaktes, og derfor altid kan afbrydes. I det følgende vil vi undersøge, hvordan tilgængelighed er et fænomen, hvordan denne tilgængelighed føles, og hvilke konsekvenser tilgængeligheden har.

Tilgængelighed: En måde at befinde sig på

I dette afsnit vil vi beskæftige os med tilgængelighed som et fænomen. I det følgende vil vi vise, at tilgængelighed hænger sammen med en række diffuse eksistentielle følelser og definerer et mulighedsrum. Tilgængelighed er blevet en grundlæggende præmis for interviewpersonerne i deres daglige arbejde. Vi kan sige, at tilgængelighed har ændret interviewpersonernes arbejdsvilkår, hvilket ses i takt med, at den fysiske tilstedeværelse på arbejdspladsen ikke længere er afgørende for, om man kan løse arbejdsrelaterede opgaver. Man indgår således i et netværk, når man har en smartphone. Dette netværk består, ud over en selv, af alle venner og familie og af arbejdet i form af kollegaer, chefer etc. Tilgængeligheden er noget interviewpersonerne er bevidste om, og som grundlæggende ligger i deres baghoved. Det er en følelse af at være forbundet til arbejdet, og de knytter følelsen til deres smartphones. Astrid forklarer i følgende citat, at hun føler, at hun på en måde altid er på arbejde, fordi hun altid er tilgængelig:

Hvornår er du på arbejde?

I bund og grund altid. Jeg er altid tilgængelig. Det er den store udfordring, jeg er ret nem at få fat på, også selvom jeg ikke er på arbejde. Jeg har nedsat tid, jeg arbejder ikke fuldtid, jeg arbejder færre timer og bør være mindre tilgængelig end, hvis jeg arbejdede fuldtid. Så jeg ser egentlig, at jeg altid, på et eller andet niveau, er på arbejde – fordi jeg er nem at få fat i.⁷⁷

Astrid udtrykker i citatet, hvordan det at være tilgængelig gør, at hun føler, at hun altid er på arbejde. Den måde, hun ser sig selv som tilgængelig, medfører altså følelsen af, at hun altid er på arbejde. Uanfægtet af, at hun egentlig er på nedsat tid og derfor ikke altid er på arbejde, gør smartphonen, at hun altid er til at få fat på. Tilgængeligheden forbinder Astrid med at være på arbejde, fordi hun på en måde altid er parat og altid er til at få fat på. Det, at Astrid er tilgængelig, har indflydelse på, hvordan hun befinder sig. Astrid er reelt ikke altid tilgængelig, da hun både

⁷⁷ Interview med Astrid

sover, er sammen med sine børn og så videre, men tilgængelig er sådan, hun føler sig, når hun reflekterer over det. Tilgængelighed som et fænomen er med andre ord en størrelse, der har noget diffust over sig; hvordan kan hun føle, at hun altid er på arbejde, når hun rent faktisk ikke er det?

For at uddybe, hvordan tilgængelighed er en måde at befinde sig på, gennemgår vi en række uddrag fra interviewet med Line. Eksemplerne tjener til at forstå, hvordan arbejdet og smartphonen bevidsthedsmæssigt påvirker Line og præger hende. Line føler, at der ligger et vist ansvar i at have en arbejdstelefon, hvilket yderligere er med til at styrke følelsen af tilgængelighed. Dernæst inddrager vi et eksempel på, hvordan tilgængeligheden har flyttet Lines grænser for arbejdet, og viser, at det har gjort det svært for hende at lægge smartphonen fra sig. I følgende eksempel udtaler Line sig om forskellen mellem fysisk at være til stede på arbejdspladsen og at være til rådighed for arbejdet.

Hvornår er du på arbejde?

Det kommer an på, hvordan man ser det at være på arbejde. Rent fysisk fra 8-9-tiden til kl. 17-18. Men jeg står til rådighed 24 timer i døgnet. Det er relateret til den stilling, jeg har, men det er også klart, at når man har en arbejdstelefon, så kan man kontaktes 24 timer i døgnet. Mellem kl. 23 og 06 sker der ikke vildt meget.⁷⁸

Line skelner definitionen af at være på arbejde mellem fysisk at være til stede på arbejdspladsen og den tid, der ligger uden for hendes normale arbejdstid. Men som hun siger, står hun altid til rådighed for arbejdet, fordi hun er tilgængelig 24 timer i døgnet. Hun fremhæver også, at om natten sker der ikke noget på smartphonen, og hun føler derfor ikke, at hun skal forvente at blive kontaktet midt om natten. At hendes svar på, hvornår hun er på arbejde, er så uklart, er endnu et tegn på, at det ikke alene er den fysiske tilstedeværelse på arbejdspladsen, der er afgørende for, at man er på arbejde, men at der er tale om en følelse, der er forbundet til arbejdet. Det er denne grundlæggende følelse, vi ovenfor har kaldt tilgængelighed. I citatet retter

⁷⁸ Interview med Line

Line følelsen mod sin smartphone, men som vi vil se nedenfor i kapitlet, er følelsen ikke væk, blot fordi smartphonen ikke er i nærheden. Tilgængeligheden er for Line en måde at befinde sig på. På forskellige måder har Line accepteret tilgængeligheden, hvilket hun udtrykker i følgende citat, hvor hun også fremhæver en problematik ved at have en privat- og arbejdsrelateret smartphone:

Jeg ser det som min telefon. Der er noget ansvar i, at det er en arbejdstelefon, og derfor føler jeg også, at jeg skal være tilgængelig, når de har givet mig den. Men den er også skatteberettiget, og jeg ser det også som et personalegode, at jeg ikke behøver at have en telefon ved siden af. Det er en flydende ting, selvfølgelig er den til arbejdet, og arbejdet kræver lidt mere, fordi jeg har den, men det er også et frirum ikke at skulle betale for min egen telefon.⁷⁹

Line fremhæver på den ene side, at der er et ansvar over for virksomheden forbundet med at have en betalt arbejdstelefon, og at hun derfor føler, at hun skal være tilgængelig. På den anden side mener Line, at telefonen er hendes egen, fordi hun betaler skat for at have den. Men grænsen for hvilke krav, der er fra arbejdets side i forhold til at have en betalt arbejdstelefon, er flydende, og hun kan derfor ikke afvise, at hun skal være tilgængelig. Der opstår et dilemma, fordi de flydende grænser gør, at det er op til Line selv at definere, hvordan hun i praksis benytter smartphonen. Line er desuden presset af, at det også er et privilegium at få en smartphone fra arbejdet, og som vi har set i det første eksempel, falder fordelene ud til arbejdspladsens favør, fordi hun føler, at hun er, og bør være, tilgængelig.

Lines følelse af at være tilgængelig kan også skyldes, at hun har erfaring med, at der næsten ikke er grænser for, hvornår hun kan tages ud af en privat situation for at arbejde. I interviewet med Line beskriver hun en situation, hvor hun bliver taget ud af en privat situation for at akut løse en arbejdsrelateret problemstilling:

En situation med en kampagne for et par uger siden gik helt galt: Jeg var til børnefødselsdag, og der sad jeg i et rum for mig selv og havde telekonference med

⁷⁹ Interview med Line

mit team... Så bruger vi aftenen på det. Jeg skrev til vores chef: Vi kan tale sammen i morgen tidlig? Men så skrev hun tilbage: Vi kan også tale sammen nu! Der var klokken halv ti om aftenen, men så ringer man bare og taler sammen dér. Det gør jeg helt sikkert.⁸⁰

Episoden beskriver en problemløsningsmodel, som både teknologisk og forventningsmæssigt ikke var mulig for bare 5-10 år siden, i hvert fald når vi kigger på Line og hendes arbejde.⁸¹ Men smartphonen har gjort det muligt at blive afbrudt når som helst og hvor som helst, og fordi Line altid er tilgængelig, vælger hun, som hun selv siger, helt arbejdet frem for privatlivet. Tilgængeligheden er noget Line affinder sig med, og det er definerende for den måde, hun befinder sig på.

Eksistentielle følelser og tilgængelighed

Vi vil i dette og de efterfølgende afsnit se, hvordan tilgængelighed som fænomen er knyttet til en række diffuse eksistentielle følelser. Derudover vil vi analysere, hvordan tilgængelighedens mulighedsrum styrer, hvordan interviewpersonerne tænker, handler og agerer.

Måden Line befinder sig, identificerer hun som tilgængelig. Line føler, at hun altid skal være tilgængelig, og når smartphonen potentielt kan afbryde hende, føler hun et tyngende pres, som vi også har beskæftiget os med i kapitel 3. Det er en underlig diffus følelse at føle sig tynget af, at man potentielt kan blive afbrudt. Vender vi tilbage til eksemplet fra kapitel 3, kan vi se, at Line beskriver en lettelse, når hun ikke konstant føler sig tilgængelig via smartphonen:

Det er en lettelse ikke at have den med, ikke at skulle tage stilling til, hvor den er. Jeg kan godt lide at gå tur, hvor vi ikke har telefonerne med. Vi har nogle gange prøvet at være af sted en hel lørdag uden at have den med. Dette sker stort set ikke for nogle af mine veninder. Eller en aften, hvor den bare ligger i tasken uden, at jeg tjekker den.

⁸⁰ Interview med Line

⁸¹ Efter Lines eget udsagn.

Det er rigtig dejligt. Jeg ville ønske, at vi havde meget mere af det. Men jeg er afhængig af den, også oppe i hovedet.⁸²

Line fremhæver situationer, hvor hun ikke har smartphonen på sig, men bevidst lader den ligge hjemme, når hun er ude, eller lader den ligge i tasken, når hun er i byen. Hun er meget bevidst om ikke at tjekke den. På den ene side er der et fysisk pres forbundet til Lines smartphone, og dermed er det en lettelse at komme væk fra smartphonen. På den anden side har hun opbygget et afhængighedsforhold til sin smartphone, der gør, at hun ikke kan slippe den, selvom hun i perioder egentlig ønsker det. Som hun selv siger, er hun afhængig af smartphonen. Line kan derfor ikke give helt slip på tilgængeligheden og den mulighed, der er for, at noget kan være sket på smartphonen. Line bruger mange kræfter på at forsøge at begrænse anvendelsen af smartphonen, men som vi også kan se i de følgende eksempler, forsvinder den grundlæggende følelse af, at hun skal være tilgængelig ikke, når hun blot lægger smartphonen fra sig. Eksistentielle følelser kommer til udtryk som upræcise sproglige formuleringer, så det at føle en lettelse og en tyngde ved henholdsvis smartphonens fravær og nærvær er kendetegnet ved eksistentielle følelser. Når Line endvidere nævner, at hun er afhængig af sin smartphone, er det også et præj om, at tilgængeligheden gennem smartphonen er helt afgørende for, hvordan interviewpersonerne befinder sig.

Som et yderligere eksempel på en eksistentiel følelse fremhæver Line i interviewet, at hun i mange forskellige private sammenhænge ønsker et fravær af sin smartphone. Fraværet ønskes, fordi hun kan mærke, at den tager hendes opmærksomhed. Line ville ønske, at man kunne lægge smartphonen mere væk, fordi, som hun beskriver, man er fraværende, når man tjekker mails: "Jeg synes, man er meget fraværende, når man er nærværende – også hjemme i vores eget hjem."⁸³ Lines oplevelse af at have smartphone i hjemmet er, at hendes bevidsthed rettes mod

⁸² Interview med Line

⁸³ Interview med Line

smartphonen. Og det er på bekostning af en nærhed til det sted, hun fysisk befinder sig. Hun ønsker egentlig at have denne nærhed, når hun er hjemme sammen med sin kæreste. Lines udfordring er, at hendes bevidsthed er bundet til smartphonen, hvilket gør, at hun kun i korte perioder kan lægge den fra sig. Lines eksempel med at hun føler sig fraværende på trods af, at hun er nærværende, er igen en diffus og upræcis sproglig formulering. Lines fornemmelse af at være fraværende, når hun burde være nærværende, peger på, at hun også forholder sig til noget andet end, at hun sidder hjemme sammen med sin kæreste. Hendes bevidsthed er på samme tid knyttet til arbejdet, igennem smartphonen, og der opstår derfor en følelse af, at hun er tilgængelig for arbejdet.

Tilgængeligheden er knyttet til eksistentielle følelser, hvilket kommer til udtryk ved, at Line ikke bare kan fravælge tilgængeligheden ved blot at gemme smartphonen væk. Vi ved fra kapitel 4, at eksistentielle følelser er pre-intentionelle i den forstand, at de ikke er rettet mod noget specifikt, men er afgørende for, hvilke muligheder der er for, hvordan man føler sig og befinder sig. I følgende eksempel fremhæver Line selv, hvordan fraværet af smartphonen ikke ændrer på, at hun føler sig tilgængelig. I et ønske om at dedikere fuldt nærvær til en venindes bryllup, lod hun sin smartphone blive hjemme:

Fx har vi engang været på vej til bryllup, hvor jeg ikke tog den med, men hvad nu, hvis bruden skulle have fat på mig? Hun havde ikke prøvet at få fat på mig. Tanken var at dedikere al tiden uden mobil, men så kom det alligevel: Hvad nu hvis? Det er helt forfærdeligt.⁸⁴

Det ovenstående eksempel viser, at tilgængelighed ikke er noget, som hun kan frasige sig blot ved at efterlade sin smartphone. Fordi Line altid er vant til at være tilgængelig, er det rent praktisk blevet noget, hun forventer af sig selv, og noget hun tror, andre forventer af hende. Derfor er tilgængelig en måde, hun er på og befinder sig på. Hun føler sig tilgængelig. Så selvom det umiddelbart virker paradoksalt, at

⁸⁴ Interview med Line

hun ikke kan slappe af, når smartphonen ikke er der, kan det forklares ved, at følelsen ikke forsvinder, men blot udfordres af, at hun ikke har telefonen med. Hun føler derfor en vis tvivl, fordi der potentielt kunne være en nødsituation på smartphonen. Hun kan kun komme tvivlen til livs ved at tjekke smartphonen, eller vente til hun er fremme og selv kan spørge, om der var nogen, der skulle have fat på hende. Et fravær af smartphonens muligheder har derfor en stor indflydelse på hendes bevidsthed. Eksemplet viser, at Line finder det helt forventeligt, at man selvfølgelig kan komme i kontakt øjeblikkeligt. Lettelsen ved at lade smartphonen blive hjemme bliver derfor erstattet af en følelse af afmagt i fraværet af smartphonens muligheder. Det paradoksale er, at Line finder ud af, at hendes bekymring var ubegrundet, idet veninden ikke havde prøvet at kontakte hende. Ser man bort fra det ironiske aspekt, er det også et eksempel på, at tilgængelighed er en måde at være på, som ikke bare kan fravælges, for hvis den gør, kommer den frem som en følelse af afmagt. Man kan altså ikke bare vælge ikke at føle sig tilgængelig, fordi det er en måde at befinde sig på.

Charlotte fremhæver også forskellige aspekter ved, hvordan hun føler sig forbundet til arbejdet, hvilket vi vil se i følgende citat, hvor Charlotte beskriver en følelse af, at hun konstant er på arbejde: "I virkeligheden så er jeg det nogle gange fra søndag aften eller mandag morgen [...] til fredag aften, når jeg går hjem. Sådan føles det."⁸⁵ Charlotte peger selv på, at det ikke er den fysiske tilstedeværelse på arbejdet, der er afgørende for Charlottes følelse af at være på arbejde. Charlotte siger, at det afgørende er en følelse, der dominerer hele hendes hverdag. Følelsen kommer af, at Charlotte altid har mulighed for at arbejde via sin smartphone. Hun siger selv: "Det er min højre hånd."⁸⁶ Sammenligningen mellem smartphonen og hendes højre hånd er på mange måder afgørende for, at Charlotte føler, at hun kan være på arbejde alle hverdage. Hendes bevidsthed er bundet til arbejdet via smartphonen, og det skaber

⁸⁵ Interview med Charlotte

⁸⁶ Interview med Charlotte

en følelse af tilgængelighed. Den tilgængelighed Charlotte føler, er knyttet til hendes bevidsthed, og hun er ikke i stand til blot at vælge ikke at føle sig tilgængelig. Et yderligere aspekt er, at Charlotte føler sig konstant på arbejde, men rent fysisk er Charlotte ikke nødvendigvis på arbejde, og hun siger heller ikke, at hun egentlig arbejder hele tiden. Men det føles som om, hun gør det på grund af, at hun er tilgængelig. Det viser sig altså igen, at tilgængelighed er en grundpræmis, der dikterer, hvordan hun føler sig.

Ud fra ovenstående kan vi opsummere og sige, at der via smartphonen er en generel tilgængelighed, som manifesterer sig hos interviewpersonerne, som en følelse af ikke at kunne slippe arbejdet. Interviewpersonerne peger på mange forskellige aspekter eller muligheder, der opstår ud fra tilgængeligheden. Men som vi har set i afsnittet, og som vi vil tage op igen i det følgende afsnit, er tilgængelighed helt grundlæggende for deres måde at tænke på sig selv i forhold til, hvordan de er på arbejde. De eksistentielle følelser, som knytter sig til tilgængeligheden, er ofte ganske diffuse og svære at beskrive sprogligt og præcist. Det kan skyldes, at det er svært i øjeblikket at reflektere over, hvilken grundlæggende følelse man er præget af og ikke mindst at reagere imod den. I det næste afsnit vil vi se på, hvornår der kan opstå frirum fra at være tilgængelig.

Grænser for tilgængelighedens mulighedsrum

Indtil videre har vi i dette kapitel beskæftiget os med, hvordan tilgængeligheden er en måde at befinde sig på, og hvordan den hænger sammen med en række eksistentielle følelser. I dette afsnit undersøges det, hvordan smartphonen har indflydelse på følelsen af at have fri fra arbejde, og hvordan tilgængelighedens mulighedsrum er bestemt af, hvordan man opfatter sin smartphone. Eksempelvis kan man forestille sig, at det er et naturligt frirum, når man sidder i et tog på vej til arbejde, eller når man står i køen i det lokale supermarked, hvor den fysiske

placering gjorde det umuligt at arbejde. Men sådan forholder det sig ikke længere, og interviewpersonerne benytter sig af den fleksibilitet, der findes ved smartphonen til at udfylde disse tomrum med arbejde. Charlotte beskriver i nedenstående citat, hvordan det er at have en smartphone som arbejdsredskab:

Det er min højre hånd. Jeg pendler til og fra arbejdet, og jeg kan ordne rigtig mange ting på vejen og besvare og læse rigtig mange mails. Det er en stor hjælp at have den, så jeg kan overstå nogle ting, før jeg kommer hjem. Jeg kan dermed udnytte transporttiden til at få lavet noget arbejde, som jeg ikke behøver at lave, når jeg kommer hjem. Det er rart at have den, for det giver mig en fleksibilitet. Jeg behøver ikke at lede efter et netværk, fordi jeg skal koble op på en computer. Jeg kan stå i køen et sted og kigge. Hvis der opstår et tomrum, så kan jeg bruge den – hvis jeg vil. Det gør jeg. For eksempel: Jeg bruger den altid i toget. Morgen og aften.⁸⁷

Som vi har været inde på, er sammenligningen mellem højre hånd og smartphonen sigende for, hvordan smartphonen på mange måder er blevet en del af den måde, Charlotte tænker og ser sine muligheder. Charlotte fremhæver en masse ting, hun finder positivt ved det at have en smartphone. Den fleksibilitet, smartphonen er med til at skabe, gør det muligt for hende at arbejde, selvom hun ikke er på arbejde. Hver gang, der opstår det, hun kalder et tomrum, altså et tidspunkt, man tidligere kunne betegne som ventetid eller tidspunkter, hvor man keder sig, hiver hun nu smartphonen frem. Det, at der opstår et tomrum, er også et udtryk for, at der opstår en eksplicitering af tiden for bevidstheden. Man bliver opmærksom på, at der er noget tid, der går, uden at man foretager sig noget. Med tilgængeligheden, smartphonen skaber, udfylder man disse tomrum ved at hive smartphonen frem, så snart man bliver opmærksom på, at det er et tomrum. Konsekvensen af denne eksplicitering er, som Charlotte også selv siger, at så anvender man den. Selvom hun giver udtryk for, at det er hendes eget valg, om hun vil tage smartphonen frem og arbejde, er udfaldet, at valget falder på at tage den

⁸⁷ Interview med Charlotte

frem. Så når hun bliver opmærksom på disse tomrum, bruger hun tiden på at arbejde. Det betyder også, at hun kan udføre eventuelle indskydelser, når som helst. Eksempelvis når man kommer i tanker om, at man skulle indkalde en kollega til en frokostaftale, har man nu mulighed for at skrive indkaldelsen, så snart man kommer i tanker om det, eksempelvis i toget eller i køen i supermarkedet. Charlottes smartphone gør, at hendes fysiske placering ikke længere er en hindring for, om hun kan arbejde eller ej. Hun er altid tilgængelig, og muligheden for at give et svar er altid present, hvilket gør, at hun også selv må definere, hvornår hun ikke svarer.

Men på trods af, at hvad, der før var betegnet som tomrum, er blevet til endnu et arbejdsrum, betyder det ikke, at der ikke kan findes et frirum fra arbejdet og fra smartphonen. Det er ovenfor beskrevet, hvordan Line nogle gange lægger sin smartphone fra sig for at komme væk fra den, men når hun gør det, kommer hun stadig ikke af med følelsen af tilgængelighed. Derfor skal der noget mere til, for at Line kan slippe af med følelsen af at være tilgængelig. Hun kan kun slippe af med følelsen, når hun træner fysisk: "Når jeg træner, har jeg den ikke med, det er nok det største frirum, jeg har fra den."⁸⁸ Lines udtalelse fortæller os, at tilgængeligheden alligevel har en grænse. Der er en fysisk afskæring af de muligheder, tilgængeligheden skaber for afbrydelser via smartphonen. Når Line træner, lægger hun bevidst smartphonen væk i et fast tidsrum og fokuserer fuldstændig på noget andet. Her føler hun sig ikke tilgængelig, og derfor har hun et frirum. Problemet er bare, at hun bliver suget lige ind i tilgængelighedens mulighedsrum igen, så snart hun ikke træner. For Line findes der altså et skarpt afgrænset frirum fra smartphonen, som har et nogenlunde fast start- og sluttidspunkt.

Interviewpersonerne er på mange måder selv overladt til at skulle svare på spørgsmålet, "hvornår er jeg tilgængelig?", hvilket er et centralt spørgsmål i forhold til, hvornår de føler, at de er på arbejde. Hvis de ikke har sluppet arbejdstankerne,

⁸⁸ Interview med Line

som Line er i stand til at gøre, når hun træner, så kan de potentielt altid arbejde via deres smartphones og gør det ofte, fx når de er opmærksomme på, at der opstår tomrum, hvor man normalt sandsynligvis ville kede sig.

Det, vi kan udlede af dette afsnit, er, at når der opstår ekspliciteringer af tiden, så er det nu muligt at arbejde når som helst, hvilket presser grænserne for, hvornår man ikke skal arbejde. Alligevel kan der findes legitime årsager til ikke at være tilgængelig, for eksempel når man træner i et begrænset tidsrum. Det, vi ikke kan svare på, er, hvad der gør det legitimt for Line ikke at være tilgængelig, når hun i andre situationer føler, at hun skal være det. Alt det, vi har beskrevet i dette afsnit, er elementer af det, vi kalder tilgængelighedens mulighedsrum. I det følgende afsnit vil vi beskæftige os med, hvordan der er teknologiske begrænsninger for, hvad smartphones kan, og vi vil se, hvordan de teknologiske begrænsninger også er en begrænsning for, hvordan interviewpersonerne føler sig tilgængelige.

Teknologiske begrænsninger ved tilgængelighedens mulighedsrum

Et yderligere aspekt ved smartphones er, at der er en teknologisk begrænsning for, hvad de kan, og det er med til at definere de muligheder, smartphonen tilbyder, og begrænser derfor interviewpersonernes mulighed for at arbejde via smartphonen. Line forklarer i følgende citat, at smartphonens størrelse er en begrænsning:

Jeg synes ikke det er super handy med en lille mobil, så det er kun, hvis det er korte ting, jeg kan svare på hurtigt. Men det kan skabe en situation, hvor man ser noget, man føler, at man er nødt til at svare på, og så går man ind og åbner computeren.⁸⁹

Line siger, at hun kun besvarer mails via smartphonen, hvis svaret er kort. Smartphonens størrelse gør, at den ikke er god til at skrive længere mails fra. Det betyder, at længere svar får lov at vente, og hvis hun har mulighed for det, kan hun godt finde på at åbne sin arbejdscomputer og svare derfra. Begrænsningen for Line

⁸⁹ Interview med Line

ligger altså i størrelsen på smartphonen, som for hende derfor bliver en ekstern begrænsning i den forstand, at hun sætter grænsen der, hvor teknologien begrænser hende.

Et andet lignende eksempel på, at smartphonen sætter en grænse for mulighederne for at arbejde via smartphonen, er Maria. Hun kan ikke udføre størstedelen af sine arbejdsopgaver fra smartphonen og anvender kun sin smartphone til at tjekke mails, fordi de softwareprogrammer, hun arbejder i til daglig, ikke er særligt kompatible med smartphonen. Derfor har smartphonen også en anderledes funktion for hende. Smartphonen gør hende opmærksom på den arbejdsmængde, der venter hende, mere end den reelt giver hende mulighed for at arbejde med sin kernefunktion:

Når jeg skal hjem, synes jeg, at det er irriterende tid, så der bruger jeg det kvarter på at sidde og tjekke mails, eller noget jeg ikke har nået at få set på i løbet af dagen. Man kan også logge på [en mobilapplikation, der er en stærkt begrænset udgave af SAP], men det gør jeg ikke. Men ser jeg en mail og skal bruge Excel og SAP, så logger jeg på [computeren]. Så det er kun mails for at gøre det mere fleksibelt for mig selv.⁹⁰

Maria fremhæver først og fremmest, at hun primært anvender smartphonen på tidspunkter, hvor hun ellers føler, at hun spilder tiden, fx transporttid hjem fra arbejde. Men hun siger også, at smartphonen rent teknologisk har en begrænsning, og at hun derfor ikke kan udføre alt sit arbejde fra smartphonen. Her sætter smartphonen igen en grænse for, hvornår og hvordan man kan arbejde. I Marias tilfælde giver smartphonen hende ikke samme mulighed for at arbejde, som den gør for de andre interviewpersoner. Den holder hende opdateret om, hvad der er sket på mailen. Der er altså forskel på den måde, interviewerpersonerne ser forbindelsen mellem deres arbejde og deres smartphone, hvor de to tydeligste kontraster findes i forskellen mellem Maria og Charlotte, fordi Charlotte er gået så langt, at hun ikke ser en forskel på det at arbejde hjemmefra og det at være på arbejdspladsen:

⁹⁰ Interview med Maria

Mine hjemmearbejdsdage er mindst lige så pressede som herinde. Det gør ikke noget, om man er på arbejde eller ikke er på arbejde. Man kan holde møder på telefon og behøver ikke at være fysisk til stede.⁹¹

Charlotte siger direkte, at med smartphonens muligheder er den fysiske tilstedeværelse på arbejdspladsen, for eksempel at mødes ansigt til ansigt, blevet ligegyldig for, om hun kan udføre sit arbejde eller ej. Med smartphonen kan hun arbejde alle steder. Maria siger nærmest det modsatte i citatet ovenfor. Den umiddelbare forskel er, at de har to forskellige måder at anvende deres smartphone på, men også, at deres arbejdsopgaver er forskellige, hvilket gør, at Maria ikke har samme mulighed for at arbejde på sin smartphone, som Charlotte har. Smartphonens begrænsning er en hindring for Maria, mens den ikke har samme begrænsning for Charlotte, der som udgangspunkt kan løse de fleste opgaver fra sin smartphone. Den markante forskel er, at Charlotte i princippet konstant er arbejdsmæssigt digitalt tilgængelig og derfor aldrig rigtig finder et frirum, da alle naturlige frirum bliver udfyldt med arbejde, imens Maria i princippet har et frirum, når hun ikke fysisk er på arbejde, men dog kan holde sig opdateret om arbejdet via sin smartphone.

Den teknologiske begrænsning er en faktor for, hvordan interviewpersonerne har forskellige opfattelser af, hvordan og hvad deres smartphones kan anvendes til, men er også en begrænsning, de selv er med til at definere. Dermed er det, vi kalder tilgængelighedens mulighedsrum, også forskelligt i forhold til, hvordan de definerer, hvad deres smartphones kan anvendes til. Med den teknologiske begrænsning er der derfor en grænse for, hvor meget interviewpersonerne er overladt til selv at skulle definere, hvornår de kan løse arbejdsopgaver og dermed, hvornår de kan holde fri.

⁹¹ Interview med Charlotte

Afbrud som præmis for tilgængelighedens mulighedsrum

I det følgende vil vi undersøge, hvordan det, vi kalder tilgængelighedens mulighedsrum, er kendetegnet ved, at der konstant kan opstå afbrydelser. Afbrud kan skabe en følelse af tidspres, som vi har set i kapitel 2 og 3. Vi har også set, at følelsen af tilgængelighed er grundlæggende, eksempelvis ved, at et fravær af smartphonen ikke fjerner følelsen. Men vi ved også, at smartphonen har sine teknologiske begrænsninger, hvilket har indflydelse på, hvordan interviewpersonerne føler, at de har mulighed for at tage sig af akutte arbejdsopgaver.

Afbrud er blevet et vilkår ved det at have en smartphone, da det er et helt basalt præmis ved en smartphone. Det er netop det, som mange mennesker finder rigtig smart; at man kan få fat på hinanden når som helst, hvor som helst og på mange forskellige platforme. Interviewpersonerne er bevidste om, at det er et vilkår ved smartphones. Men det fordrer en lang række refleksioner over, hvad der sker, når interviewpersonerne bliver afbrudt af deres smartphones, især når de har været i private situationer. Et af eksemplerne, der indrammer et typisk dilemma, er følgende situation, som Line beskriver:

Jeg har også prøvet at lave regler derhjemme, men det er enormt svært. Jeg gør det [tjekker min smartphone], når jeg keder mig: Så tjekker jeg facebook, min gmail og så også lige arbejdsmail. Men jeg tænker samtidig: Har jeg virkelig lyst til det? Hvad nu, hvis der er et eller andet, jeg bliver irriteret over? Så gør jeg det lige alligevel.⁹²

Som Line fremhæver, reflekterer hun over, hvordan hun anvender sin smartphone, men fordi det er blevet en underholdningskanal for hende, er det blevet noget, hun gør, når hun keder sig, og hun har svært ved at styre det. Med smartphonen er det nemt og hurtigt at tjekke facebook, gmail og arbejdsmail, så på trods af hendes umiddelbare fornemmelse af, at der måske kan ligge noget, som vil

⁹² Interview med Line

irritere hende, så tjekker hun stadigvæk sin arbejdsmail. At Line allerede på forhånd har en fornemmelse, tyder på, at hun nogle gange ender med at gamble med sine følelser. Eksempelvis kunne der opstå en situation, hvor Line læser en mail, der indeholder en tidskrævende opgave, som hun derefter forsøger at løse. Et andet eksempel kunne være, at hun læser en mail, som gør hende oprørt, hvilket vi vil se et eksempel på nedenfor. Der er med andre ord en uforudsigelighed forbundet til, at hun tjekker sin arbejdsmail. En uforudsigelighed, som er et helt afgørende element ved det, vi kalder tilgængelighedens mulighedsrum.

Line er ikke alene om at føle denne uforudsigelighed ved at åbne sin arbejdsmail i private situationer. Som et andet eksempel på, hvordan uforudsigeligheden kan tage form, kan vi vende tilbage til eksemplet fra kapitel 3, hvor Astrid beskriver det at læse arbejdsmails på smartphonen om aftenen:

Hvordan opleves det, når du trykker ind på mailen?

Det er meget forskelligt. Det kommer an på, hvad der ligger. Det er rigtig rart, når jeg åbner den og kan se, at det her har jeg overblik over [...]. Hvis der er noget, der er en udfordring i forhold til, at noget er tungere eller sværere, så kan jeg blive slået meget tilbage i, at nu er jeg på arbejde. Om aftenen tænker jeg: "Det er irriterende, at vi skal bruge så meget tid på det [...], hvorfor skal det være så tungt?" Det er den negative del, for så kommer jeg tilbage på arbejdet igen, selvom jeg egentlig burde have fri.

Det kommer til mentalt at fylde, at jeg har en arbejdsopgave.⁹³

Som Astrid først og fremmest fremhæver, er det meget forskelligt, hvilke følelser det kan fremkalde at åbne mails på smartphonen om aftenen, inden hun skal sove. På den ene side kan det gå i en positiv retning, hvor hun finder ud af, at der er nogle overskuelige opgaver, som venter på hende til dagen efter. På den anden side kan det også gå i en negativ retning, hvor hun kommer under pres og begynder at føle arbejdet som tyngende,⁹⁴ og det kommer til at fylde mentalt for hende. Hver gang

⁹³ Interview med Astrid

⁹⁴ Denne kropslige oplevelse behandler vi nærmere i kapitel 3.

hun åbner sin arbejdsmail på smartphonen, udsætter hun dermed sig selv for at blive overvældet af arbejdsrelaterede følelser, og som hun selv siger, kan nogle af dem være irriterende og tyngende og efterlade hende i en situation, hvor hun allerede om aftenen begynder at løse en arbejdsopgave i hovedet. Uforudselighed viser sig igen som et af grundvilkårene ved det at have en smartphone med adgang til arbejdsmail, og som Astrid siger, kan det både ramme positivt og negativt, når man åbner for sin mail. Både Astrids og Lines eksempler viser, at det er et helt grundlæggende vilkår, at man hele tiden er udsat for at blive ramt af en arbejdsrelaterede afbrydelser, der udløser negative følelser. Afbrydelser er et grundvilkår ved det at have en smartphone, og tilgængeligheden gør, at man hele tiden er nødt til at forholde sig til det.

Tidligere beskrev Line, hvordan det kan være tidsfordriv at tjekke, hvad der ligger på arbejdsmailen, og at det er en vane, at man bare lige tjekker, om der er sket noget nyt. Muligheden for at tjekke mails er helt grundlæggende for, hvilket forhold det er at have en smartphone og er en væsentlig del af det, vi kalder tilgængelighedens mulighedsrum. Line omtaler i følgende citat en oplevelse af, hvordan det var at tjekke mail under en ferie. Line modtog en e-mail, som ophidsede hende:

Andre mails, skal man bare skynde sig at slette.

Hvad er det for nogen mails?

Hvis nogen er ophidsede eller sure, eller ting man selv bliver ophidset over.

For eksempel: Senest i lørdags var jeg på ferie i Berlin og var så dum at tjekke min mail og var blevet indkaldt til endnu et besværligt kursus, en hel dag. Jeg blev så provokeret. Den slettede jeg bare, så må jeg tage stilling, når jeg kommer hjem.

I ovenstående tilfælde har Line reageret så kraftigt og blevet så ophidset, at hun impulsivt sletter mailen. Men skaden var så at sige allerede sket, og hun var blevet provokeret, hvilket gik ud over en del af hendes ferie i Berlin. Eksemplet fremhæver igen, hvordan det er et gamble, hver gang man åbner sin mail. Et interessant perspektiv i dette tilfælde er, at hun ikke tog sig tid til at sætte sig ind i mailen, og at

det senere viste sig at omhandle noget helt andet end det, hun troede, og som hun blev ophidset over.

Interviewpersonerne bruger mange kræfter på at reflektere over, om de har lyst til at tjekke deres arbejds-mail om aftenen, fordi de godt ved, at det kan gøre dem oprørte og få dem til at tænke på deres arbejde i en sådan grad, at de kan have svært ved at sove. Når det så er sagt, er den tilgængelighed, smartphonen tilbyder, og den måde smartphonen ellers er integreret i arbejdslivet med til at gøre dilemmaet mere udvasket, og vi kan konstatere, at interviewpersonerne benytter sig af den tilgængelighed, der ligger i smartphonen, på trods af, at de godt ved, at det kan gøre dem oprørte og ophidsede.

*
**

I dette kapitel har vi på et empirisk niveau beskæftiget os med flere aspekter af at være tilgængelig på grund af smartphonen. Helt grundlæggende har vi set, hvordan en følelse af tilgængelighed er bundet op til smartphonen, men også, at følelsen ikke forsvinder, når smartphonen er væk. Vi så, at der hos interviewpersonerne var en følelse af ikke at kunne slippe arbejdet, en følelse, der var knyttet til, at de har deres arbejde tilgængeligt gennem deres smartphone. Med andre ord kan vi konkludere, at de eksistentielle følelser, fx lettelse ved ikke at have smartphonen, og at det virker tyngende at have den, peger på, at den centrale følelse, som også er problemet, er tilgængelighed. Eksistentielle følelser er så grundlæggende, at de ikke altid kan genkendes direkte, men er helt grundlæggende for måden at være på og for, hvordan de føler sig selv. Ud fra de eksistentielle følelser opstår der en konstant følelse af tilgængelighed, som styrer deres mulighedsrum og er den præmis, der definerer den måde, de befinder sig i verden, hvilket kommer frem både i deres arbejdsliv og privatliv.

Når vi har sagt, at tilgængeligheden definerer interviewpersonernes mulighedsrum, er det også fordi, som vi har set hos interviewpersonerne, at tilgængelighed afgør, hvordan de tænker og forholder sig. Det bliver en del af deres bevidsthed. Man kan hurtigt sende en mail, og man kan hurtigt reagere på noget, man kommer i tanker om, fordi man altid har et værktøj, der gør det muligt, lige ved hånden. Udfordringen bliver derfor til et spørgsmål om, hvornår man er tilgængelig, hvilket præsenterer sig som et dilemma for interviewpersonerne og tvinger dem til aktivt at reflektere over deres egen tilgængelighed. Refleksioner, som vi senere vil se, er enormt tidskrævende.

Der synes dog også at være øjeblikke, hvor der, af forskellige legitime årsager, ikke er påkrævet en tilgængelighed for interviewpersonerne. En af interviewpersoner kalder eksempelvis sin træning for det største frirum. Ydermere har vi set, at der kan være nogle teknologiske begrænsninger ved smartphones, som også har en indflydelse på, hvordan interviewpersonerne opfatter en arbejdsmæssig tilgængelighed. Den teknologiske begrænsning har dog et subjektivt præg, hvilket også vidner om, at interviewpersonerne selv er i stand til at definere, hvad deres smartphones kan og ikke kan inden for smartphonens teknologiske muligheder.

Vi har også set, at et helt afgørende element ved det, vi kalder tilgængelighedens mulighedsrum, er, at der konstant kan opstå afbrydelser. Afbrydelser på smartphonen har den indflydelse, at interviewpersonerne fra det ene øjeblik til det andet drastisk kan skifte humør. Eksemplet, hvor Line blev ophidset over en mail på sin smartphone under en ferie, viser bedst, hvad dette afbrud kan indebære.

Tilgængeligheden er blevet en måde at være på, en måde at tænke sig selv på, en måde at se verden på. Derfor forvinder følelsen heller ikke, bare fordi man lægger smartphonen fra sig. I næste kapitel vil vi beskæftige os med, hvordan den konstante følelse af tilgængelighed gør, at man altid er opdateret om sin arbejdsmængde.

Kapitel 6: Toget kører

I dette kapitel vil vi bygge videre på det, vi kalder tilgængelighedens mulighedsrum. Vi vil beskrive en konsekvens ved tilgængelighedens mulighedsrum. Den konsekvens, vi vil undersøge nærmere, er, at interviewpersonerne føler, at de er på arbejde hele tiden, og at de konstant bliver mindet om arbejdet. Det sker eksempelvis, når de tjekker arbejdsmails på smartphonen, fordi det er med til at skabe en bevidsthed om, at arbejdet bevæger sig, og arbejdsmængden vokser, også selvom de ikke er på arbejde. Derfor vil vi i dette kapitel undersøge, hvordan interviewpersonerne har en bevidsthed om, at arbejdsmængden bliver større og større, når de ikke er på arbejde. En bevidsthed, der er udtalt gennem forskellige eksistentielle følelser, der knytter sig til tilgængeligheden. Sagt med andre ord, vil vi undersøge, hvordan interviewpersonerne forholder sig til deres arbejdsmængde og til organisationen, når tilgængelighed definerer det mulighedsrum, interviewpersonerne befinder sig i.

I kapitel 5 så vi, at interviewpersonerne føler, at de ikke kan slippe deres arbejde. Fra kapitel 2 ved vi, at når tid ekspliciteres, opstår der tidspres, og at det føles både i kroppen og bevidstheden. Vi husker fra Fuchs, at ekspliciteringen er et udtryk for en social desynkronisering,⁹⁵ hvilket betyder, at når man føler tidspres, er det, fordi man føler sig bagud i forhold til de sociale omgivelser. Fortiden og fremtiden bliver til noget, der føles, og jo mere man føler sig desynkroniseret, desto stærkere føles det tidspres, som fortiden og fremtiden udgør. Vi så også i forlængelse af, hvad Fuchs skriver, at man forsøger at resynkronisere, hvis man føler sig desynkroniseret. Man efterstræber altså en konstant synkronisering i forhold til omverdenen for at undgå at havne i en situation, hvor man kan udsættes for en stærk følelse af tidspres.

⁹⁵ Fuchs. "Implicit and explicit temporality."

Når interviewpersonerne hele døgnet rundt kan blive opdateret om, hvor mange mails der ligger i deres indbakke, kan de også be- eller afkræfte, om de er synkroniserede med deres arbejde eller ej. Interviewpersonerne ved, hvornår deres organisation bevæger sig, og hvornår deres organisation ikke bevæger sig. Derfor har interviewpersonerne også accepteret, at de kan holde fri fra arbejde i weekenden, hvor organisationen ikke bevæger sig særlig hurtigt. Dette står i kontrast til andre tidspunkter, for eksempel hvis man er væk en hverdag, om aftenen, eller er man taget på ferie. I sådanne tilfælde kører resten af organisationen videre. Denne mekanisme kan metaforisk beskrives som et tog, der bevæger sig, og som man som medarbejder kan vælge et stå på, eller som man kan vælge at hoppe af i perioder, hvilket vi vil se nærmere på i det følgende afsnit.

Tilgængelighedens mulighedsrum: Toget kører

Vi har sporet en bevidsthed hos interviewpersonerne om, at deres organisation bevæger sig, hvilket især kommer til udtryk, når de ikke selv er på arbejde og kommer tilbage til en fuld indbakke. Bevidstheden om, at organisationen bevæger sig, svarer som sagt til et tog, der er i fart. Som medarbejder kan man vælge at stå på toget og arbejde, eller man kan vælge at hoppe af toget og holde fri fra arbejdet. Tidligere havde man ikke muligheden for at arbejde hjemmefra, og der sluttede arbejdet typisk, når man gik hjem, og det startede igen, når man mødte på arbejdsdagen efter. Man kan sige, at toget holdt stille om aftenen og om natten, fordi der ikke var nogen til at køre toget videre. Siden introduktionen af smartphonen er toget begyndt at køre konstant, dog kører toget ikke altid lige hurtigt, eksempelvis i weekenden, og i perioder holder toget stille, eksempelvis om natten. Med smartphonen kan man være med på toget, selvom man ikke er på arbejde, og toget kan derfor køre på alle tidspunkter. Men det betyder, at hvis man vælger at hoppe af toget, fx om aftenen, så kan man blive overvældet af, hvor langt toget er kørt videre om aftenen, og det kræver, at man løber hurtigere for at indhente den tabte afstand.

Følelsen af tidspres opleves derfor ganske stærkt, når man har været væk fra e-mailen i et stykke tid og bliver overvældet af en fuld indbakke med en stor mængde ulæste e-mails, man skal forholde sig til. For at undgå at skulle løbe så hurtigt hver morgen, vælger man konstant at være på toget – hvilket, som vi vil se, især er understreget af Maria, der ellers er ganske påpasselig og beregnende med, hvornår hun anvender og ikke anvender sin smartphone til at arbejde. Toget kører altså på trods af, om man står på det eller ej, og som medarbejder kan man være på toget via sin smartphone.

For at anskueliggøre empirisk, hvad vi mener, når vi beskriver organisation som et tog, der kører, uagtet om man stiger på eller ej, skal vi se på nogle eksempler fra empirien. På mange måder er det afgørende ikke, at der tikker mails ind hele døgnet, men at man som medarbejder er vidende om, at der tikker mails ind hele døgnet. Toget eller organisationen er konstant i gang og holdes i gang, fordi folk arbejder på alle tidspunkter af døgnet gennem deres smartphones. Man har en bevidsthed om arbejdet gennem sine mails på smartphonen, og denne bevidsthed har forskellige sideeffekter. Vi har blandt andet set, at det gør, at interviewpersonerne føler, at de ikke kan slippe deres arbejde, og i forlængelse heraf har det også den effekt, at de hele tiden ved, hvornår de modtager mails, og hvornår der arbejdes. Udfordringen er, at hvis man ikke er på sin mail, så kommer man arbejdsmæssigt bagud, så når man holder fri, eller af andre årsager ikke er på mailen, er man allerede bagud. Er man derfor ikke hele tiden aktiv, kan toget nå at køre fra en. Astrid beskriver i følgende citat, hvorledes det føles ikke at kunne følge med sine mails:

Det er en følelse, jeg ikke bryder mig særlig meget om: at vide, at jeg har en masse mails, og folk kommer forbi og refererer til en mail, de har sendt, som jeg ikke har læst endnu, og begynder at have en snak om den mail, de har sendt. Det er noget af det værste, hvis man har for mange af dem. Der er ikke noget værre end, når man kommer tilbage fra sommerferie, og man hele tiden hører nogen referere til noget,

man ikke har læst endnu. Nye mails tikker ind, og man er hele tiden på hælene, på bagkant. Det er den værste følelse.

Først og fremmest fremhæver Astrid, at følelsen af at være på bagkant, fordi man er bevidst om, at man har en masse ulæste e-mails, er noget af det værste hun ved, fordi det gør, at hun konstant føler sig bagud. Dette understreges især, når hun har været på sommerferie, hvor der venter en fuld indbakke, fordi organisationen, eller det vi kalder toget, kører videre, uanfægtet af om hun er på eller ej. Selvom hun kæmper for at løse opgaver, er hun bagud og bliver konstant mindet om, at hun er bagud på grund af forskellige former for påmindelser. Astrid oplever, at hun er desynkroniseret, og hun er derfor tvunget til at løbe hurtigere for at blive resynkroniseret med organisationen. Astrid forsøger helt konkret at læse mails løbende for at undgå, at sådanne situationer, hvor hun føler sig desynkroniseret, opstår. Her udtrykker hun, at smartphonen er en fordel:

Der er behov for mobilen for at klare hverdagen?

Ikke noget behov, men der er fordele og ulemper. Det er meget forskelligt fra person til person, om man kun ser fordele eller ulemper. For mig er det en fordel, at jeg har skimmet mails, så jeg har en ide, men ved det alligevel ikke helt. Ulempen er, at man alligevel ikke helt har fået det gjort, fx som hvis man overhører et fjernsynsprogram, imens man sidder ved computeren eller læser for sit barn. Man har set det, men alligevel ikke, og man kan ikke have en ordentlig snak, fordi man ikke ved, hvad dilemmaet var, man ved bare, at det var et eller andet. Det er lidt det samme.⁹⁶

Selvom det er en stor fordel at kunne holde sig opdateret via smartphonen, indebærer det dog også en ulempe for Astrid, fordi, som hun fortæller, hun lader smartphonen afbryde hende i tide og utide. Hendes forsøg på at holde sig synkroniseret kan i sig selv slå fejl, fordi hun retter opmærksomheden mod mere end en ting ad gangen, så når hun læser mails på smartphonen, ender hun i en situation, hvor hun hverken er synkroniseret med arbejdet eller er helt til stede i privatlivet.

⁹⁶ Interview med Astrid

Et andet eksempel på, at der er en bevidsthed om, at arbejdsmængden bevæger sig, når man ikke er på arbejde, kan vi se i Marias udtalelse, der fortæller, at hun har et direkte behov for sin smartphone for at kunne følge med i de e-mails, hun modtager. Maria har kun haft sin smartphone i et halvt år, men bad specifikt om at få en, så hun kunne læse e-mails, når hun ikke var ved sin computer:

Engang kom der 28 mails mellem kl. 19 om aftenen og morgenen efter. Med mobilen kan jeg tjekke dem løbende. Så jeg kan selv tjekke, hvor vigtige mailene er. Så kan jeg sortere dem, inden jeg kommer på arbejde næste morgen, så jeg ved, hvilke jeg skal svare på med det samme og hvilke, der sagtens kan vente. Det gør noget ved stressfaktoren, at jeg ikke kommer næste morgen til en mailboks, som jeg tror, der er tom, men ikke er det. Så det er mig, som har bedt om at få en smartphone.⁹⁷

Maria har oplevet, at hun modtager så mange e-mails uden for arbejdstiden, at for at undgå at blive overrumplet af at møde ind til en fuld mailindbakke, er hun nødt til løbende at følge med i strømmen og sortere og indeksere det, der kommer ind. Det hjælper hende til at strukturere den kommende dag, så hun undgår at blive chokeret over den overvældende mængde af e-mails, som hun modtager uden for arbejdstid. En afgørende pointe ved Maria som eksempel er, at hun indtil for et halvt år siden ikke har haft en smartphone. Men for at kunne følge med strømmen og ikke blive slået bagud, hver gang hun møder på arbejde, har hun været nødt til at bede om en smartphone med adgang til arbejdsmailen.

Vender vi tilbage til teorien om, at mennesket forsøger at være socialt synkroniseret, kan vi se, at interviewpersonernes forsøg på at tjekke mails for at undgå at blive overrumplet af fulde mailindbakker er et forsøg på at undgå afbrydelser, der kan skabe desynkronisering. At blive bevidst om sin egen manglende viden gør, i Astrids tilfælde, at der opstår en følelse af ubehag. Ved hjælp af smartphonen forsøger interviewpersonerne på sin vis at undgå at blive tvunget til at blive afbrudt af en overvældende mængde e-mails, der skal overskues og tages

⁹⁷ Interview med Maria

stilling til ved løbende at forsøge at følge med i strømmen af mails, der tikker ind i indbakken. På den måde bliver smartphonen et redskab, der kan holde dem synkroniserede med resten af organisationen, lige så vel som livet omkring dem, og derved kan de overskue og være i stand til at forudsige, hvordan deres umiddelbare fremtid ser ud.

Forhold til tilgængelighed

Efter at have set, hvordan interviewpersonerne har en bevidsthed om, at deres organisation bevæger sig som et tog, der kører med eller uden dem ombord, skal vi nu til at undersøge, hvordan de forholder sig til organisationens konstante bevægelse. Interviewpersonerne accepterer uden videre vilkårene for, hvornår toget kører og er derfor også bevidste om, at de kommer bagud, hvis de ikke stiger på toget. Det at svare på mails i den tid, hvor organisationen bevæger sig langsomt, anses af interviewpersonerne som en måde at overkomme det faktum, at toget til tider kører hurtigere end, de kan følge med. Derfor anses den tid, man bruger på mails om aftenen eller på fridage, heller ikke som en dårlig investering, fordi det hjælper med at følge med arbejdsmængden. I følgende citat vil vi se, hvordan Astrid beskriver en situation, hvor hun har åbnet arbejdsmailen på en fridag, og hvordan hun derefter reflekterer over det:

Når jeg sidder stille, så åbner jeg min mail for at se, hvad der er kommet, og så bliver jeg meget tit optaget af det, jeg sidder og svarer, for så tager det ene det andet, der kommer en ny mail ind, jeg svarer på noget, så svarer personen tilbage, så er kontakten varm, så er det også underligt, hvis jeg ikke svarer igen. Så det er ping-pong, så sidder jeg og venter på at få svar og svarer på noget imens. Når jeg har startet op, bliver jeg optaget af det, og så er der pludselig gået tre timer på en dag, hvor jeg ikke skulle lave noget arbejde. Det, synes jeg, er rigtig ærgerligt. Jeg tror, løsningen er slet ikke at starte den op.

Hvad tror du, der ville ske, hvis du slet ikke startede den op?

Jeg tror sådan set ikke rigtig, der ville ske noget. Der ville ske det, at jeg ville have lidt mere at se til dagen efter, lidt mere at være på hælene over, men jeg tror sådan set, at det er det.⁹⁸

Astrid beskriver, at hun åbner sin mail, når hun sidder stille og derfor begynder at svare på mails. Når hun får et svar tilbage, føler hun, at hun er nødt til at svare igen, og lige pludseligt har hun brugt tre timer på at arbejde, selvom hun egentligt havde fri. Denne mulighed for at smede, mens jernet er varmt, har ikke været muligt, før man havde smartphones, og Astrid lader sig på mange måder styre af denne mulighed, fordi som hun siger, vil det være underligt ikke at svare, når nu kontakten er varm. Astrids endelige refleksion er på mange måder retfærdiggørelsen af handlingen. Havde Astrid ikke investeret de tre timer på en fridag, ville hun blot være bagud dagen efter, hvilket hun i øvrigt siger på trods af, at hendes fornemmelse er, at der ikke ville ske det store ved ikke at svare.

Astrid er ikke alene med den følelse af, at det er i orden at svare på mails uden for arbejdstiden, for at give sig selv mere overskud i de normale arbejdstimer. I følgende citat, hvor Charlotte taler om at skrive mails uden for arbejdstiden som en vane, fremhæver hun, at hun forsøger at vende sig af med vanen, når det er weekend, men fremhæver også, at når hun gør det om aftenen, er det noget, som hun retfærdigvis kan gøre, fordi det letter arbejdsbyrden dagen efter:

Hvordan har du det med at læse mails uden for arbejdstiden?

Det har jeg det fint nok med. Det er blevet en naturlig vane i hverdagen. Men jeg synes, jeg godt kan styre det. Det er sværere, når jeg ikke laver noget. Når det er weekend, så skal jeg lade være med at svare på det, og det prøver jeg at undgå.

Hvad ville der ske, hvis du ikke brugte smartphonen?

Så ville der ligge mere til mig dagen efter, eller også ville jeg sidde med min computer.⁹⁹

⁹⁸ Interview med Astrid

⁹⁹ Interview med Charlotte

Charlotte har på mange måder accepteret, hvordan hendes smartphone gør det muligt for hende at arbejde, selvom hun reflekterer over, at hun bør lade være med at sende mails i weekenden. Tilgængeligheden, smartphonen repræsenterer, og den arbejdsmæssige fleksibilitet, som ligger i at have en smartphone, er ikke noget, som irriterer Charlotte på samme måde, som den irriterer Astrid, men er snarere noget, hun har accepteret. Charlotte kan selv bestemme, hvornår toget skal indhentes, og gør det flittigt om aftenen, fordi alternativet er, at det ville ligge til dagen efter.

Det er grundlæggende for begge interviewpersoner, at de har accepteret organisationens bevægelser og på mange måder forsøger at efterleve de opstillede præmisser for, hvornår og hvordan toget kører. Fænomenologisk kan vi sige, at tilgængelighedens mulighedsrum er så grundlæggende, at de ikke stiller spørgsmålstejn ved, hvad det egentlig er, de gør. I stedet er de få fremkomster, der træder frem inden for mulighedsrummet, en ærgrelse over spildt tid eller en overvejelse om ikke at svare på mails i weekenden.

**

Vi har i dette kapitel beskrevet, hvordan organisationen i bevægelse kan beskrives som et tog, der kører, og som man som medarbejder kan vælge at være med på. Når man vender tilbage fra en ferie, har man ikke været på toget i længere tid og er derfor desynkroniseret med organisationen og skal bruge en masse kræfter på at resynkronisere. Ferieeksemplet er blot et eksempel af mange, der findes nemlig også en klar desynkronisering, hvis man ikke holder sig opdateret om aftenen via smartphonen. Vi har set, hvordan tilgængeligheden kobler interviewpersonernes bevidsthed til deres arbejdsmængde og hele tiden opdaterer dem om, hvad der ligger af arbejde foran dem. Det er en af grundene til, at de ikke kan slippe arbejdet, hvilket især sker, når interviewpersonerne kan mærke, at deres kollegaer også er i gang med at arbejde. Mærker interviewpersonerne deres arbejdsmængde stige, opstår der en følelse af at være desynkroniseret. Denne desynkronisering fordrer en

resynkronisering med arbejdet. Når smartphonen hele tiden kan afbryde dem, bliver de derved også nødt til konstant at forholde sig til deres arbejds mængde.

Når interviewpersonerne holder sig opdateret gennem deres smartphones, om end det er om aftenen, eller om det er på en fredag, ender de med at svare på mails for at følge med toget, der kører. Ved denne adfærd kan vi se, at interviewpersonerne accepterer vilkårene for, at toget kører, og det er blevet en fast del af den måde, de tænker på deres arbejde. I stedet for at forholde sig kritisk til, at toget kører om aftenen, accepterer interviewpersonerne det som en præmis for arbejdet. Interviewpersonerne fokuserer i stedet på, at desynkroniseringen fremkalder en række følelser, fx ærgrelse over, at det koster meget tid, tilbageholdenhed over for at besvare e-mails i weekenden og pres over at komme tilbage fra ferie.

Kapitel 7: Håndtering af tilgængelighed

Vi har i de ovenstående kapitler set, hvordan tilgængelighed via smartphonen kan føre til tidspres, og vi har lært, at det betyder, at man grundlæggende befinder sig i en tilstand, der gør, at afbrydelser kan udløse en følelse af tidspres. Vi har ligeledes set, at man er nødt til at være tilgængelig og tjekke sin smartphone uden for arbejdstiden for at forløse den voksende følelse af tidspres, det er ikke at være på arbejde, imens resten af organisationen kører videre. I dette kapitel vil vi vise, hvordan det mulighedsrum, de er placeret i, af tilgængelighed, er overladt til den enkelte ansatte at håndtere, og at de derfor gør sig stor umage for at forsøge at lede sig selv ud af eller uden om situationer, følelser og mulighed for afbrydelser. Vi vil vise, at det kræver en stor mængde selvkontrol og selvrefleksion at styre den grundlæggende tilgængelighed, som interviewpersonerne føler. Det væsentlige i dette kapitel er empirisk og analytisk at uddybe, at smartphonen er praktisk, men samtidig præsenterer en stor udfordring, fordi man i dag er tvunget til selv at skulle håndtere den tilgængelighed, der følger med. Det fører til en ustruktureret og ukoordineret håndtering, der er enormt ressourcekrævende for den enkelte.

Vi kan fremhæve en lang række eksempler fra empirien, som viser, hvordan mulighedsrummet ser ud, når man er tilgængelig, og vi inddeler dem derfor i forskellige aspekter. For det første vil vi fremhæve, hvordan tilgængelighedens mulighedsrum har gjort, at forberedelse føles som et behov, der kan dækkes, hvis man ønsker det, men samtidig er blevet en nødvendighed. For det andet vil vi undersøge, hvordan tilgængelighedens mulighedsrum fordrer en konstant refleksion over, hvordan det bliver modtaget, når man sender e-mails uden for arbejdstiden. For det tredje vil vi vise, at interviewpersonerne opstiller en række regler og tiltag for at styre sig selv og anvendelsen af smartphonen, men at disse løsninger også skaber

problemer, blandt andet fordi de kræver stor selvkontrol. For det fjerde vil vi se, at håndteringen af tilgængeligheden i flere tilfælde øger den samlede mængde af e-mails, hvilket skaber et pres i sig selv.

Ved hjælp af teorien om eksistentielle følelser fra kapitel 4, kunne vi i kapitel 5 forklare, hvordan interviewpersonerne føler sig tilgængelige, og at konsekvensen af dette er, at de aldrig helt kan lægge arbejdet fra sig eller i hvert fald kun kan gøre det i korte perioder. Det, vi vil se følgende afsnit, er, hvordan interviewpersonerne alligevel gør meget for at forsøge at undgå eller styre denne følelse af tilgængelighed.

Muligheden for at forberede sig

Inden for tilgængelighedens mulighedsrum ligger muligheden for at forberede sig. Dette afsnit handler om, hvordan interviewpersonerne gør brug af denne mulighed for forberedelse. De første eksempler, vi skal se på, handler om, hvordan interviewpersonerne benytter smartphonen som et redskab til at forberede sig til den kommende arbejdsdag. I afsnittet vil vi vise, hvordan forberedelse via smartphonen for interviewpersonerne fremstår som et frivilligt tilvalg, men i praksis er en nødvendighed for at kunne følge med strømmen af e-mails, som de oplever, når de er tilgængelige.

Line siger, at når man tjekker sin smartphone uden for arbejdstid for at forberede sig til dagen efter, kan man hurtigt danne sig et overblik over, hvad der foregår på arbejdet, og hvordan man skal forholde sig til det: "Man tjekker lige kl. 11 om aftenen. Åh! – det er det, jeg skal i morgen tidlig, og så ved man, hvad man skal."¹⁰⁰ Line fremhæver, at smartphonen hjælper hende til at blive mindet om, hvad det er, hun skal dagen efter. På den måde er smartphonen et værktøj, der hjælper til at

¹⁰⁰ Interview med Line

forberede sig til dagen efter. Også Astrid fremhæver muligheden for forberedelse som en stor fordel ved at have en smartphone:

Men det positive ved at have en telefon er, at jeg har læst mailen om problemstillingen eller udfordringen, og hvordan vi skal løse den, der er måske noget etik, og der synes jeg, det er rigtig rart, at jeg har læst den, og så ligger det i baghovedet, nogle gange bevidst andre gange ubevist. Så har jeg haft tid til at tænke over det, inden jeg taler med de implicerede.¹⁰¹

Astrid siger, at det er rart at være opdateret om, hvad der foregår, og hvilke problemstillinger hun skal forholde sig til, og hvilke spørgsmål hun kan blive mødt med. Når hun læser en mail på smartphonen, sætter det hende i gang med at overveje den problemstilling, hun skal forholde sig til, og på den måde føler hun sig bedre forberedt.

Men forberedelsen er ikke kun en bekvemmelighed. Grundlæggende set er tilgængelighedens mulighedsrum også defineret af de muligheder, smartphones teknologi tilbyder. Skulle man således komme i tvivl om, om man burde tjekke sin mail, så ender man med at gøre det, fordi det er så nemt at hive telefonen frem og tjekke mailen. Derfor ender den tvivlende altid med at tjekke smartphonen. I det følgende citat fra interviewet med Line ser vi en situation, hvor det var forventet, at hun tjekkede sin mail, fordi hun ellers kunne have været på vej mod et andet sted, end der hvor hun skulle være. Eksempel understreger, at det er nødvendigt at forberede sig ved at tjekke e-mails uden for arbejdstiden:

Men der er helt sikkert nogle ting, der blev ændret, da vi for to år siden fik mails på iPhone. Det havde vi ikke før. Nogle gange kan jeg godt få en mail med vigtige informationer. I går skulle jeg have været i Sverige, men havde i løbet af weekenden fået en mail om, at det skulle jeg ikke alligevel. Det er jo der, at man virkelig ser, at folk forventer, at man tjekker mail søndag aften.¹⁰²

¹⁰¹ Interview med Astrid

¹⁰² Interview med Line

Line har en klar fornemmelse af, at der er noget, som har ændret sig med indtoget af smartphonen og især mails på smartphonen. Fordi man er tilgængelig, er det blevet en løsningsmodel at sende en mail med vigtige informationer, også i weekenden, hvor man også har mulighed for at modtage informationer. Havde hun ikke tjekket sin e-mail, havde hun været på vej til Sverige mandag morgen. Tilgængeligheden gør, at Line som medarbejder skal være meget mere omstillingsparat, fordi ændringer og informationer kan nå hende hele tiden. Eksemplet fortæller os desuden, at når sådanne beskeder bliver overleveret via e-mail i løbet af weekenden er det klart, at det er nødvendigt, at man løbende tjekker sin mail for at forberede sig til, hvordan den kommende tid ser ud, fordi man ikke kan være sikker på, at det man aftalte fredag, stadig er gældende den følgende mandag.

Vi kan altså se, at forberedelse via smartphonen på den ene side er en bekvemmelighed, der hjælper til at gøre arbejdet lettere, fordi det gør det muligt at overskue og planlægge den nærmeste fremtid og dermed hjælper interviewpersonerne i deres daglige arbejde. På den anden side er det en nødvendighed at tjekke smartphonen, for det første fordi det er nødvendigt at være forberedt på, at der opstår situationer og problemstillinger, hvor det er påkrævet, at man har læst e-mail for ikke at blive overrumplet og fremstå uprofessionel, og for det andet fordi e-mailen er det medie, der benyttes til at overbringe vigtige informationer, som er afgørende for, hvor man for eksempel skal møde på arbejde dagen efter.¹⁰³

¹⁰³ Sammenholdes denne nødvendighed for at tjekke e-mails med det, vi lærte i kapitel 5 om, at det at tjekke smartphonen kan være et gamble, fordi man kan modtage e-mails, der enten hjælper en, men også kan udsætte en for stærke følelser af fx vrede eller tidspres, stiller det bekvemmeligheden ved at tjekke e-mails i et nyt lys. Når man tjekker smartphonen for at forberede sig på dagen efter, kan det med et slag skabe en følelse af tidspres. Bekvemmeligheden kan derfor meget hurtigt vendes til at blive et ubehag, når man modtager e-mails, der udløser sådanne følelser.

I det følgende afsnit vil vi se på, hvordan interviewpersonerne er bevidste om, at når de gør brug af denne nødvendige bekvemmelighed, sender de samtidig et signal om, at de er tilgængelige.

Forventninger og signal om tilgængelighed

Dette afsnit handler om, hvordan interviewpersonerne forholder sig til, at deres tilgængelighed skaber en form for forventning i forhold til kollegaer og overordnede. I bund og grund ønsker de ikke, at andre forventer, at de er på smartphonen om aftenen, og derfor gør de et stort nummer ud af ikke at sende et signal om, at de er tilgængelige for arbejdet. Det gælder om at undgå at vise, at man er tilgængelig, snarere end det handler om at undgå at være det. De forholder sig egentlig til en irrationel forventning om, at de mener, at der opstår en forventning. Dette afsnit handler derfor om, hvordan interviewpersonerne udtrykker, at de mener, at de sender et signal om, at de altid er tilgængelige, når de afsender eller besvarer e-mails uden for arbejdstiden. Og med dette signal følger der forventninger, som kan lede til et forventningspres.

Det første eksempel på denne forventning og på, at interviewpersonerne er bevidste om, at der kan opstå en forventning, er Line, der fortæller om, hvordan hun tror, at det opleves, når hun svarer på e-mails om aftenen:

Hvis min chef oplever, at jeg svarer om aftenen, så har han også en forventning om, at jeg gør det fremover. Normalt svarer jeg ikke i weekenden, og det tror jeg godt, at mine chefer ved. Det kan godt være, at jeg lige tjekker søndag aften, men jeg prøver ikke at svare for ikke at skabe den forventning.¹⁰⁴

I citatet fortæller Line, at der kan opstå en forventning om, at hun er tilgængelig, hvis hun svarer uden for arbejdstiden. Derfor er hun meget bevidst om ikke at svare, fordi hun ikke ønsker at vise, at hun er tilgængelig. Så selvom hun tjekker smartphonen og dermed reelt er tilgængelig, forsøger hun at undgå at vise det for

¹⁰⁴ Interview med Line

ikke at blive presset af en forventning om, at hun er det fremover. Forventningspres er ikke alene betinget af en erfaring af, at chefer og kollegaer forventer, at man svarer på e-mails uden for arbejdstid. Forventningen er i lige så høj grad en forventning om, at der skabes en forventning uden nogen egentlig indikator for, at det er sådan, modtageren opfatter det. Line peger ikke på nogen egentlig erfaring af, at det reelt forholder sig sådan, at hvis hun en gang har svaret, så forventes det også, at hun gør det fremover, men tager sine forbehold, fordi det potentielt kan føre dertil. Vi kan altså se, at tilgængelighedens mulighedsrum fordrer en konstant overvejelse om, hvordan man skaber forventninger til, at man er tilgængelig. Muligheden for at kunne svare ligger lige for, når man har smartphonen fremme og læser mail. Men det gælder om ikke at vise, at man gør det, fordi det kan skabe fremtidige forventninger.

Et andet eksempel på, hvordan den tilgængelighed, interviewpersonerne føler, ikke er noget, de ønsker at vise andre, er Charlotte, der også er særlig opmærksom på, hvilket signal hun sender i forbindelse med rekrutteringssager, hvor hun undgår at sende e-mails om aftenen til nye potentielle kandidater til en stilling: "Jeg prøver at anstrenge mig for at vente med at sende mails før næste morgen. Det er et forkert signal at sende til kommende kandidater."¹⁰⁵ Charlotte gør sig store anstrengelser for ikke at signalere over for omverdenen, i dette tilfælde kommende kandidater, at hun (og andre) er tilgængelige. Hendes løsning er ikke at lade være med at tjekke og skrive e-mails om aftenen, men i stedet for at afsende dem, idet hun har skrevet dem, overvejer hun, hvornår det rette tidspunkt er for modtageren i forhold til, hvilket signal det sender. Det betyder, at hun typisk venter med at sende e-mailen til morgenen efter.

Det samme går igen i følgende eksempel, hvor Astrid også peger på, at når man e-mailer uden for arbejdstiden, sender man et signal, der kan skabe en forventning om, at man er tilgængelig:

¹⁰⁵ Interview med Charlotte

Når jeg sidder omkring kl. 20, kan jeg sagtens finde på at svare, men jeg tænker faktisk rigtig meget over, hvem det er, jeg svarer til, og hvad klokken er, for jeg vil ikke sende nogle signaler, der er uheldige at sende – altså om, at jeg bare er tilgængelig altid. Så jeg er ret bevidst om ikke bare at svare tilbage. Jeg kan godt læse noget, jeg forholdsvis nemt kunne svare tilbage på, men jeg gør det ikke, fordi jeg ikke vil vise, at jeg sidder og læser mails.¹⁰⁶

Astrid siger, at når hun sidder om aftenen og læser e-mails, er hun bevidst om en række faktorer, der har indflydelse på, hvilket signal hun sender om, at hun er tilgængelig. Hvad klokken er, er et afgørende element. Det handler om ikke at vise, at man arbejder på tidspunkter, hvor man ikke vil have, at det forventes, at man arbejder. Samtidig har modtageren en betydning, hvilket vi også har set i de to foregående eksempler, hvor det er henholdsvis chefen og potentielle nye medarbejdere, der er modtagere, som de ikke ønsker at vise, at de er tilgængelige. Så selvom Astrid ganske let kan svare på en e-mail, bruger hun kræfter på at reflektere over, om hun skal gøre det, og hvilket signal det sender med disse faktorer in mente. Igen kan vi se, at tilgængelighedens mulighedsrum fordrer en refleksion over, om man viser, at man er tilgængelig, selvom muligheden for at svare ligger lige for. Ud fra Astrids eget udsagn bruger hun mange kræfter på at tænke over hendes mailadfærd uden for arbejdstiden. Med en e-mail afsendt uden for arbejdstid følger der et signal om, at man arbejder, og dermed skaber man en forventning om, at man er tilgængelig. Og det er netop det, Astrid forsøger at undgå:

Jeg forsøger at signalere, at jeg ikke arbejder på skæve tidspunkter – også for at hjælpe mig selv for ikke at komme til at være til rådighed hele tiden og skabe disse forventninger til andre. Så jeg har rigtig meget forventningsafstemning i baghovedet, når jeg svarer andre.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Interview med Astrid

¹⁰⁷ Interview med Astrid

Astrid reflekterer altså meget over, hvilke tidspunkter hun viser, at hun er på arbejde, og siger, at det er noget, hun er bevidst om, når hun svarer på e-mails uden for arbejdstiden. Selvom Astrid reelt er tilgængelig og godt kan svare på mails, ønsker hun ikke, at andre er bekendt med det. Det, der presser uden for arbejdstid, er således ikke kun e-mails i sig selv, men også kollegaers og overordnedes forventning om, at man arbejder uden for arbejdstid.

Fælles for alle eksemplerne er, at de reflekterer over, hvordan modtageren opfatter, at de sender en e-mail om aftenen. De regner alle med, at hvis de viser, at de er tilgængelige, så vil det komme tilbage og ramme dem senere hen, fordi andre vil forvente det af dem. De bruger derfor mange kræfter på at reflektere over, hvad det indebærer at sende et simpelt og hurtigt svar på en e-mail, som kan klares direkte fra smartphonen. Vi kan altså se, at en konsekvens ved at være indlejret i tilgængelighedens mulighedsrum er en konstant refleksion over, om man viser andre, at man er tilgængelig, fordi man frygter, at det forventes, at man er det. For at styre dette, opstiller interviewpersonerne en række specifikke regler og tiltag for sig selv, hvilket uddybes i følgende afsnit.

Regler og teknikker er en del af mulighedsrummet

Tilgængelighedens mulighedsrum har ikke kun den konsekvens, at interviewpersonerne hele tiden reflekterer over, hvornår de skal sende mail, men det har også den konsekvens, at de opstiller individuelt betingede regler og udvikler teknikker til at forsøge at omgå og styre, hvordan de er tilgængelige. Interviewpersonerne peger på, at der ikke er klare retningslinjer for, hvornår man må og skal tjekke og besvare mails, derimod er man som medarbejder selv overladt til at definere, hvilke retningslinjer, man selv mener, bør gøre sig gældende. Derfor er interviewpersonerne, som vi har set, meget bevidste om deres mailadfærd uden for arbejdstiden. Vi ved fra ovenstående afsnit, at de forsøger at undgå at sende et signal om, at de er tilgængelige. Løsningen på, hvordan man håndterer tilgængeligheden,

er overladt til interviewpersonerne. Udover at reflektere meget over, hvornår og hvordan de svarer på mails, opstiller de en lang række regler og teknikker for deres anvendelse af smartphonen for på den måde at forsøge at håndtere tilgængeligheden.

For at illustrere, hvordan interviewpersonerne udtænker regler og teknikker, tager vi igen fat på et citat fra Astrid, som også blev brugt i kapitel 6, hvor hun forholder sig til smartphonen og den tilgængelighed, den skaber. Det, vi nu fokuserer på, er, hvordan det er blevet en fast del af hendes mulighedsrum, at hun automatisk tjekker sin mail, når hun tager smartphonen frem. For Astrid er smartphonen en velintegreret del af hendes hverdag og minder hende ikke nødvendigvis om arbejde. Det er derimod specifikt mailapplikationen, som får hende til at tænke på arbejde. Gennem mailapplikationen kommer Astrid mentalt på arbejde, og hun åbner den per refleks og tjekker, hvad der er kommet af mails. I citatet beskriver Astrid, hvad der kan ske på en normal fridag: "Når jeg har startet op, bliver jeg optaget af det, og så er der pludselig gået tre timer på en dag, hvor jeg ikke skulle lave noget arbejde. Det, synes jeg, er rigtig ærgerligt. Jeg tror, løsningen er slet ikke at starte den op."¹⁰⁸ Astrid tjekker mail per vane, hver gang hun hiver smartphonen frem, også selvom hun har fri. Udfordringen for Astrid er derfor, at hun skal lede sig selv gennem de muligheder, tilgængeligheden tilbyder. Hun er konstant tilgængelig via smartphonen, selvom hun ikke er forpligtet over for arbejdet. Muligheden for at tjekke e-mails ligger lige for, og derfor finder Astrid et frirum fra sin arbejds-mail ved at gemme mailapplikationen bagerst i fanebladene, eksempelvis når hun holder ferie, hvilket hun beskriver således:

Jeg har en gang prøvet at tage applikationen om bagside, og det var rigtig, rigtig positivt for mig. Det kommer jeg til at gøre igen, det er der ikke nogen tvivl om. Jeg var på ferie, mine kollegaer var tilgængelige, og hvis det virkelig brænder, kan man ringe.

Der var et par stykker, der ringede, og det er jo fair nok. Derfor havde jeg det sådan,

¹⁰⁸ Interview med Astrid

at så uundværlig er jeg heller ikke. Det virkede rigtig fint. Jeg kommer til at gøre det samme mellem jul og nytår.¹⁰⁹

Astrid har fundet en teknisk løsning, der gør, at hun ikke vanemæssigt åbner mailapplikationen og tjekker, hvad der er kommet fra arbejdet. Hun ved, at hvis hun først når dertil, så bliver hun grebet af det, og modviljen mod at have der er ikke nok i sig selv. Hun er nødt til at sørge for, at en ekstern faktor er afgørende for, om hun kan tjekke e-mails. I dette tilfælde er det altså en teknisk løsning, der hjælper til at imødekomme den dårlige vane, der opstår inden for det mulighedsrum, som tilgængeligheden tilbyder.

Line står over for samme problem som Astrid i forhold til at styre den vane, det er at tjekke e-mail. Hun forsøger at opstille regler for sig selv om ikke at tjekke sin arbejdsmail, når hun er hjemme, fordi der potentielt kan være noget, der udløser en ubehagelig følelse:

Jeg har også prøvet at lave regler derhjemme, men det er enormt svært. Jeg gør det [bruger smartphonen], når jeg keder mig: Så tjekker jeg facebook, min gmail og så også lige arbejdsmail. Men jeg tænker samtidig: Har jeg virkelig lyst til det? Hvad nu, hvis der er et eller andet, jeg bliver irriteret over? Så gør jeg det lige alligevel.¹¹⁰

For Line er det også en vane at tjekke e-mailen, når hun hiver sin smartphone frem, fordi der opstår et tomrum, hvor hun keder sig. Hun ønsker at have regler om ikke at tjekke e-mailen, fordi det potentielt kan bringe hende i en følelse af tidspres, hvilket vi har beskrevet mange gange i de tidligere kapitler, hvor hun kan tvinges til at forholde sig til en situation på arbejdet samtidig med, at hun er hjemme. Men de regler, Line har opstillet for sig selv, er svære at overholde. Hun siger selv, at hun "overhovedet ikke overholder dem."¹¹¹ På den ene side opstiller Line en lang række regler for sig selv for at undgå at lade smartphonen presse hende. På den anden side

¹⁰⁹ Interview med Astrid

¹¹⁰ Interview med Line

¹¹¹ Interview med Line

kan hun enten ikke overholde reglerne eller bliver alligevel presset, når hun overholder dem:

Hvorfor er det vigtigt at lave regler?

Jeg synes, at vi lever i et stresset samfund, hvor vi altid er på og altid kan blive kontaktet. Nogle gange lader jeg min telefon blive hjemme. Det kan også være stressende ikke at have den med, men det er enormt befriende ikke at have den med. Det ville jeg ønske, at der var meget mere af. Men det er også nået dertil, hvor man tænker: Hvad nu, hvis der er nogen, der skriver?¹¹²

Line føler, at det er vigtigt, at der er regler, der begrænser, hvornår og hvor meget hun benytter sin smartphone for, at forbruget ikke løber løbsk. Rent praktisk gør hun det blandt andet ved at lade smartphonen blive liggende hjemme. På den måde er hun fysisk afskåret fra at kunne tjekke den, og det er, som hun selv siger, enormt befriende. Men det ændrer ikke på, at hun føler sig forbundet til smartphonen, hvilket vi også tidligere har beskæftiget os med i kapitel 5. Der er stadig en følelse af, at hun burde være til at få fat på, så selvom hun har en regel og følger den, kan den ikke ændre på, at hun føler sig tilgængelig.

Vi så også endnu et eksempel på en typisk teknik i ovenstående afsnit, hvor Charlotte, ligesom de andre, fortæller, at hun reflekterer meget over, hvad hun sender og hvornår. Charlotte vælger en teknisk løsning for at undgå at vise, at hun er tilgængelig om aftenen, selvom hun er det: "Jeg gemmer dem i drafts og sender dem dagen efter. Også for ikke at stresser mig selv mere end højest nødvendigt dagen efter, for så ved jeg, at der er noget andet dagen efter. Hver gang, der går en opgave ud, går der to ind."¹¹³ Charlotte skriver e-mails om aftenen, men sender dem ikke. På den måde undgår hun, at andre får indtryk af, at hun er tilgængelig for arbejdet om aftenen. Ved at reflektere over, hvordan det modtages, når hun sender en e-mail på

¹¹² Interview med Line

¹¹³ Interview med Charlotte

særlige tidspunkter, anvender hun den tekniske løsning, der gør, at det ser ud som om, at hun ikke arbejder om aftenen. Charlotte peger også på en anden problemstilling i citatet: At når man sender en mail med en opgave videre, genererer det svar, og det skaber et yderligere pres, fordi det stresser hende at se en fuld mail-indbakke.

Tilgængeligheden øger mængden af e-mail

Dette afsnit handler om, hvordan interviewpersonerne håndterer den strøm af mails, de oplever, når de er tilgængelige. Charlotte giver udtryk for, at det kan stresser hende, at der kommer mails tilbage, når hun har sendt mails. Vi har tidligere set, at det at møde ind til en fuld mailindbakke om morgenen kan udløse en følelse af tidspres, hvilket for eksempel blev understreget af, at Maria har været nødt til at vælge at have en smartphone for at imødekomme det pres, organisationen skaber, når det som et tog kører af sted, også uden for normal arbejdstid. Der er altså klare indikatorer på, at alene den konstante strøm af mails, som de oplever via smartphonen, styrer dem i retningen af, at de føler sig pressede. Konkret betyder det, at når der er fart på, er man er nødt til at skimme e-mails og har ikke tid til at sætte sig grundigt ind i stoffet, før man svarer eller videresender mailen. Charlotte beskriver en typisk situation, hvor e-mail udvekslinger om aftenen tager fart, fordi der er mange, den samme mail ryger rundt imellem modtagerne: "Når det går så stærkt, får man ikke læst mailen ordentligt. Det går stærkt, hvis der er flere mennesker på, som stiller spørgsmål. Hvis der havde været tid til at læse det ordentligt igennem, havde vi undgået at spille en masse folks tid."¹¹⁴ Hun siger, at det ikke er muligt både at læse e-mailene ordentligt og samtidig følge med strømmen af e-mails, og løsningen bliver derfor at skimme teksten og eventuelt svare så godt, man kan. Problemet er, at både læsningen og svaret bliver upræcist, når det går så

¹¹⁴ Interview med Charlotte

stærkt, og en masse menneskers tid derfor spildes på dårligt arbejde, fordi det i stedet blot genererer flere spørgsmål end svar.

Men hvad gør man så, hvis man er presset på tid og ikke kan nå sine mails? Når der er for meget at lave, gør Line følgende: "Nogle gange tømmer jeg min indbakke, og hvis der ryger noget, så ringer de nok. Der er ikke noget at gøre ved det. Det er jo frygteligt, at det er sådan, men det er der bare ikke noget at gøre noget ved."¹¹⁵ Line fremhæver det som en arbejdsbetingelse, og det lader ikke til at være en løsning, hun er den eneste, der benytter sig af. Hun udtrykker selv, at det er frygteligt, at det er nødvendigt at tage så drastiske metoder i brug, men ser det som en nødvendighed for at kunne få plads til at overskue de e-mails, der kommer i fremtiden. En af årsagerne til, at der kommer så mange mails, kan måske ligge i, at det er så nemt at flytte rundt på dem med smartphones. Den holdning deler Maria, der i følgende citat uddyber problemstillingen ved at sende mails videre:

Hvis jeg er på mobilen, er jeg stadig på arbejde, selvom det ikke er 100 % effektivt. På mobilen kan jeg svare på mail uden at åbne computeren. Med den kan jeg hurtigt svare. Men man skaber så den situation, hvor andre får de 28 mails [...]. På den ene side er jeg imod det, på den anden side, hvis det passer folk at arbejde på de tidspunkter, er det fint.¹¹⁶

Som Maria fremhæver, er der opstået en situation, hvor mange af de ansatte benytter fleksibiliteten, der findes ved at have mails på deres smartphones, til at svare på mails på alle tidspunkter af døgnet. Når det sammenholdes med, at det er forbundet med stort ubehag at have en fyldt mailboks, hvilket beskrives ovenfor, er det paradoksale ved den adfærd, at det reelt ikke er en løsning på et problem, men mere bliver et udtryk for, at man skubber problemet videre. Et problem, der synes at skubbes rundt, indtil der er nogen, som anvender Lines løsningsmodel og simpelthen sletter alle ulæste e-mails. Et af de tidskrævende elementer ved

¹¹⁵ Interview med Line

¹¹⁶ Interview med Maria

mailkulturen er således, at der opstår en tendens til, at man hurtigt skimmer e-mails, og hvis man svarer, skriver man korte og til tider upræcise mails for simpelthen at skubbe mails videre i et forsøg på at kunne modstå strømmen. Det løser ikke problemstillingen, men øger blot presset på andre kollegaer – især dem, som ikke har en smartphone, og derfor bliver overrumplet af alt det, de skal forholde sig til, når de møder på arbejde og har en fuld mailindbakke.

Udviklingen, der er sket, bunder i, at fleksibiliteten på arbejdspladsen både med arbejdstider og smartphones har fået nogle ansatte til at svare på mails om aftenen, hvilket har efterladt et opgavepres til dem, som kom ind dagen efter uden at have orienteret sig på deres smartphones. Derfor blev de, som normalt ville komme ind om morgen uvidende om aftenens aktivitet, også nødt til at arbejde om aftenen via deres smartphones for at modsvare opgavepresset. Med sådan en cyklus vil accelerationen kunne stige eksponentielt, og på den måde kan mails på telefonen igen billedligt beskrives som et tog, der kører hurtigere og hurtigere, og som er svært at bremse med regler og teknikker.

**

Vi har i dette afsnit set, at en præmis ved tilgængelighedens mulighedsrum er, at det stiller interviewpersonerne i en situation, hvor de på den ene side kan nyde godt af den fleksibilitet smartphonen giver dem, blandt andet fordi de kan føle sig velforberejdet. Men på den anden side er det også nødvendigt, at de gør brug af denne fleksibilitet og er tilgængelige og benytter muligheden for at følge med i strømmen af e-mails. Når de gør brug af smartphonen til at følge med i arbejdet, opstår der en problemstilling, fordi det ikke ønskes, at andre forventer, at de er tilgængelige. Vi kan altså se, at inden for tilgængelighedens mulighedsrum ligger der en konstant refleksivitet omkring, hvordan og hvornår man viser, at man arbejder. Selve forventningen kan i sig selv skabe et pres, så for at styre, om kollegaer og

overordnede opfatter dem som tilgængelige, og samtidig styre, hvordan de selv gør brug af de muligheder tilgængeligheden tilbyder, opstiller de en lang række regler og teknikker for, hvordan og hvornår de anvender smartphonen. De bruger forholdsvis mange kræfter på at udtænke og opretholde disse regler. Reglerne er egentlig relativt simple, men kan være svære at overholde. Dette skyldes blandt andet, at tilgængelighed ikke er en tilstand, man blot kan fravælge, men er en måde at føle sig på. Og tilgængeligheden forsvinder ikke nødvendigvis ved, at man blot lægger smartphonen fra sig. Samtidig har man en viden om, at organisationen kører videre, så når man føler sig tilgængelig, tænker man derfor stadig på arbejdet og kan blive presset af ikke at være på toget, der kører. Konsekvensen heraf er, at interviewpersonerne forsøger at følge med den konstante strøm af e-mails, samtidig med at de forsøger at begrænse, hvor meget tid de reelt bruger på at læse og skrive fra telefonen. Det gør de ved at skimme e-mails og skrive korte svar, men fejlmargenen er så stor, at det egentlig blot er med til at øge problemets størrelse, fordi det genererer flere e-mails med spørgsmål. Og dermed bliver de nødt til at løbe endnu hurtigere og være endnu mere tilgængelige for at kunne følge med strømmen, og problemet får dermed en selvforstærkende effekt.

Diskussion

Er tilgængelighed og tidspres produktivt?

Det er på mange måder tydeligt, at smartphones har ændret ved moderne tiders arbejdsvilkår, især for de medarbejdere, der anvender smartphones, men det er ikke entydigt, om arbejdsvilkårene har ændret sig til det bedre eller til det værre. På den ene side har smartphonen medført en stor fleksibilitet i arbejdet, men på den anden side har smartphonen også gjort, at det er svært at begrænse arbejdet gennem den tilgængelighed, som den genererer.

I de første kapitler skabte vi et nuanceret billede af følelsen tidspres ved at vise, hvordan den teknologiske udvikling har accelereret vores liv. Med udgangspunkt i en samfundskritik taget fra Hartmut Rosa, kan man diskutere, hvorvidt mennesket ender som flaskehals for smartphonens udviklingsmuligheder. Smartphonen skaber mange nye scenarier og komplicerede etiske problematikker i det moderne arbejdsliv. Det er derfor også svært at analysere sig frem til, hvem der er vinderen eller taberen. Er vinderen medarbejderen, som har fået mere fleksibilitet, eller er vinderen virksomheden, som får mere ud af sine medarbejdere? Et dilemma, vi kan fremhæve, er, at smartphonen er med til at eksponere brugerne for afbrydelser, og som vi har set, er afbrydelser medvirkende til en øget følelse af tidspres. Når det er sagt, så er det svært at afgøre, om smartphonen er medvirkende til en stigning inden for stress. Kunne vi med sikkerhed sige, at smartphonen var medvirkende til en stigning inden for stress, ville det pege på, at taberen indtil nu både er medarbejderen og organisationen, da det både har store økonomiske og menneskelige omkostninger.

Som et yderligere diskussionspunkt kan vi nuancere følelsen af tidspres ved at diskutere, at tidspres både kan være produktivt og kontraproduktivt. Vi antager altså, at travlhed og følelsen tidspres ikke er entydigt negative i sig selv. Det at have travlt kan medføre en følelse af tilstedeværelse og vigtighed i verden¹¹⁷ og modvirker kontraproduktive følelser, for eksempel visse aspekter af kedsomhed.¹¹⁸ Vi ved også fra empirien, at det kan være et rush at føle en "sense of urgency"¹¹⁹. Når der er allermest tryk på, bliver arbejdet spændende, og i kortere perioder er det på sådanne tidspunkter, at man performer allerbedst. I den forstand er tidspres en gevinst, både for organisationen, som får mest muligt ud af medarbejderens arbejde, men også for den enkelte, blandt andet fordi der ligger en stor værdi i at føle, at arbejdet er spændende.

Men vi har også set, at det ikke er ensidigt positivt at føle tidspres. Det gælder blandt andet situationer, hvor tidspres opstår som en afbrydelse, der skaber mere end et eksplicit forhold, for eksempel når man både skal forholde sig til noget, der kræver nærvær i hjemmet, samtidig med at man skal forholde sig til en problemstilling på e-mailen. Negative konsekvenser af tidspres kan være søvnproblemer, manglende følelse af nærvær til, hvor man fysisk befinder sig, og dem man er sammen med, og på et mere generelt plan, at man ikke kan restituere og opretholde sundhed, både fysisk og mentalt.¹²⁰ I sidste ende kan det føre til stress.

Vi kan også stille spørgsmål ved produktivitet i forhold til tilgængelighed. Håndtering af tilgængelighed og den iboende mulighed for afbrydelser er op til den enkelte at styre. Man skal i dag kunne navigere imellem arbejde og fritid, og multitasking synes at være blevet en nødvendighed for at kunne følge med

¹¹⁷ Sullivan. "Busyness, Status Distinction and Consumption Strategies of the Income Rich, Time Poor." s.11

¹¹⁸ Loukidou, Lia et. al. "Boredom in the workplace: More than monotonous tasks."

¹¹⁹ Interview med Charlotte

¹²⁰ Hassard, John. "Aspects of Time in Organization." s.108

organisationen og samtidig have et privatliv. Der er tegn på, at tilgængelighed ofte falder ud til fordel for organisationen i den forstand, at når der opstår tvivl om, hvorvidt man bør være tilgængelig, er udfaldet i de eksempler, vi har set, at man ender med at være det. Det er blandt andet understreget af, at der er indikatorer for, at interviewpersonerne ikke lykkes med de regler og teknikker, de opstiller for at begrænse tilgængeligheden. Vi har set, at for at de skal føle sig frigjort fra tilgængeligheden, kræves der er en legitim årsag eller en ekstern faktor, der afgør, at de ikke kan være tilgængelige eller ikke kan arbejde, for eksempel pga. træning. De lykkes ikke med at føle sig fri fra tilgængeligheden, når de selv beslutter, at nu skal de ikke arbejde. Årsagen er, at de ikke fjerner den udfordring, der er ved at hoppe af toget, fordi de er bevidste om, at toget fortsætter, og den tid, de er væk, skaber en følelse af tidspres, fordi de skal løbe hurtigere, jo længere tid de ikke arbejder. Så selvom de lykkes med ikke at arbejde, kan de ikke slippe for de følelser og muligheder, der ligger inden for tilgængelighedens mulighedsrum.

Tilgængeligheden udvider arbejdsrelaterede spørgsmål og udvikler en række etiske dilemmaer, som man tvinges til at tage stilling til, når man bliver afbrudt af ens smartphone. Når tvivlen om, hvornår en opgave er færdiggjort, bliver forlænget, skal man være sikker på, at man har udført opgaven ordentligt, for at man kan slippe opgaven. Smartphonen gør, at beslutninger og information kan afsendes og modtages på kryds og tværs øjeblikkeligt. Man skal derfor være mere omstillingsparat som medarbejder i dag. Eksempelvis tvinger tilgængeligheden medarbejderne til etisk at overveje, om de ønsker at vise, at de kan arbejde om aftenen. Har man ambitioner om at nå langt inden for sit arbejde, vil disse etiske overvejelser oftest tilsidesættes i forhold til en overvejelse om at yde så meget som muligt for arbejdet. Med dette taget i betragtning bør det etiske ansvar således ligge hos arbejdsgiveren, der med smartphonens tilgængelighed ikke blot giver muligheder, men også presser medarbejderne til at arbejde mere.

Produktivitet og privatliv

Det moderne erhvervsliv er gennemsyret af spørgsmål om, hvordan vi kan blive mere produktive. Vi har allerede set produktivitetsudviklingen inden for mad og motion, hvor der i stigende grad opfordres til, at man som medarbejder opretholder et sundt legeme, men hvilken indflydelse har offline-tid på vores produktivitet og sundhed? Selvteknikker som mindfulness, der skal skabe nærvær i nuet, er i stigende grad i fokus, og mindfulness er på mange måder en modpol til tilgængeligheden, fordi tilgængelighed eksponerer medarbejderne for afbrydelser og tidspres. Forsiden af TIME Magazine fra 3. februar 2014 viser en smuk ung kvinde, der står i et klart lys med lukkede øjne. Teksten står med tydelige, sorte bogstaver: "The Mindful Revolution". Undertitlen lyder: "The science of finding focus in a stressed-out, multitasking culture." Det store fokus på selvteknikker som mindfulness og flow udspringer af samfundets hastige acceleration og behov for multitasking. Vi kan således spørge, om en begrænsning af tilgængeligheden egentligt er det, man søger med mindfulness og alle de andre selvteknikker, vi ser? Man kan forestille sig, at en løsning kunne være at genetablere et arbejdsrum, der er fri for afbrydelser, eller gøre perioder om aftenen til afbrydelsesfri zone.

Vi har i afhandlingen desuden taget udgangspunkt i en allerede tilstedeværende problematik om work-life balance. Adskillelsen mellem arbejde og privatliv er en meget nærværende problemstilling, samtidig med at stress og multitasking synes at være stigende. Men hvorfor kan man ikke bare droppe forsøget på at adskille arbejds- og privatliv? Vi har set, at man i praksis ikke kan foretage en adskillelse mellem arbejdsliv og privatliv, blandt andet fordi smartphonen repræsenterer begge sfærer. Hvis man kan blive fri for at skulle overveje, om man er på arbejde, eller om man holder fri, vil det fritage en for en lang række dilemmaer, blandt andet dem vi har observeret, når man reflekterer over, om man skal svare på en e-mail uden for

arbejdstiden. Hvis man kan acceptere, at man altid befinder sig i både arbejde og fritid, kan man balancere det efter lyst og overskud og ikke spilde kræfter på konstant at forsøge at adskille de to.

Ulempen ved kategorisk at lade være med at forholde sig til situationer som enten arbejds- eller fritid er, at man havner i et rum imellem de to, hvor man aldrig er det ene eller det andet, men altid er begge ting på en gang. Ens identitet udfordres af, at man ikke kan forholde sig til et professionelt jeg, der altid er parat, eller et jeg, der har fri og kan smide sig på sofaen med benene oppe. Man ender med at være hverken menneske eller medarbejder. Forskellen mellem det fokus, det kræver at være på arbejde, står i kontrast til, hvordan man har det, og hvad man foretager sig i sin fritid. Vi har set, at muligheden for at slippe arbejdet, bliver udfordret af, at grænserne udviskes, for eksempel når man afbrydes af smartphonen. Sandsynligheden for, at man bliver udkørt, bliver således forøget af, at man ikke har mulighed for slappe af.

Konklusion

I denne afhandling har vi valgt at undersøge en generel undren over, hvad smartphonen har gjort ved arbejdslivet. Man ser hele tiden mennesker, der går rundt med fokus rettet mod smartphonen i stedet for at rette opmærksomheden ud mod verden omkring sig. I arbejdslivet spiller smartphonen en rolle, fordi den gør det muligt at træffe beslutninger og kommunikere dem på ethvert tidspunkt. For at undersøge den undren har vi analyseret, hvordan det opleves at anvende smartphones til at arbejde. Det, vi fandt frem til, var, at smartphonen har haft afgørende betydning på en lang række faktorer i arbejdslivet, fordi den teknisk sætter ganske få begrænsninger. Udfordringen ligger derfor i stedet hos den enkelte medarbejder, der er overladt til selv at skulle sætte grænser for teknologien.

Vi så, at smartphonen kan anvendes til at multitask, hvilket er en løsningsmodel, der typisk præsenterer sig for folk, som føler sig presset på tid. Derfor valgte vi at undersøge kvindelige vidensarbejdere, som anvender smartphones i deres arbejde, fordi netop denne målgruppe optræder hyppigst i statistikker over arbejdsrelateret stress. Derfor måtte afhandlingen også starte med en afklaring af, hvor og hvordan dette tidspres opstår.

Der er sket en teknologisk og social udvikling af samfundet, der har gjort, at det moderne menneske i dag synes at have uendelig mange muligheder. Mennesket er udsat for en række imperativer for, hvordan man bør leve sit liv, og hvad man skal nå med det liv, man har. Mennesket er presset af denne udvikling, fordi der ikke er tid nok til at nå mere end en brøkdel af alle disse muligheder. Derfor komprimeres oplevelser, og hjælpemidler tages i brug, for at nå mest muligt på mindst mulig tid. Samtidig multitasker man meget mere for at kunne nå flere ting på en gang.

Her præsenterer smartphonen sig som en løsning, fordi den gør det muligt at multitaske og at udføre opgaver, der normalt kræver en specifik fysisk tilstedeværelse. Men med smartphonen kan man arbejde når som helst og hvor som helst og samtidig have kontakt med familie og venner og holde sig opdateret om nyheder og arbejdet. Med alle disse funktioner lige ved hånden er det muligt at gøre det hele på en gang. Men smartphonen fordrer en tilgængelighed, vi ikke har set lignende tidligere. Tilgængelighed gør, at smartphonen altid kan afbryde en og kræve, at man retter opmærksomheden mod den og det, den henviser til. På den måde er man ikke alene presset af at skulle udføre alle de muligheder livet byder, men også af, at man skal forholde sig til mange ting på en gang.

Man kan ikke sige sig fri for tilgængeligheden, fordi smartphonen er blevet en fast del af bevidstheden, og man ser sine muligheder i forlængelse af, hvad smartphonen har af funktioner. Det gør også, at man ikke kan slippe arbejdet, fordi man altid er tilgængelig for arbejdet og altid har mulighed for at arbejde via smartphonen. Men det betyder, at når man benytter smartphonen uden for arbejdstiden, skal man både forholde sig til det arbejde, man udfører på smartphonen, og til den sociale og fysiske kontekst, man befinder sig i. Denne mulighed for fleksibilitet er ikke nødvendigvis et problem. Det er blevet fremhævet, at det er positivt at kunne slå spildtid ihjel, fx den tid man bruger på at pendle i tog. Et andet positivt aspekt er, at smartphonen gør det muligt at forberede sig på den kommende arbejdsdag, så man føler, at man har overblik, når man møder på arbejde. Men vi har også set, at det, som starter som positive aspekter ved smartphonen, ender med at blive forpligtelser. Muligheden for at forberede sig vha. smartphonen, ender som et krav fra både en selv og fra organisationen.

Endvidere har vi observeret en generel accept af, at tilgængeligheden skaber et pres, fordi fleksibiliteten i organisationen gør, at kollegaer kan arbejde uden for normal arbejdstid. Således betragtes det som et vilkår ved at arbejde, at man kommer bagud, hvis ikke man investerer arbejdstid om aftenen for at lette arbejdsbyrden

dagen efter. Denne accept af vilkårene gør, at forberedelse bliver en nødvendighed som en konsekvens af tilgængelighedens muligheder.

Den typiske forståelse af tidspres er, at tidspres skyldes tidsmangel. Men vi har i afhandlingen vist, at tidspres er en følelse, der kan have andre årsager end tidsmangel. Fænomenologisk har vi nuanceret forståelsen af tidspres på flere måder. Sprogligt ligger det i ordet, at det er noget som presser en. Det peger på, at der er tale om en følelse, der har en kropslig udladning. Tidspres skaber følelser, der kan lokaliseres specifikke steder i kroppen, typisk koncentreret omkring hoved og torso, fx i form af hyperventilering eller ondt i maven, men kan også kropsligt komme til udtryk på anden vis, for eksempel i form af klodsethed. Et andet aspekt af følelsen af tidspres er, at man forholder sig affektivt til tiden. Det betyder, at tidspres føles ved, at fortiden og/eller fremtiden presser, for eksempel hvis man kommer i tanker om, at man har glemt noget, eller hvis man gruer for en kommende hård arbejdsopgave. Tidspres udløses, når man oplever afbrydelser, der gør, at man er nødt til at forholde sig til flere ting på en gang. Når man oplever fortid og fremtid affektivt, føler man sig desynkroniseret i forhold til sine omgivelser. Dette gælder også i organisatorisk sammenhæng, hvor organisationen kan beskrives som et tog, der konstant kører, og hvis man hopper af toget, er det op til en selv at indhente den tabte afstand, når man vil hoppe på toget igen. Så når man kommer tilbage på arbejde efter en ferie, opdager man pludselig, at man skal arbejde hårdt og hurtigt for at indhente de andre. Man ser alle opgaverne på en gang, men man kan ikke overskue den samlede mængde af opgaver på en gang. Når det sker, er fremtiden ikke blot den samlede tid, det tager at udføre opgaverne en efter en, men en følelse af, at man overrumples af alle opgaverne og dermed al tiden på en gang. Samlet kan vi altså sige, at tidspres er en følelse, der kan opstå uafhængigt af, om der er mangel på tid, men som opstår, når man affektivt forholder sig til fortiden eller fremtiden som en samlet størrelse, der presser én.

Afbrydelser er blevet en del tilværelsen, og med en smartphone er man altid eksponeret for at blive afbrudt af en selv og af andre, fordi man altid er tilgængelig. Vi har set, at tilgængelighed ikke blot er noget, der kommer og går, alt efter om man har sin smartphone i nærheden, men at det er blevet en måde at føle sig på. Tilgængeligheden er derfor ikke længere en følelse, der er afhængig af smartphonen. Det betyder, at man ser sine muligheder i forlængelse af, hvad tilgængeligheden tilbyder. Når man er vant til smartphoenens muligheder og føler sig tilgængelig, kan man ikke vælge ikke at føle sig tilgængelig. Det viser sig blandt andet, når man forsøger at lægge smartphonen fra sig, men ikke kan lade være med at tænke på, om der er kommet noget ind på den.

At man ikke kan slippe smartphonen helt fra tankerne har konsekvenser for arbejdslivet. Når smartphonen er en forbindelse til arbejdet, gør tilgængeligheden, at man altid er forbundet til arbejdet og derfor altid kan læse og besvare mails via smartphonen. På den måde kan man altid være opdateret om, hvad der foregår på arbejdet, og ens kollegaer kan altid få fat på en. Men man ender med at bruge mange kræfter på at undgå, at der hele tiden bliver gjort brug af den mulighed for at arbejde. For at undgå i tide og utide at blive afbrudt af smartphonen, har vi set, at man opstiller regler og teknikker for at begrænse, at man viser, at man er tilgængelig. Problemet er, at de forbehold, som bliver taget, er rettet mod at begrænse anvendelsen af smartphonen i stedet for at adressere tilgængeligheden som den centrale problemstilling. Selvom man kan arbejde på alle mulige tidspunkter, ligger fokus på ikke at sende et signal om, at man arbejder og er tilgængelig. Teknikker til at begrænse tilgængeligheden, for eksempel ved at tage på weekend uden smartphonen, er ikke en ubetinget succes, fordi bevidstheden stadig er bundet til smartphonen. Der opstår et nyt problem ved at lægge smartphonen fra sig, fordi den manglende sikkerhed, tilgængeligheden skaber, bliver erstattet af en usikkerhed om, at der kan dukke noget vigtigt op, som man skal forholde sig til og reagere på.

Generelt kan vi sige, at for vidensarbejdere, der kommunikerer og arbejder via e-mail, har smartphonen haft en stor indflydelse på, hvornår og hvordan man arbejder. Før smartphoenens indtog var arbejdets rolle i privatlivet begrænset af fysiske rammer, eksempelvis var det nødvendigt at være i nærheden af en arbejdscomputer med internetopkobling for at kunne arbejde. Der fandtes derfor et naturligt frirum fra arbejdet i kraft af ens fysiske afgrænsning. Det betød ikke, at man ikke kunne overveje og tænke på arbejdet, men den egentlige udførsel af arbejdet var begrænset. Med smartphonen er denne naturlige grænse udvisket, og dermed er frirummet blevet overtaget af arbejdet. Smartphonen har gjort, at det ikke er muligt at slippe arbejdet helt, og der er derfor altid en følelse af, at man er forbundet til arbejdet. Samtidig kan smartphonen afbryde én i tide og utide, og dermed kan man altid blive mindet om arbejdet og være tvunget til at skulle forholde sig til en anden kontekst end den, man befinder sig i.

Tilgængelighed er en måde at føle sig på, og det er i dag noget, vi forventer af andre og af os selv. Tilgængelighed er så gennemgående for bevidstheden, at vi ikke kan se os selv ud af den. Det er blevet så afgørende for, hvordan vi befinder os, at det på mange måder kan sammenlignes med andre affektive tilstande, såsom stress og depression. Tilgængeligheden er bevidsthedsbegrænsende, og skal man ud af tilgængeligheden, er man nødt til at behandle den uden for dens egne præmisser.

Litteraturliste

- Blake, William. "Voices from Solitary: A Sentence Worse Than Death." *Solitary Watch*, 11. marts 2013. Tilgængelig via: <http://solitarywatch.com/2013/03/11/>
- Britannica Concise*. Tilgængelig via: <http://www.britannica.com>
- Csikszentmihalyi, Mihaly & Isabella Selega Csikszentmihalyi. *Optimal Experience: Psychological Studies of Flow in Consciousness*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Drucker, Peter F. "Knowledge-Worker Productivity: The Biggest Challenge." *California Management Review* XLI 2 (1999): 79-94.
- Fuchs, Thomas. "Implicit and explicit temporality." *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 12 3 (2005): 195-198.
- Fuchs, Thomas. "Temporality and psychopathology." *Phenom Cogn Sci* 12 (2010): 75-104.
- Gallagher, Shaun & Zahavi, Dan. *The Phenomenological Mind*. London og New York: Routledge, 2008.
- Hassard, John. "Aspects of Time in Organization." *Human Relations* 44 2 (1991): 105-125
- HM Dronning Margrethe II, "Hendes Majestæt Dronningens Nytårstale 2013". Tilgængelig via: <http://kongehuset.dk/Menu/nyheder/las-nytarstalen-2013>
- Jacobs, Jerry A. & Gerson, Kathleen. *The Time Divide – Work, Family and Gender Inequality*. Cambridge og London: Harvard University Press, 2004.
- Jönsson, Bodil. *Ti tanker om tid: Til dig der har alt – undtagen tid*. København: Rosiente Forlag, 2001.
- Kenyon, Susan. "Internet use and time use: the importance of multitasking." *Time & Society* 17 (2008): 283-318.

Koselleck, Reinhart. "Is there an acceleration of history." i Rosa, Hartmut & Scheverman, William (eds.) *High Speed Society: Social acceleration, power, and modernity*. Pennsylvania, USA: The Pennsylvania State University Press, 2009: 113-134.

Kvale, Steinar. *Interview*. København: Hans Reitzels Forlag, 1997.

Larsson, Jörgen & Sanne, Christer. "Self-help Books on Avoiding Time Shortage." *Time & Society* 14 (2005): 213- 230.

Loukidou, Lia et. al. "Boredom in the workplace: More than monotonous tasks." *International Journal of Management Reviews* 11 4 (2009): 381-405.

Lübcke, Poul (ed). *Politikens Filosofi Leksikon*. København: Politikens Forlag, 2006.

Orlikowski, Wanda & Yates, JoAnne. "It's about Time: Temporal Structuring in Organizations." *Organization Science* 13 6 (2002): 684-700.

Ratcliffe, Matthew. "The Phenomenology of Existential Feeling." i Marienberg, S. & Fingerhut, J. *The Feeling of Being Alive*. Berlin: de Gruyter, 2012. 23-54.

Ratcliffe, Matthew. (2005). "The feeling of being." *Journal of Consciousness Studies*, 12 (2005): 43–60.

Rosa, Hartmut. "Social Acceleration: Ethical and Policical Consequences of a Desynchronized High-Speed Society." *Constellation* 10 1 (2003): 3-33.

Rosa, Hartmut. *Social Acceleration: A new theory of modernity*. New York: Columbia Press, 2013.

Slaby, Jan. "Möglichkeitsraum und Möglichkeitssinn. Bausteine einer phänomenologischen Gefühlstheorie." i Andermann, Kerstin & Eberlein, Undine: *Gefühle als Atmosphären*, Berlin: Akademie-Verlag, 2011.

Sullivan, Oriol. "Busyness, Status Distinction and Consumption Strategies of the Income Rich, Time Poor." *Time & Society* 17 (2008): 5-26.

Taylor, Frederick W. *The principles of scientific management*. New York: Harper & Row, 1911. Tilgængelig via:

<http://www.marxists.org/reference/subject/economics/taylor/principles/>